

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TAHLİLİ

BÜŞRA ÖZDEMİR

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE ÇUBUKCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak savunduğum “Ahvâl-i Şahsiyye Literatürünün Tahlili” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmada yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17 /11/ 2020

Büşra ÖZDEMİR
16531200002

ÖNSÖZ

Çalışmada ahvâl-i şahsiyye literatürünün oluşum süreci incelenerek eserlerin hangi sebeplerle kaleme alındığı ele alınmıştır. Bununla birlikte başlangıçtan günümüze yazılan ahvâl-i şahsiyye eserleri kronolojik olarak sunulmuştur. Bu eserlerin kronolojik olarak incelenmesi, aile hukuku sahasında yapılan çalışmaların nasıl başladığını ve sonraki süreçte müelliflerin bu sahaya ne gibi katkılarının olduğunu tesbit edilebilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu sahada eserlerin kaleme alınmasında etkili olan Osmanlı Hukuk Sistemi ve Hukûk-i âile kararnâmesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Özellikle aile hukukunun gelişimi, aile hukuku alanında yapılan kanunlaştırma faaliyetleri ve bu kanunlar ile gerçekleştirilen değişiklikler genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve içeriğini oluşturma sürecinde bilgileri ve eleştirileriyle bana yol gösteren ilk danışman hocam Dr. Öğr. Ü. Ahmet Selman BAKTI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmayı tamamlamam hususunda görüşleri ile bana katkıda bulunup beni yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Ü. Hatice ÇUBUKCU'ya şükran borçluyum. Hayatımın her alanında olduğu gibi çalışmalarım esnasında da maddi ve manevi olarak desteğini esirgemeyen, bu süreçte yükümü hafifleterek bana uygun bir ortam sunan, yoğun çalışmalarım sırasında sabır gösteren ve bana katlanan kıymetli eşim İsmail ÖZDEMİR'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın yürütülmesi sırasında destek olan değerli katkıları ile yardım eden arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Üzerimde en çok emeği olan ve bugünlere gelmeme vesile olan çok kıymetli anne ve babama sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Büşra Özdemir

Ordu 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHVÂL-İ ŞAHSİYYENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHİ SÜRECİ	4
1.1. AHVÂL-İ ŞAHSİYYENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ...	4
1.1.1. Ahvâl-i Şahsiyyenin Tanımı	4
1.1.2. Ahvâl-i Şahsiyyenin İçeriği, Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi	7
1.2. AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHİ SÜRECİ	9
1.2.1. Müdevven Bir Hukuk Olmadan Önce Ahvâl-i Şahsiyye .	10
1.2.2. Müstakil Bir Hukuk Dalı Olarak Ahvâl-i Şahsiyye	14
1.2.2.1. Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve Osmanlı Aile Hukuku Kaynakları	14
1.2.2.1.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku	21
1.2.2.1.1.1. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	24
1.2.2.1.1.2. Hukûk-i Âile Kararnâmesi	27
1.2.2.1.1.2.1. Kararnâmenin Hazırlanışı	32
1.2.2.1.1.2.2. Hukûk-i Âile Kararnâmesinin Özellikleri.....	33
1.2.2.1.1.2.3. Hukûk-i Âile Kararnâmesinin İlgası	38
1.2.2.1.1.2.4. Kararnâmenin Diğer Ülkelerdeki Yürürlüğü ve Etkisi	39
1.2.2.1.1.2.5. Hukûk-i Âile Kararnâmesinin İslam-Osmanlı Tarihindeki Yeri ve Önemi	43

1.2.2.1.1.3. Yeni Aile Kanunu Hazırlık Çalışmaları	45
1.2.2.1.1.3.1. 1921 Tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu	45
1.2.2.1.1.3.2. 1923 Tarihli Aile Kanunu Tasarısı	45
1.2.2.1.1.3.3. 1924 Tarihli Aile Kanunu Tasarısı	46

İKİNCİ BÖLÜM

2. AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜ	47
2.1. KADRÎ PAŞA (v. 1306/1888) ve el-AHKÂMÜ'Ş-ŞER'İYYE fî'l-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2007)	47
2.1.1. Kadri Paşa (v. 1306/1888)	47
2.1.2. el-Ahkâmü'ş-Şer'iyye fî'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye Hakkında .	48
2.1.3. el-Ahkâmü'ş-Şer'iyye fî'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye'nin İçeriği	51
2.1.4. Kadri Paşa ve Eserinin Değerlendirmesi	59
2.2. MUHAMMED ZEYD el-İBYÂNÎ (v. 1354/1936) ve ŞERHU'L AHKÂMİ'Ş-ŞER'İYYE fî'l-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE ..	60
2.3. AHMET İBRAHİM BEY (v. 1945) – VASIL ALAADDİN AHMET İBRAHİM (v. ?) ve AHKÂMÜ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERÎATİ'L İSLAMİYYE ve'l KANÛN	64
2.4. ABDURRAHMAN TÂC (v. 1395/1975) ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERÎATİ'L-İSLAMİYYE (bs. 1955)	67
2.5. ABDÜLVEHHÂB HALLÂF (v. 1375-1956) ve AHKÂMÜ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERÎATİ'L İSLAMİYYE	68
2.6. MUSTAFA es-SİBÂÎ (v. 1384/1964) ve ŞERHU KANUNİ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE	70
2.7. ABDURRAHMAN es-SABUNÎ ve MEDA HÜRRİYETİ'Z-ZEVCEYN fî't-TALAK fî'ş-ŞERÎATİ'L-İSLAMİYYE (bs. 1968)	72
2.8. SEVHAM TEVFİK el-MISRÎ (v. ?) ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERÎATİ'L-İSLAMİYYE (bs. 1972)	74
2.9. MUMAMMED MUHYİDDİN ABDÜLHAMİD (v. 1392/1973) ve AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERÎATİ'L İSLAMİYYE	75

2.10. MUHAMMED EBÛ ZEHRE (v. 1394/1974) ve AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 1950) ve AKDÜ'Z-ZEVÂC ve ÂSÂRUH (bs. 1971).....	76
2.10.1. Ahvâlû'ş-Şahsiyye (Kahire 1950).....	77
2.10.2. Akdü'z-Zevâc ve Âsâruh (Kahire 1971).....	77
2.11. AHMED ABÎD el-KUBEYSÎ ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE fî'l-FIKH ve'l-KAZA ve'l-KANUN (bs. 1975)	78
2.12. MUHAMMED MUSTAFA ŞELEBÎ (v. 1997) ve AHKÂMU'L-USRA fî'l-İSLAM (bs. 1977)	78
2.13. ZEKİYYÜDDİN ŞA'BAN ve AHKÂMU'Ş-ŞER'İYYE lî'l-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 1978)	80
2.14. ALÎ el-HAFÎF (v. 1398/1978) ve FIRAKU'Z-ZEVAC (bs. 1958)- AHKÂMU'L-VASİYYE (bs. 1962)	82
2.15. EBÛ'L AL'Â el-MEVDUDÎ (v. 1979) ve HUKÛKU'Z-Zevceyn	83
2.16. BEDRAN EBÛ'L-AYNEYN BEDRAN (v. 1984) ve AHKÂMU'Z-ZEVAC ve't-TALAK fî'l-İSLAM	83
2.17. ABDÛLAZİZ AMİR (v. ?) ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERİATİ'L-İSLAMİYYE FIKHEN ve KAZÂEN/ ez-ZEVAC (bs. 1984)	85
2.18. VEHBİ ez-ZUHAYLÎ (v. 2015) ve el-FIKHÛ'L-İSLAMÎ ve EDİLLETUHU (bs.1985)	86
2.19. MUHAMMED HAMİD KAMHAVÎ / ÖMER ABDULLAH ve AHKÂMU'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE lî'l-MÜSLİMİN (bs. 1986)..	87
2.20. SUBHÎ el-MAHMESANÎ (v. 1986) ve el-MEBADİÛ'Ş-ŞER'İYYE ve'l KANUNİYYE	89
2.21. ÖMER FERRUH (v. 1987) ve el-ÛSRE fî'ş-ŞER'İ'L-İSLÂMÎ	90
2.22. ABDÛLKERİM ZEYDAN (v. 2014) ve el-MUFASSAL fî AHKÂMİ'L-MER'A ve'l-BEYTİ'L-MÜSLİM fî ŞERİATİ'L-İSLAMİYYE (bs. 1993)	91
2.23. AHMED NASR el-CUNDÎ ve AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'l-İSLAM (bs. 2001)	92

2.24. ABDÜLAZİM ŞEREFÜDDİN ve AHKÂMÜ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fi'ş-ŞERİATİ'L-İSLAMİYYE ez-ZEVAC (bs.2004)	93
2.25. MAHMUD ALİ SERTAVİ ve FIKHU'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2007) – ŞERHU KANUNİ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2010)	94
2.25.1. Fıkhı'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye (bs. 2007)	94
2.25.2. Şerhu Kanuni'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye (bs. 2010)	95
2.26. AHMED MUHAMMED ALİ DAVUD ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009)	96
2.27. OSMAN et-TEKRURİ ve ŞERHU KANUNİ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009)	98
2.28. AHMED b. MUHAMMED AHMED KÜLEYB ve MESAİLUN MUKARENE fi'l-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009).	99
2.29. TÜRKİYE'DE YAZILAN AHVÂL-İ ŞAHSİYYE ESERLERİ	100
2.29.1. Mahmud Esad Seydişehri (v. 1918) ve Kitab-ı Nikâh ve't-Talak (bs. 1910)	101
2.29.2. Ali Himmet Berki (v. 1976) ve İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal (bs. 1954)	102
2.29.3. Halil Cin ve İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme (bs. 1974).	102
2.29.4. Mehmet Akif Aydın ve İslam-Osmanlı Aile Hukuku (bs. 1985) – Türk Hukuk Tarihi (bs. 1995)	103
2.29.5. Hayrettin Karaman ve Ana Hatlarıyla İslam Hukuku II (bs. 1985).	105
2.29.6. Hamdi Döndüren ve Delilleriyle Aile İlmihali (bs. 1995).	105
2.29.7. Ahmet Yaman ve İslam Aile Hukuku (bs. 1999).	106
2.29.8. Nuri Kahveci ve İslam Aile Hukuku (bs. 2014).	106
2.29.9. Mehmet Selim Aslan ve İslam Aile Hukuku (bs. 2016)	107
2.29.10. Halil İbrahim Acar ve Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku (bs. 2017).	107
2.29.11. Abdullah Çolak ve İslam Aile Hukuku (bs. 2018)	108

2.30. ESERLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	109
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	111
KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ	122

ÖZET

AHVÂLÎ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TAHLİLİ

ÖZDEMİR, Büşra

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Kasım-2020

İslam Medeniyetinin kök salıp gelişmesinde aile kurumu her daim mühim vazife ifa etmiştir. Madde ve mananın en mükemmel tarzda meczedildiği sistemlerin başında gelen İslam medeniyetinde aile hususunda ideal olanın yanında rasyonalite de ihmal edilmemiş, yaşamın gerçekleri dikkate alınarak hukuki düzenlemeler vaz edilmiştir. Zamanla Kur'an sünnet ve icmaya dayanan zengin bir hukukî literatür ortaya konmuştur.

Aile hukuku konuları, klasik dönem fıkıh kitaplarında muamelat konuları arasında değerlendirilirken XIX. yüzyıdan itibaren bu alanda bir takım yenilikler yapılmıştır. Avrupa'da başlayan kanunlaştırma hareketlerinin İslam dünyasına da sirayet etmesiyle birlikte aile hukuku kapsamına giren konular el-ahvâlû's-şahsiyye adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu konular ilk olarak Osmanlı Devleti tarafından Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Hukûk-i Âile Karamâmesi adıyla kanunlaştırılmıştır.

İslam dünyasındaki kanunlaştırma hareketleriyle birlikte hukuk sistemleri laikleşme sürecine girmiş ve aile hukuku konuları ahvâl-i şahsiyye başlığı altında ayrı bir hukuk dalı olarak birçok İslam ülkesinde kesintiye uğramadan uygulanmaya devam etmiştir. Nitekim Müslüman âlimlerin asırlar boyu süren katkıları neticesinde şekillenen ahvâl-i şahsiyye literatürü içerisinde aile hukuku konuları etraflıca ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, ahvâl-i şahsiyye alanında yazılan eserler incelenerek muhtevasının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Aile, Hukuk, Kanun, Literatür.

ABSTRACT

ANALYSIS OF LITERATURE OF PERSONAL STATUS

ÖZDEMİR, Büşra

Master Thesis, Basic Islam Sciences

November-2020

The institution of the family has always played an important role in the root and development of the Islamic civilization. In the Islamic civilization, which is one of the leading systems where matter and meaning are consecrated in the most perfect way, rationality was not neglected in addition to the ideal in terms of family, and legal arrangements were made by considering the realities of life. In time, a rich legal literature based on the Qur'an sunnah and ijma was put forward.

While family law issues are considered among the modal issues in the classical period fiqh books, XIX. since the century a number of innovations have been made in this field. As the codification movements that started in Europe spread to the Islamic world, the subjects within the scope of family law started to be called as “personal status”. These issues were first enacted by the Ottoman State as the Family Law Decree with the declaration of the Tanzimat.

With the legalization movements in the Islamic world, legal systems entered the process of secularization and family law issues continued to be applied as a separate branch of law under the title of personal status without interruption in many Islamic countries. As a matter of fact, family law issues have been discussed in detail in the personal status literature, which has been shaped as a result of the contributions of Muslim scholars for centuries. Therefore, in this study, it has been tried to determine the content of the works written in the field of personal status.

Key Words: İslam, Family, Law, Code, Literature.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım tarihi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
h.	: Hicri
HAK	: Hukûk-i Âile Karamâmesi
Hz.	: Hazreti
hızr.	: Hazırlayan
İAŞK	: Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu
md.	: Madde
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAŞK	: Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarihi yok
ÜAŞK	: Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumun mihenk taşı olarak tanımlanan aile tüm medeniyetlerde, dinlerde ve hukuk sistemlerinde toplumsal hayatın birliğini sağlamayı amaçlamıştır. İlk insandan bu yana varlığını koruyan aile kurumu, İslam fıkhi içerisinde de kendine yer edinmiştir. İslam fikhına asli kaynaklar açısından bakıldığında ilk olarak Kur'an'daki hükümler karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere Kur'an'ın 9 suresi –Bakara, Nisâ, Mâide, Nûr, Rum, Ahzâb, Mücâdile, Mümtehhine, Talâk- doğrudan aile hukukuna ilişkin düzenlemeler getiren birçok âyet içermektedir. Bu âyetler dışında, aile nizamı ile ilgili pek çok hadis de bulunmaktadır.

İslam'ın bütün devirlerinde ve Osmanlı Devleti'nde İslam fakihleri tarafından ayet ve hadislerden istifade edilerek aile nizamına dair çeşitli içtihat faaliyetleri düzenlenmiştir. Osmanlı'nın Tanzimat öncesi döneminde ise bu alanda farklı hukuki yapılara başvurulmuştur. Müdevven bir aile hukuku külliyyatının olmaması sebebiyle fermanlar, fetvalar, fıkıh kitapları ve içtihatlar hüküm kaynağı teşkil etmiştir. Bu durum, Mecelle ile başlayan kanunnameler dönemine kadar sürmüştür. Nihayet 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı hükümler kanun metnine dönüştürülerek yasama faaliyetlerine zemin hazırlanmıştır.

Ortaya çıkan yenilikçi yasama faaliyetlerinin yanı sıra İslam'da, hukuk nizamı içerisinde bugün ahvâl-i şahsiyye adı verilen bütün ailevi ilişkileri düzenleyen kapsamlı bir sistem meydana getirilmiştir. Nitekim bu sistem içerisinde İslam'dan önce aile nizamı için uygulanan örf ve adet hukukuna bağlı kalmaksızın aile hukuku kısımları yeniden düzenlenmiştir.

Araştırmanın Konusu

İslam dünyasında ahvâl-i şahsiyye ile ilgili yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların muhtevasını ele alan araştırmada, İslam aile hukuku alanında yapılan kanunlaştırma faaliyetleri, ilk kanun olarak yürürlüğe giren Hukûk-i Âile Kararnâmesi ve ahvâl-i şahsiyye sahasında kaleme alınan eserler tespit edilmiştir. Bu eserleri esas alarak gerçekleştirilen çalışmada, öncelikle ahvâl-i şahsiyye kapsamına dâhil olan konuları tespit ederek geçmişten günümüze konuların muhtevasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar olduğunu incelenmiştir.

Kaleme alınan eserler içerisinde ahvâl-i şahsiyye konuları ele alınırken ne derece mer'î hukuka atıflar yapıldığı tespit edildi. Böylece ahvâl-i şahsiyyenin ortaya çıkışı, gelişimi ve günümüzde geldiği son nokta imkân nispetinde oldukça geniş bir şekilde sunuldu. Bu bilgileri ortaya koymaya çalışırken klasik İslam hukuku kaynaklarından ve son dönemde yazılan eserlerden istifade edildi.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada, İslam dünyasında aile hukuku sahasında gerçekleştirilen kanunlaştırma çalışmaları ve bu çalışmalar neticesinde vuku bulan ahvâl-i şahsiyye literatürünü incelemek amaçlanmaktadır. Yapılan alan taramasında çalışmaların yalnızca ahvâl-i şahsiyyenin belli konularına yoğunlaştığı ve bu sahada herhangi bir literatür çalışmasının yapılmadığı tespit edildi. Bu eksikliği gidermek adına böyle bir araştırma yapılması hedeflendi.

Araştırmanın öncelikli amacı, ahvâl-i şahsiyye alanında yazılan eserleri ve bu eserlerin muhtevasını ortaya koyarak günümüze kadar olan gelişim ve değişimini kronolojik olarak sunmaktır. Ayrıca, bu sahada ilk eser yazarların ve sonraki süreçte kaleme alınan eserlerin bu sahaya olan katkılarını incelemek yönüyle de oldukça önem arz etmektedir. Öte yandan ahvâl-i şahsiyyenin ortaya çıkış sürecindeki kanunlaştırma faaliyetleri ve özelde Hukûk-i Âile Kararnâmesi, literatürün oluşmasında belirleyici bir etkiye sahip olduğu için çalışmanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmada, konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak elde edilen veriler incelenmiştir. Konu ile ilgili kaynakların kronolojik olarak aktarılması hususuna dikkat edilmiştir. Bu yöntem ile bu sahada eser yazarların ilk kimler olduğu ve sonraki süreçte müelliflerin eserlere muhteva açısından ne gibi katkılarının olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise ahvâl-i şahsiyye literatürünün gelişim süreci aktararak konuya dair değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada ahvâl-i şahsiyye sahasında ilk eser niteliğinde kabul edilen Kadri Paşa'nın (v. 1306/1888) “el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye“ adlı eserinden, bu eserin şerhini kaleme alan Muhammed Zeyd el-İbyani'nin (v. 1354/1936) “Şerhu'l Ahkâmi's-Şer'iyye fi'l Ahvâli's-Şahsiyye” adlı eserinden,

Abdülvehhâb Hallâf'ın (v. 1375-1956) “Âhkâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriatil İslamiyye” adlı eserinden, Mustafa es-Sibâî'nin (v. 1384/1964) “Şerhu Kanuni'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye” adlı eserinden ve Muhammed Muhyiddin Abdülhamid'in (v. 1392/1973) Ahvâli'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriatil İslamiyye” adlı eserinden yararlanılmıştır.

Son dönem ahvâl-i şahsiyye eserlerinden olan Muhammed Ebû Zehre'nin (v. 1394/1974) “Ahvâlü'sh-Şahsiyye” Vehbe ez-Zuhayli'nin (v. 2015) “el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü” adlı eserleri de faydalanılan eserler arasındadır. Bununla birlikte ahvâl-i şahsiyyeye temel olan ve Osmanlı döneminde Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan kanunlaştırma faaliyetlerini aktaran M. Akif Aydın'ın “Osmanlı Aile Hukuku” adlı eseri ile “Türk Hukuk Tarihi” adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Bu eserlerin yanı sıra konu ile ilgili makale, tebliğ ve ansiklopedi maddeleri gibi ek kaynaklara da müracaat edilmiştir. Bunlardan elde edilen bilgiler ise tasnif edilerek uygun bir içerik oluşturulmuştur.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi, araştırmada kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde araştırma konusunun alt yapısını oluşturmak için ahvâl-i şahsiyenin ortaya çıkışı ve gelişimi, içeriği, tarihi süreci, ahvâl-i şahsiyyenin müstakil bir hukuk dalı olmadan önceki kapsamı ile müstakil bir hukuk dalı olduktan sonraki muhtevasından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde ise genel olarak İslam dünyasında ve özelde Türkiye'de ahvâl-i şahsiyye literatürünü meydana getiren eserler kronolojik olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte bu eserlerin geçmişten günümüze sağladığı katkılar hakkında bilgiler verilerek son dönem ahvâl-i şahsiyye eserlerinde yapılan değişiklikler hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHVÂL-İ ŞAHSİYYENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHİ SÜRECİ

1.1. AHVÂL-İ ŞAHSİYYENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.1. Ahvâl-i Şahsiyyenin Tanımı

Sözlük anlamı kişinin şahsi halleri olan ahvâl-i şahsiyye kavramı, İslam Hukuku'nda ahvâl-i medeniyye veya muamelat-ı medeniyye ve cinayetler kısmına karşılık gelen yabancı bir hukuk terimidir¹. Kavram, hakiki şahısların doğrudan hukuki varlıklarıyla ilgili olan halleri anlamına gelmektedir.² İslam Hukuk literatüründe yeni kullanılmaya başlanan bu terim, aile hukuku kapsamında incelenen doğum, ölüm, velâyet, vesâyet, ehliyet, evlenme, boşanma, nesep ve miras gibi kişinin bizzat kendisine taalluk eden meseleleri ifade etmektedir.

Ahvâl-i şahsiyye terimi insanı diğer varlıklardan ayıran, doğumundan ölümüne; miras, evlilik, nafaka gibi hakları ve görevleri ile ilgili kişinin kendisi ve ailesi arasındaki durumlarını ihtiva eden ve bu durumlara taalluk eden hukuki sonuçları ifade eder. Fıkıh âlimleri bu terimden önce eserlerinde, ahvâl-i şahsiyye içerisinde işlenen konuları belli bir başlık altında toplamayıp; nikâh kitabı, boşanma kitabı, nesep kitabı, nafaka kitabı, miras kitabı, vasiyet kitabı gibi başlıklar altında sınıflandırıyordu.³ Bunun nedeni ise muhtemelen İslam kadısının, halkın bütün davalarında aralarında bir fark gözetmeksizin hüküm vermesiydi. Yargının özelleşmesiyle birlikte Müslümanlar arasındaki şahsi durumlara ilişkin müstakil bir bölüm tahsil edilmiştir.⁴

Konuyla ilgili bazı çalışmalarda da görüldüğü üzere ahvâl-i şahsiyye terimi “personal status” ibaresinden mülhem ve mütercem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zira bu terim klasik fıkıhçılar tarafından bilinmeyen bir terim idi.

¹Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletuhu*, Daru'l-Fıkr, Dımeşk, 1985, C. 7, s.6.

²Mehmet Akif Aydın, “Ahvâl-i Şahsiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C.2, s.192).

³Ahmed Muhammed Ali Davud, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Dârü's-Sekafe, Amman, 2009, s.18; Muhammed eş-Şemma', *el-Müfid mine'l-Ebhas fi Ahkâmi'z-Zevâc ve't-Talâk*, Dârü'l Kalem, Beyrut, 1995, s.25.

⁴Mahmud Ali Sertavi, *Fıkhü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye*, Dârü'l Fikir, Amman, 2013, s.13.

Klasik İslâm hukuku eserlerinde ahvâl-i şahsiyye terimi mevcut olmayıp fıkıh kitaplarında bu terime rastlamak mümkün değildi.⁵ Terimin İslam dünyasına girişi XIX. yüzyıl itibariyledir. Anlaşılan o ki ahvâl-i şahsiyye ifadesi –birazdan daha ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere- Fransızların Mısır seferi ve akabinde gelen batı hukuku etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sonraki süreçte bu isimle yazılan literatür dikkate alındığında kavramın Arap fıkıhçılar tarafından da kabul edilip benimsendiğini rahatlıkla söylenebilir.⁶

Böylelikle İslam hukuk literatüründe yeni bir dalı ifade etmeye başlayan ahvâl-i şahsiyye'nin kökü olan “personal status” ifadesini etimolojik bakımdan ele alacak olursak terimin kullanımının XII. ve XIII. yüzyıllara kadar gittiği görülür. Terim ilk olarak İtalyan hukukunda ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde İtalyan hukukunda bulunan birtakım çıkmazların ortadan kaldırılması amacıyla “personal status” terimi ortaya konulmuştur. Bu dönemde İtalya'da iki hukuk sistemi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, tüm İtalya coğrafyasını kapsayan ve devletin genel hukuk sistemi olarak uygulanmakta olan Roma Hukuku idi. İkincisi ise uygulama sahası bir şehir veya il ile sınırlı olan mahalli hukuk sistemiydi. İtalyan hukukunun bahsi geçen bu iki hukuk sistemi arasındaki uyuşmazlığa karşı izlediği çözüm yolu ise her bir hukuk sistemine farklı bir isim vermektir. Roma hukuk sistemi için "kanun" terimini kullanılırken, mahalli hukuk sistemi için "status" terimi kullanılmıştır. Bundan sonra da "status" başlığı altında toplanan konulardan şahıslara müteallik olanlar “personal status” olarak adlandırılmıştır. Bu hukuk kavramı ile bizzat şahsı ilgilendiren hukuk kuralları ifade edilmiştir. İtalyan Hukukunda kullanılmaya başlanan bu terminoloji zaman içerisinde dünyaya yayılmış ve İslam Hukukunda da “ahvâl-i şahsiyye” ismiyle kendisine yer bulmuştur.⁷

⁵Zekiyyüddin Şaban, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâl-i Şahsiyye*, Camiati Karyunus, Bingazi, 1989, s.39,40; Ahmed İbrahim Bek, *Ahkâmü'l-Ahvâl-i Şahsiyye fi's-Şer'iati'l-İslamiyye ve'l-Kanun*, 5.Basım, Dârü'l-Cumhuriyye li's-Sahafe, 2003, s.12; Muhammed Hamid Kamhavi, *Ahkâmü'l-Ahvâl-i Şahsiyye li'l-Müslimin*, Dârü'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, İskenderiye, 1986, s.15; Sertavi, 2013, s.13.

⁶İbrahim Alhalalshah, *Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukûk-i âile kararnâmesi ile Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009 s. 61.

⁷Ramazan Ebû's-Suud, *Şerhu Ahkâm-ı Ahvâl-i Şahsiyye Ligayri Müslimin*, Dârü'l-Camiati'l-Cedide, İskenderiye, 2007, s.10; Alhalalshah, 2009, 62.

Erken dönemlerden itibaren fıkıh literatürü incelendiğinde bu alanda yazılan eserlerin sistematik bakımdan genel olarak ibadât ve muamelât şeklinde iki kısımda telif edildiği görülür.⁸ İlk kısım olan ibadat insanın Rabbi ile olan ilişkisini düzenleyen, Allah’a yakınlaşmak için gerçekleştirilen namaz, oruç, hac gibi ibadetleri kapsar. Muamelat ise kişinin diğer bireylerle ve toplumla aralarındaki ilişkileri düzenleyen nikâh, boşanma, miras, vasiyet, satış, suçlar gibi meseleleri kapsamına alır.⁹

İslam dünyasında kanunlaştırma hareketleriyle birlikte hukuk sistemleri giderek laikleşme sürecine girmiştir. Ahvâl-i şahsiyye terimi İslam dünyasında Batı hukukunun etkisiyle çağdaş fıkıhçılar tarafından benimsenmiş ve hukuk sisteminde kendine yer bulmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bu yeni sistem ile şahıs ve miras hukukunun yanında aile hukuku konuları da ahvâl-i şahsiyye başlığı altında ayrı bir hukuk dalı olarak ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan sonra birtakım davalara bakmak için meclisler oluşturulmaya başlanmış ve devletin mahkeme yapısında da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı mahkemelerinin, ahvâl-i şahsiyye ile sınırlı hale gelen görev alanı şer’iyye mahkemelerine dönüşmüştür.¹⁰ Yargılama ve ceza hukuku sahasında yetkili olan şer’iyye mahkemelerinde düzenlemeler yapılmış, ceza hukuku ve ticaret davaları gibi şer’i meseleler dışında kalan konuların tamamı nizamiye mahkemelerine devredilmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti’ndeki nizamiye mahkemelerinin karşıtı olan el-Mehâkimu’l-Ehliyye’nin Mısır’da kurulmasından kısa bir süre sonra 1897 tarihinde yayınlanan bir tüzük ile şer’i mahkemelerin görev alanı ahvâl-i şahsiyyeye münhasır kılınmıştır. Hangi konuların ahvâl-i şahsiyye kapsamında olduğu hususu ise zamanla mahkemelerin görev alanlarının değişmesiyle birlikte

⁸Bilal Aybakan, “Fürû’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, 2006, s.5-32.

⁹Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkâmü’l-Üsre fi’l-İslâm*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1977, s.11; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Md.1.

¹⁰Mehmet Akif Aydın, “Mahkeme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, (C.27, s.341-344).

¹¹Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iyye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 14 (2009), s. 13-48; Münir Atalar, “Şer’iye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi)*, sayı: 4 (1980), s. 303-328.

farklılık göstermiştir.¹² Mahkeme teşkilatlarındaki bu görev ayırımından sonra muhtelif isimler altında yeni mahkemelerin kurulmasıyla söz konusu ayırım birçok İslam ülkesinde hiç kesintiye uğramadan uygulanmaya devam etmiş, ahvâl-i şahsiyye ayrı bir ilim dalı olarak ele alınıp incelenmeye başlanmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde ahvâl-i şahsiyye teriminin Arap dünyasında ilk kullanımının hukukçu Muhammed Kadrî Paşa'ya (v. 1306/1888) ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili çalışmaları bulunan Muhammed Şemma da yine aynı görüştedir. Kadri Paşa terimi ilk kez "*el-Ahkâmü's-Şer'iyye f'i-Ahvâl'i-Şahsiyye*" kitabında kullanmıştır.¹³ Bundan sonra ahvâl-i şahsiyye teriminin kullanımı yayılmış, çok sayıda kitap ve kanun isminde söz konusu terim kullanılmıştır.¹⁷ Eylül 1953'te 59 sayılı kararla çıkan "Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu"nu ve 5 Eylül 1976'da 61 sayılı kararla çıkan "Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu"nu bu ismi taşıyan kanunlara örnek gösterilebilir.

1.1.2. Ahvâl-i Şahsiyyenin İçeriği, Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi

İslam aile hukuku literatürü Kur'an ve Sünnet gibi asli kaynaklara dayanarak teşekkül etmiştir. Bu teşekkül sürecinin başından itibaren kaleme alınan eserler; nikâh, talak, vasiyet gibi başlıklardan oluşmuştur. Bu başlıklar altında, Kur'an'da ve hadis kitaplarında dağınık halde bulunan fikhî meseleler, konularına göre mezhep sistematigi içerisinde ele alınmıştır. XIX. yüzyıl itibariyle ahvâl-i şahsiyye başlığı altında ele alınan fikhî meseleler, klasik dönem âlimlerince muamelat başlığı altında incelenmiştir.¹⁴ Muamelat ise ibadetler dışında kişinin diğer bireylerle ve toplumla olan ilişkilerini kapsamaktadır.

Modern dönemde "ahvâl-i şahsiyye" veya "ahkâmü'l-üsra" genel terimleriyle İslam fikhî içerisinde yeni bir bölüm ihdas edilmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Genel itibariyle ahvâl-i şahsiyye; doğum, ölüm, evlenme, boşanma, ehliyet, nesep, miras gibi kişinin ahvâlini meydana getirmektedir. Bunun dışında kalan hukuki durumlar da yine şahıslarla ilgili olmasına rağmen, aynî ve malî

¹²Aydın, 1989, 192.

¹³Muhammed Şemma, *el-Müfid Mine'l-Ebhas fî Ahkâmî'z-Zevac ve't-Talak ve'l-Miras*, 1. Basım, Dârü'l-Kalem, Şam, 1995, s.25. Davud, 2009, s.18; Sertavi, 2013, s.13; eş-Şemma, 1995, s.25.

¹⁴Şelebi, 1977, 11; Kamhavi, 1986, 15; Şa'ban, 1989, 40.

yönleri daha ağır basması sebebiyle modern hukukta, “ahvâl-i ayniye” veya “ahvâl-i mâliye” adıyla ayrı bir bölüm içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁵

İslam ülkelerinde ahvâl-i şahsiyyeye ilişkin hukuki düzenlemelerde farklılıklar oluşmuştur. Bazı kanunlar ahvâl-i şahsiyyeyi şahıs, aile ve miras hukuku ile sınırlandırırken bazıları ise vakıf ve hibe konularına da bu başlık altında yer vermiştir. Örneğin Mısır’daki 1934 tarihli Mısır Temyiz Mahkemesi kararıyla şahıs, aile ve miras konularının yanı sıra vakıf ve hibe de ahvâl-i şahsiyye kapsamına alınmıştır. Buna karşın 1953 tarihli Suriye, 1957 tarihli Fas, 1959 tarihli Irak ve 1976 tarihli Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanunları vakıf ve hibeye yer vermeyerek ahvâl-i şahsiyyeyi sadece şahıs, aile ve miras ile sınırlandırmıştır.¹⁶

Ahvâl-i şahsiyye içerisinde yer alan ana başlıklar ise şu şekildedir:

1. Nikâh ve hükümleri, boşanma yolları ve buna terettüp eden sonuçlar,
2. Evlat ve akraba hukuku: nesep, çocukların bakımı, emzirme ve yakınlarla verilmesi gereken nafakalar,
3. Ehliyet, velayet, hacir ve küçük çocuğa vesayet etmenin hükümleri,
4. Miras, vasiyet ve bunlara ek olarak ölümden sonra yapılması gerekenler.¹⁷

Ahvâli şahsiyye, hukuk terimi olarak Batı'dan iktibas edilmiş olmakla birlikte muhtevasını Batı hukukundan aldığını, dolayısıyla İslam aile hukukunun bu şekilde oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumun gerekçelerini şu şekilde sıralanabilir.

1. Bahsi geçen hukuk sahasının din ve akideyle doğrudan ilişkisi vardır. Bunun sonucu olarak, İslam toplumunda yaşayanlar, söz konusu hukuk sisteminde yapılan herhangi bir değişikliği, dinin kendisinde yapılan bir değişiklik olarak görüp kabul etmemişlerdir.

¹⁵Aydın, 1989, 192.

¹⁶Aydın, 1989, 192.

¹⁷Sertavi, 2013, 14; Kamhavi, 1986, 16; Şa’ban, 1989, 41.

2. Batı ülkelerinde dahi aile hukukunun, her dinin kendi mensuplarınca düzenlenmesine izin verilmiştir. Hal böyle iken İslam dünyasında da bu hukuk dalının İslam'a göre düzenlenmesi kaçınılmazdır.

3. Batı ülkelerinde uygulanmakta olan hukuk sistemlerinin aile hukukuyla ilgili olan kısımları, aile problemlerini kendi ülkelerinde dahi çözüme kavuşturmakta güçlük çekmişlerdir. Bu durum hukuki uygulamaların sıkça değiştirilmesini ve tadil edilmesini gerekli kılmıştır.

Zikri geçen tüm bu sebeplerden dolayı aile hukuku İslam ülkelerinin birçoğunda İslam hukukuna göre düzenlenmeye devam etmiştir.¹⁸

1.2. AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHİ SÜRECİ

Ahvâl-i şahsiyye literatür tarihine bakmadan önce fıkıhın tarihi sürecine bakmamız gerekiyor. Nitekim fıkıhın doğuşunda ve gelişiminde genel anlamda sosyal ve kültürel şartların belirleyici rol oynaması, ahvâl-i şahsiyye literatür tarihini de doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber devri, fıkıh tarihinin ilk ve en önemli devri olmuştur. Bunun temel sebebi ise yasama ve uygulamaların vahyin denetimi altında gerçekleşmesidir. Bu devrin Mekke'de geçen ilk kısmında inanç ve ahlak konularının üzerinde durularak fıkıhın alt yapısı oluşturulmuştur. Medine döneminde ise aile-fert ilişkilerinin yanı sıra sosyal hayatla ilgili düzenlemeler yapılmış; ibadetler, muamelat, anayasa, ceza ve ahvâl-i şahsiyye ile ilgili hükümler ve kaideler konulmuştur.¹⁹

Fıkıh tarihinin ilk döneminde Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri; aile hayatı, beşeri münasebetler, fert ve toplum ilişkisi gibi birçok alanda genel ve özel hükümler koymuştur. Bu hükümler, hukuk nizamı içinde ailevî durum ve ilişkileri düzenleyen şümullü bir sistem getirerek İslam teşrîinin çatısını Hz. Peygamber döneminde tamamlamıştır. Fıkıh tarihinin ikinci dönemine karşılık gelen Hulefâ-yı Raşîdîn ve Emeviler döneminde ise sahabe nesli fıkıh açısından belirleyici rol oynamıştır. Sahâbe, âyet ve hadislerin yanı sıra re'y ictihadını kullanmış ve böylece fıkıh; kitap, sünnet ve re'y ictihadına dayanmıştır.

¹⁸ Mahmut Ali Sertâvî, *Şerhu Kanun'i-l Ahvâli's-Şahsiyye*, Daru'l İlim, Amman, 2010, s.7.

¹⁹ Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, (C.13, s.1-14).

Akabinde terimsel bir ifade olarak kullanılmamakla birlikte istihsan, istislâh, örf, kıyas isimlerini alan metotlar da re'y çerçevesi içinde kullanılmıştır.²⁰

Fıkıh tarihinin olgunluk çağı olarak nitelendirilen Abbasi devrine baktığımızda ise fıkıhın gelişimini sağlayan bir takım etkenlerin varlığını görürüz. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Sahabe görüşlerinin yanı sıra tâbînin ve tebeu't-tâbînin ictihadları da eklenmiştir.
- İslam coğrafyasının genişlemesinin ardından fıkıhçılar yeni ihtiyaçlara çözüm ararken bulundukları bölgenin kültürünü, örf ve adetlerini gözden geçirmiş; kimi görüşleri terk edip kimi görüşleri de fıkha dâhil etmiştir.
- İctihad ihtilafları, fıkıh âlimlerinin ve fikhî meselelerinin çoğalması ve genişleyen İslam coğrafyasında örf, adet ve ihtiyaçların çeşitlenmesi ile birlikte artarak devam etmiştir.²¹

Buraya kadar bahsi geçen gelişmeler göz önüne alındığında ahvâl-i şahsiyye konuları bağlamında müstakil olarak herhangi bir derlemenin söz konusu olmadığı görülür. Ancak Hicrî II. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren Ebû Hanife'nin (v.150/767) ilmi girişimi ile ciddi bir tasnif faaliyeti başlamış ve fikhî önermeler kitab, bâb ve fasıl gibi konu başlıkları altına yerleştirilmiştir.²² Böylece ahvâl-i şahsiyye sahasındaki fikhî birikim de fıkıh literatürü içinde kendisine yer bulmuş ve belli ölçüde sistematik hale gelmiştir.

1.2.1. Müdevven Bir Hukuk Olmadan Önce Ahvâl-i Şahsiyye

Hadis, tefsir, tarih ve siyer kitaplarında yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İslam öncesi dönemde ahvâl-i şahsiyye konularını ele alan müdevven hukuk metinleri mevcut değildi. Bunun temel sebeplerinden birisi İslam öncesi dönemde şifahi bir kültürün hâkim olmasıydı. Ahmet Emin (1886-1954) ve Cevad Ali (1907-1987) gibi araştırmacıların tespitlerine göre söz konusu dönemde toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallar ve hükümlerin mevcut olmasının yanı sıra serbestlik ve yasaklık anlamında helal ve haram kavramları da kullanılıyordu.

²⁰ Karaman, 1996, 5.

²¹ Karaman, 1996, 7.

²² Aybakan, 2006, 6.

Ancak bilindik anlamda hukuk veya teknik bir terim olarak ‘fıkıh’a karşılık gelen bir kavram yok idi.²³

Arap toplumunda müesses bir siyasi yapı ve devlet nizamı olmadığı için ahvâl-i şahsiyye davalarına bakan yargı kurumları da mevcut değildi. Ahvâl-i şahsiyye ile ilgili hukuki hükümler ve uygulamalar atalardan tevarüs edilen örf ve âdetlere dayanıyordu. Bu dönemde hayat tarzı gayet basit ve sade olduğu için hukuki nitelikli kurallar detaylı ve karmaşık değil, yüzeysel ve basit tarzdaydı. Bu bağlamda sünnet kavramı İslam öncesi dönemde önemli bir yere sahip olup genel yaşam tarzını, atalardan devralınan örf ve ahkâmı, fertlerin ve kabilelerin ahvâl-i şahsiyye hukukunu düzenleme ile ilgili prensipler manzumesini ifade ediyordu. Dönemin toplumsal yapısı itibariyle genel geçer hukuki hükümler manzumesi olmayıp, coğrafi ve kültürel nizama göre örf ve âdetler değişiklik arz etmekteydi.²⁴

Yukarıda bahsedildiği gibi fıkıh ilmi tedrici olarak teşekkül etmiş ve gelişmeye başlamıştır. Zengin bir birikim oluşturan fıkıh ilmi zamanla kendine özgü bir yapı oluşturmuş ve ahvâl-i şahsiyye konuları da bu yapı ile birlikte tertip edilmeye başlanmıştır. Ahvâl-i şahsiyyenin teşekkül sürecine bakıldığında resmi bir yasama organının rolü söz konusu olmamıştır. Bu hukukun çoğu, resmi bir görevi olmayan hukukçuların içtihatlarıyla oluşmuştur. Zira bu oluşumun temelinde rol oynayan içtihatlar, mahkeme içtihatlarından ziyade fıkıh âlimlerinin ders esnasındaki yorumları veya sorulan sorulara verdikleri cevaplardır.

Bu serbest icthad faaliyeti doğal olarak birbirinden farklı hukuki yorumların ve kuralların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. ‘İçtihat içtihat ile nakz olmaz’ kuralı bütün içtihatları aynı düzleme getirirken, benzer hukuki problemler için farklı yorumların ve mahkeme kararlarının ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu problemi Hicri II. asırda fark eden İbnü’l-Mukaffa (v.145/762) dönemin Abbasi halifesi Mansur’a çözüm olarak İslam hukukunun tedvin edilmesini önermiştir.²⁵ Bu teşebbüs içtihat hukuku olan İslam hukukunun ilk defa

²³Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 1993, C.5. s. 469-472; Mustafa Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku”, *8.Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması*, İstanbul (Temmuz 2011).

²⁴Ahmed Emin, *Fecrü’l-İslam*, Hindawi Yayıncılık, Kahire, 2012, s.255.

²⁵M.Akif Aydın, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 9, 1989, s.31.

kanun hukuku haline dönüştürülmesinin örneğidir. Bu çalışma ile birlikte ictihad veya örf, âdet hukuku adı altında doğan ve günümüzde ahvâl-i şahsiyye başlığı altında incelenen meseleler, farklı başlıklar altında düzenlenmiş ve kanun hukukuna dönüşmüştür.

Ahvâl-i şahsiye konularının derlenmesi ceza, borçlar ve ticaret hukuku gibi diğer meselelerinin derlenmesinden daha ağır adımlarla gerçekleşmiştir. Bu tedvin önce cüz'î bir şekilde ve nikâh, boşanma gibi belli meselelerle sınırlı olarak başlamıştır. Nitekim 1917 tarihine kadar olan aile hukuku (ahvâl-i şahsiyye) sahasındaki bu düzenlemelerin en önemli örnekleri fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları olmuştur. Osmanlı Şeyhül-İslam'ı Molla Hüsrev'in (v. 885/1480) Dürer ve Gurer adlı eserleri XVII. yüzyıla kadar aile hukukunun kaynağı olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren ise İbrahim Halebî'nin (v. 956/1549) Mültek'al-Ebhur adlı fıkıh metni 1917 tarihine kadar aile hukuku sahasında kullanılan resmi hukuk kodu kabul edilmiştir.²⁶ Halebî'nin Mülteka'sında ele aldığı konu ile ilgili hükümleri ilk olarak Muhammed Kadri Paşa (v.1306/1888) kanun tarzında kaleme almıştır.

Yukarıda zikredilen aile hukuku çalışmaları ile birlikte 1917 tarihine kadar birtakım kanunlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Bunlar;

- 1905 tarihli Mehmed Bahâeddin Efendi'nin *en-Necâh Fi Ahkâmi'n-Nikâh* adlı çalışması İslam aile hukukunun bütün meselelerini kapsayan bir kanunlaştırma faaliyetidir. Nitekim Prof. Ahmet Akgündüz bu çalışmayı *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* adlı eserinin ilgili bölümünde, İslam aile hukukunun ilk eseri olarak nitelendirmiştir.²⁷
- 1915 tarihli Ali Haydar Efendi'nin *Kitâbu'n-Nafakât el-Cüz'ü'l-Evvel Mine'l-Ahkâmi's-Şer'iyye fî'l-Ahvâli's-Şahsiyye* diye adlandırdığı kanun taslağı yapılan kanunlaştırma çalışmalarındandır.

²⁶Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-I*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, C. 2, s. 235.

²⁷Akgündüz, 2012, 5.

- 1916 tarihli Fetvâhâne-i Âlî'nin hazırladığı *Kitâbu'n-Nikâh* ve dört ayrı kitaptan meydana gelen *Kitâbu't-Talâk* adlı çalışmalar önemli kanunlaştırma faaliyetlerindendir.²⁸

Bu zikredilen gelişmelerin dışında 1917 tarihine kadar aile hukuku (ahvâl-i şahsiyye) sahasında hukuki düzenleme bağlamında herhangi bir müdahale yapılmamıştır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise ahvâl-i şahsiyye başlığı altında çok sayıda eser kaleme alınarak bu konuda müstakil bir literatür ortaya çıkmıştır. M. Muhyiddin Abdülhamîd (v.1392/1973 Mısır), Muhammed Ebû Zehre (v.1394/1974 Mısır), Zekiyyüddin Şa'bân (v.?), Abdurrahman Tâc (v.1395/1975 Mısır), Muhammed Mustafa Şelebi (v.1418/1997 Mısır), Muhammed Hamid Kamhavi (v.?), Abdülvehhab Hallâf (v. 1375/1956 Mısır), Muhammed Ahmed Zerka (v. 1420/1999 Suriye), Mustafa Sibâî (v. 1384/1964 Suriye), Vehbe Zuhaylî (v.1436/ 2015 Suriye)'nin eserleri bunlardan bazılarıdır.

Kapsam itibariyle bu eserler özel olarak aile hukukunu esas almaya başlamış; miras, vakıf, ehliyet gibi konular ise ilgili alanlarda yazılan müstakil eserlerde incelenmiştir.²⁹ Muhammed Ebû Zehre'nin *Ahkâmü't-Terikât ve'l-Mevârîs* (Kahire), Abdürrahîm Kışkî'nin *el-Mîrâsü'l-Mukârin* (Kahire 1961), Muhammed Mustafa Şelebî'nin *Ahkâmü'l-Mevârîs* (Beyrut 1978), Hasan Hâlid – Adnân Necâ'nın *el-Mevârîs, fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut 1987), Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *el-Mevârîs fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye* (Dimaşk 1989)³⁰ gibi eserler miras konusunda yazılan müstakil eserlerdir.

Hassâf'ın, *Ahkâmü'l-Evkâf* (Kahire 1904), Ahmed İbrahim Bey'in *Ahkâmü'l-Vakf ve'l-Mevârîs* (Kahire 1938), M. Ebû Zehre'nin *Muhâdarât fi'l-Vakf* (Kahire 1971), Muhammed b. Abîd el-Kübeysî'nin *Ahkâmü'l-Vakf fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye* (Bağdad 1977), M. Mustafa Şelebî'nin *Ahkâmü'l-Vesâyâ ve'l-Evkâf* (Beyrut 1982), Vehbe ez-Zühaylî'nin *el-Vesâyâ ve'l-Vakf fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Dimaşk 1407/1987) Ahmed Ferrâc Hüseyin'in *Ahkâmü'l-Vesâyâ ve'l-*

²⁸Akgündüz, 2012, 6.

²⁹Aydın, 1989, 192.

³⁰Ali Bardakoğlu, “Ferâiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C.12, s.362-363).

Evkâf fi’ş-Şerî’ati’l-İslâmiyye (Beyrut 1989)³¹ adlı eserleri de vakıf konusunda yazılan müstakil eserlerdendir.

Ülkemizde ise 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yüksek İslam Enstitülerinde ve İlahiyat Fakültelerinde İslam hukuku ve fıkıh dersleri okutulmaya başlanınca, kaleme alınan ders materyallerinde Türk Hukuk Sistematığı ve İslam ülkelerindeki ahvâl-i şahsiyye literatürü göz önüne alınarak şahıs-aile-miras konuları, "hususî hukuk" ana başlığı altında işlenmeye başlanmıştır.³²

1.2.2. Müstakil Bir Hukuk Dalı Olarak Ahvâl-i Şahsiyye

Buraya kadar olan kısımda fıkıhın ve özelde ahvâl-i şahsiyyenin tarihî sürecinden bahsedilmiştir. Emeviler dönemi ile birlikte başlayan fıkıhın tedvin faaliyeti Abbasiler döneminde zirveye ulaşmıştır ancak Selçuklular devri ile birlikte fıkıh faaliyetleri duraklama dönemine girmiştir. Abbasi ve Selçuklu hâkimiyetine son veren Moğolların istilasının ardından ise fıkıh ilmi gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı dönemine kadar fıkıhın gelişimi ile ilgili birçok derleme ve tedvin faaliyetleri olmuştur ancak ahvâl-i şahsiyyenin tedvin bakımından en önemli çalışmalar Osmanlı döneminden itibaren gerçekleşmiştir. Bu bağlamda öncelikle İslam-Osmanlı hukuku ele alınacaktır.

1.2.2.1. Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve Osmanlı Aile Hukuku Kaynakları

Hukuk tarihinde kimi hukuk sistemleri bir kanun koyucunun ferman ve kanunlarıyla doğup gelişirken kimileri de içtihat hukuku olarak var olmuştur. İslam-Osmanlı hukukunun teşekkülünde de resmi bir yasama organı olmayıp, hukukçuların içtihatlarıyla oluşmuştur. Hukuk âlimlerinin bu içtihatlarının çoğu, ders halkalarında fıkıh öğretirken, mahkemede kadı olarak hüküm verdiklerinde ya da kendilerine yöneltilen hukuki problemlere cevap verdikleri esnada ortaya çıkmıştır. Bu problemi hicri ikinci asırda gören İbnü’l Mukaffa (v.145/762) dönemin Abbasi halifesi Mansur’a bu durumun bir çözümü olarak İslam

³¹Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (C.42, s.475-479).

³²Kâşif Hamdi Okur, "Kelâm İlmi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl*, S. 8, Mayıs 2017, s. 364.

hukukunun resmen tedvin edilmesini önermiştir. Abbasi halifesi de bu tavsiyeye uyarak İmam Malik’e, eseri Muvatta’nın mahkemelerde resmi bir kanun metni olarak kullanılmasını teklif etmiştir. Bu olay, içtihat hukuku olan İslam hukukunun ilk defa bir kanun hukuku haline dönüştürülmesi teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.³³

Belirli bir süre İslam-Osmanlı hukuku gayrı resmi faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan fıkıh mezheplerin faaliyetleri, kadı ve müftü tayinlerinin yapılması gibi etkenler kanun hukukuna doğru bir adım olmuştur. Nitekim XVI. asırda farklı bir uygulama gözlenmiştir. Osmanlı padişahları şer’i hukuk alanında uygulanacak hukuk kurallarına müdahil olmaya başlamışlardır. Böylelikle şeyhülislamın, kazaskerin ya da fıkıh âliminin padişaha, değişmesi öngörülen bir hukuk kuralının fetvasını sunması şeklinde bir usul oluşturulmuştur. Böylece İslam fıkıh âlimlerinin ferdi içtihatları kanunlaştırılarak bir kanun hukukuna dönüştürülmüştür.

Osmanlı hukuku dediğimiz bu sistem bağımsız bir hukuk sistemini ifade etmemektedir. Osmanlı Devleti kendisinden önce var olan Türk ve İslam devletlerinin hukuki, siyasi ve idari yapılarını tevarüs etmiştir. Burada tatbik edilen kaideler Selçuklu, Abbasi, Emevi devletlerinde de uygulanan ve kaynağını İslam hukukundan alan kaidelerdir. Osmanlı mahkeme teşkilatı, devlet teşkilatı, divan teşkilatı gibi daha birçok sistem önceki Türk ve İslam devletlerinde uygulananların benzeridir. Kendisinden önceki fıkıh mirasını tevarüs eden Osmanlı Devleti, büyük ölçüde birlik arz eden bu hukuki yapıyı devralmış fakat bu sistemi hiçbir değişiklik yapmadan alıp uygulamamıştır. Aksine ihtiyaç duydukça hukuki yapı üzerinde gerekli değişiklikleri yapma yoluna gitmiştir.

İslam hukukunu ihtiva eden Osmanlı hukuku salt inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp, hukuku da içine alan şer’î ve örfî bir karakter arz etmektedir. Keza “Osmanlı hukuku” dendiğinde İslam hukukçularının içtihatlarıyla şekil bulan bir hukuk, bütünün(şer’î hukuk) yanı sıra padişah irade ve fermanlarıyla oluşan bir başka bütünün(örfî hukuk) daha varlığı

³³Mehmet Akif Aydın, “ İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S.1,2006 (Bahar), s.11-21.

kastedilmektedir.³⁴ Her ne kadar bu sahayı paylaşırsalar da her iki hukukun da belirli alanlarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Hususi hukuk alanları olan eşya, aile, şahıs, miras ve borçlar hukukunda şer’î hukuk esasları hâkim olurken; ceza, vergi, idare gibi kamu hukuku alanlarında hem şer’î hem örfî hukuk uygulanmaktadır.

Şer’î ve örfî hukuka bakıldığı zaman bunların birbirine muarız iki ayrı hukukî yapı olmadıkları, aksine imtizac ettikleri görülür. Kur’an, sünnet, icma, kıyas gibi ana kaynaklara dayanan “şer’î hükümler” veya “şer’î hukuk” dediğimiz bu kavram geçerliliğini hiçbir kurulun tasdikine bırakmamıştır. Nitekim Osmanlı hukuk nizamının esası olan İslam hukukunda kanun koyucu Allah’tır. Esas itibarıyla şer’î hukuka dayanan Osmanlı adli yapısı; siyasi, idarî ve hukukî bazı zorunluluklar sonucu örfî hukuk olan ikinci bir hukuk sitemini daha kullanma ihtiyacını hissetmiştir. Örfî hukuk,³⁵şer’î hukukun bazı hükümlerini ortadan kaldırmak veya değiştirmek iddiasıyla ortaya çıkmış olmayıp şer’î hukukun tanıdığı yetki çerçevesinde hüküm koymuştur. Örfî hukuk, aynı zamanda Osmanlı padişahlarının irade ve fermanlarına dayanan ve modern anlamda kanunîlik özelliği taşıyan bir hukuk normu olmuştur.

Eskiden beri var olan ve hükümdarlara ait bir âdet olan örfî hukuk, sadece Osmanlı Devleti’ne has olmayıp diğer İslâm devletlerinde de mevcut olmuştur. Bizzat Hz. Peygamber İslam hukukunun şartlarına uygun örf ve âdeti benimsemekte bir mahsur görmemiştir. Osman Gazi döneminde tebaadan bir Germiyanlı’nın talebi üzerine alınan pazar vergisi ilk örfî vergi olup konuya dair açık bir örnektir.³⁶ İslâm hukukunun kaynaklarından biri olan örf, uzun bir zaman diliminde ihtiyaca göre şekillenmiş ve Osmanlı devletinde şer’î hukukla birlikte asırlarca uygulanmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi İslam aile hukuku Osmanlı aile hukukuna altı yüzyıl boyunca kaynaklık etmiştir. İslam hukukunun kaynaklarına dayanarak

³⁴M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2018, s.24.

³⁵Osmanlı Devletinde örfî hukuk kavramına bu dönemin tarihçisi Tursun Bey’in ifadesiyle, ilk defa II. Mehmet Dönemi’nde rastlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Yetkin, “Osmanlı Devletinde Hukuk Devletin Gelişim Süreci”*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, Ankara, Kış 2013, s. 385.

³⁶Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, *Aşıkpaşazade Osmanogullarının Tarihi*, İstanbul, 2003, s.73.

müçtehitlerin yapmış oldukları içtihatlar şer'î hukuka kaynaklık ederken, bu oluşum sürecinde devletin müdahalesi veya katkısı olmamıştır. Bunun yanında ihtiyaca binaen mevcut şartlar göz önüne alınarak her bölgenin şartlarına göre liva (sancak) kanunları hazırlanıp³⁷ örfî hukuka kaynaklık etmiştir. Belli konular üzerinde çıkarılan bu örfî kanunlar II. Mehmet döneminde fermanları oluştururken, bazı fermanlar birçok kanun maddesini içine aldığı kanunnameleri oluşturmuştur.³⁸ Osmanlı'nın bu kanunları uygulamasında bazı faktörler etkili olmuştur. Bunlar; resmi mezhep uygulamaları, şer'îye mahkemelerinin uygulamaları, Divan-ı Hümayun ve fetvalar şeklinde sıralanabilir.

1. Resmi Mezhep Uygulamaları

Osmanlı aile hukukunun, İslam hukukunun iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnete dayandığı göz önüne alındığında aile hukukunun uygulandığı bölgede mezhep seçimi etkili olmuştur. Osmanlı aile hukuku denildiği zaman akla ilk gelen, İslam hukukunun Hanefî yorumu ve bunun üzerine kaleme alınan eserlerdir. Mezhep tercihi dolaylı olarak siyasi otorite ile yakından ilgilidir. Örnek verecek olursak; Mısır'da Fatımiler döneminde Caferî mezhebi, Memlûklüler döneminde Şafîî mezhebi, Osmanlılar döneminde de Hanefî mezhebi etkili olmuştur.³⁹

2. Şer'îye Mahkemelerinin/Kadıların Etkisi

Tanzimat'tan önce Osmanlı adli yapısı tek hâkimden ve tek mahkemeden oluşuyordu. Şer'îye mahkemesi olarak adlandırılan bu mahkeme Osmanlı topraklarında gerçekleşen -konu ayrımı yapmaksızın- her olayla ilgili anlaşmazlıklar bu mahkemede çözülür, sonuçlandırılırdı. Hükümlerini fıkıh kitaplarına ve fetva mecmualarına dayanarak veren kadılar, aile hukukuna kaynaklık eden en önemli faktörler arasındadır. Şer'î davalar yanında örfî davalara

³⁷ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.67.

³⁸ Bu şekilde tedvin edilmiş ve resmi olarak yürürlüğe konulmuş kanunname neşreden ilk İslam hükümdarının II. Mehmet olduğu söylenmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in reâyâ için hazırlanan kanunnâmesi ilk defa halktan doğrudan vergi alan askerî sınıfın, timarlıların yolsuzluklarını önlemeyi, ikinci olarak para cezalarını ve vergi oranlarını belirlemeyi ve bu şekilde devletintebaasına koruyucu adaleti getirme idealini gerçekleştirmeyi amaçlamıştı. Bkz. Halil İnalcık, "Kanunname" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (C.24, s.333-337).

³⁹ Aydın, 2018, 28.

da bakan kadılar, Osmanlı mahkemelerinin görev ve yetki alanında bulunan velayet, vesayet, evlenme, boşanma gibi aile hukuku konularında da yetkili mercii olmuşlardır.

3. Divan-ı Hümayun

Osmanlı devletinin kabinesi mahiyetinde olan Divan-ı Hümayun'da, idari işlemler titizlikle yönetilir; devletin önemli siyasi, askeri, idari, şer'i ve mali işleri görüşülürdü. Kadıların verdiği kararları bir üst mahkeme sıfatıyla denetleyerek gerekirse yeniden yargılama yapardı. Aslen, şer'iyye mahkemelerinin aile hukuku alanında verdiği kararlar konusunda üst mahkemeye ihtiyacı yoksa da mahalli mahkemelerce halledilmeyen bazı aile hukuku problemlerinin çözülmesinde Divan-ı Hümayun'dan yararlanıldığı söylenilebilir.⁴⁰

4. Fetvalar

Kadılar tarafından bağlayıcı olmamakla birlikte fetvalar, hukukun işleyişinde önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı devleti her türlü önemli meselede dini-hukuki gerekçeyi teşkil etmek üzere dönemin âlimlerinin fetvalarına başvurmuştur. Fetva mecmualarına baktığımız zaman aile hukuku alanında birçok örneğe rastlamaktayız. Bunlardan Fetvahâne'nin en muteber saydığı dört fetva kitabından biri olan, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda günlük hayatla, ibadet ve muâmelâtla ilgili konularda ortaya çıkan meselelere dair Feyzullah Efendi'nin (v.1115/1703) verdiği fetvaları ihtiva eden *Fetâvâ-yı Feyziyye*'dir.⁴¹ Yine aynı şekilde Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (v.1215/1800) altı yılı aşkın bir süre yürüttüğü şeyhülişlâmlık görevi sırasında Fetvahâne'ye sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan; eserde devrin dinî, kültürel ve sosyal hayatını ilgilendiren konularla ön plana çıkan *Netîcetü'l-fetâvâ* da bu kitaplardan biridir.⁴²

İctihad faaliyetlerinin çok olduğu ve İslam hukukunun henüz yeni teşekkül ettiği bir dönemde tedvin faaliyetlerinin olmayışı İslam hukukunun gelişimini etkilemiştir. Her ne kadar Osmanlı döneminde Mecelle'ye kadar resmi

⁴⁰Aydın, 2018, 32.

⁴¹Salim Ögüt, "Fetâvâ-yı Feyziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C.12, s.443).

⁴²Saffet Köse, "Netîcetü'l-Fetâvâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,, İstanbul, 2007,(C.33, s.26-27).

bir tedvin faaliyeti olmamışsa da Osmanlı kadılarının başvurdukları belirli kaynaklar daima mevcut olmuştur.⁴³ Bunlar; fıkıh kitapları, fetva mecmuaları, kanunnamelerdir. Bu kaynaklar aile hukukunun uygulanması konusunda büyük önem arz etmişlerdir.

5. Fıkıh Kitapları

İslâm hukuk sistemi, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden, müctehid denilen ve bazı hususî vasıf ve melekeleri hâiz âlim hukukçular tarafından çıkarılan kaidelerden teşekkül etmiştir. Bu kaideler, fıkıh kitapları vasıtasıyla nesilden nesile intikal etmiştir. İslâm hukukunda fıkıh kitapları kanun hükmünde olduğundan, ayrıca kanun ismiyle metinler hazırlayıp ilân etmeye esasen gerek görülmemiştir. Hindistan'daki Müslüman Türk hükümdarlarından dindar bir sultan olan Âlemgir, ciddi bir bütçe ayırarak, 1664-1672 tarihleri arasında, geniş bir hukukçu ulemâ heyetine, Hanefî mezhebinin kaidelerini Fetâvâ-yı Hindiyye adıyla bir araya getirtmiştir. Bir kanun teşebbüsü sayılabilecek bu çok kıymetli metin Hindistan'da İngiliz hâkimiyetine kadar mahkemelerin başlıca müracaat kaynağı olmuşsa da, hükümdarın fermânıyla ilan edilmediği için bugünkü mânâda bir kanun olarak görülmemiştir.⁴⁴

Medreselerde okutulan Hanefî fıkıh kitapları aynı zamanda kadıların mahkemelerde başvurdukları bir bilgi kaynağı olması yönüyle söz konusu fıkıh kitaplarını özel bir tedvin faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Bilhassa aile hukuku alanında bilgi kaynağı olarak Fatih devrine kadar Kudûrî'nin (v. 428) el-Muhtasar, Merginânî'nin (v. 593) el-Hidâye, Tâcüşşerî'nin (v. 709) el-Vikâye ve Ebû'l Berekât en-Nesefî'nin (v. 710) Kenzu'd-Dekâik ⁴⁵ adlı eserini zikretmek mümkündür.

⁴³İslam hukuk tarihinde tespit edilen ilk kanunlaştırma fikri Abbasiler döneminde dönemin idarecilerinden birisi olan İbn Mukaffa'ya aittir. Bu teklif, Halife Mansur'a yapılmıştır. Teklifi kabul ederek İmam Malik'ten müdevven bir kanun kitabı meydana getirmesini istemiştir. Muvatta isimli eserini kanunlaştırma teklifiyle karşılaşan İmam Malik, bir takım gerekçelerle reddetmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Demir, *İslam Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi*, Hiperyayın, İstanbul, 2018, s.140-141

⁴⁴Ahmet Şimşirgil-Ahmet Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2008, s.48-49.

⁴⁵Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 37, 57, 72, 77.

Fatih devrinden itibaren büyük hukukçu Molla Hüsrev Mehmed b. Firamurz b. Ali'nin (v.885/1480) kendi eseri Gürerü'l-Ahkâm'ına bir şerh olarak kaleme aldığı Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh Gureri'l-Ahkâm, yani 'Dürer' Osmanlı mahkemelerinde en çok müracaat edilen kaynaklardan biri olmuştur. Kanuni devrinden itibaren ise Dürer'in yerini İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî (v.956/1549) tarafından kaleme alınan Mülteka'l-Ebhur fî Furû'i'l-Hanefiyye⁴⁶ adlı eser almıştır. Bu eser, on dokuzuncu asrın ortalarına kadar kadıların, müftülerin ve hukuk öğrencilerinin sıklıkla kullandığı yarı resmi bir kanun külliyatı niteliğinde olmuştur. Kadılara hukukun tatbikinde büyük kolaylıklar sağlayan bu önemli iki eser adeta kanun mecmuası değeri görmüştür.

6. Fetva Mecmuaları

Kadılar hüküm verirken fıkıh kitaplarının yanı sıra hukuki mevzuat olarak nitelendirebileceğimiz fetva mecmualarını da kaynak olarak kullanmışlardır. Halkın pratik hayatta karşılaştığı hukuki meseleler ile ilgili sordukları sorulara, Hanefi mezhebine göre verilen fetvaları derleyen bu mecmualar kadılara büyük kolaylıklar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde fetva mecmualarının derleme şeklinde oluşturulmasına, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren başlanmıştır. XVI. yüzyılın en önemli fetva derlemeleri, kuşkusuz Ebûssuûd Efendi'nin verdiği fetvaların toplanmasıyla oluşturulmuş olanlardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise Minkarizade Yahya Efendi'nin (v.1088/1678) "*Fetavâ-yı Ataullah*" olarak da adlandırılan "*Fetavâ-yı Minkarizâde*", Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin (v.1098/1687) "*Fetavâ-yı Ankaravî*", Çatalcalı Ali Efendi'nin (v.1103/1692) "*Fetavâ-yı Ali Efendi*", Seyyid Feyzullah Efendi'nin (v.1115/1703) "*Fetavâ-yı Feyziyye*", Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (v.1156/1743) "*Behcetü'l-Fetâvâ*", Dürriyade Mehmed Efendi'nin (v.1740/1800) "*Neticetü'l-Fetava*"⁴⁷ isimli eserleri en sık başvuru eserler olmuştur.

7. Kanunnâmeler

Kanun metinleri içerisinde önemli bir yer tutan kanunnâmeler Osmanlı hukuk yapısının önemli bir kısmını oluşturur. Kanunnâme daha ziyade

⁴⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.39-44.

⁴⁷Bkz. Seda Örsten, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları" *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.4, 2007, s.29-40.

Osmanlı'da belirli konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan padişah hükmünü ifade etmekte olup ancak padişah hükmü ile resmi bir nitelik kazanmaktadır. Kanun ve kanunnâme geleneği Osmanlılara has değildir. Ancak şer'î hükümlere uygun olarak, örfî hukukun bütün alanlarında ulû'l-emre tanınan yetkileri tamamen kullanan ve geniş çapta kanunnâmeler ortaya koyan ilk İslâm devleti, Osmanlı Devleti'dir. Heyd, XIX. yüzyıldaki Batılılaşma hareketlerinden önce, Anadolu dışında hiçbir İslam ülkesinde görülmeyen bir teşrî [yasama] faaliyeti gerçekleştirildiğini ve Osmanlı devletinde kanun adı altında geniş ve teferruatlı kaidelerin yürürlüğe konulup, bunların kanunnâme adı altında toplandığını ifade etmektedir.⁴⁸

İlk Osmanlı kanunnâmeleri, kânun tekniği bakımından soyut ve genel bâzı hükümlerin, sistemli bir tarzda, tasnîf ve tertipleri suretiyle meydana gelmemiştir. Daha ziyâde, belirli zaman ve mekânlarda ortaya çıkan hâdiselerle ilgili emir ve fermanlardan ibarettir. Münferit fermanların bir araya getirilerek oluşturulduğu kanunnâmeler, Tanzimat döneminden önce tedvin edilmiştir. Fatih döneminden Kanuni dönemine kadar olan süreç kanunnâme isdarı bakımından en verimli dönem olmuştur. Fâtih Sultan Mehmed, ikinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selîm Han zamanlarında düzenlenen kanunnâmeler, Kanunî Sultan Süleymân zamanında en mükemmel şeklini almıştır. *Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Aynî Ali Efendi'nin (v.?) *Kavanîn-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin (v.1103/1691) *Telhîsü'l-Beyan Fi Kavanîn-i Al-i Osman*'ı bu türün dikkate değer örneklerindendir.⁴⁹

1.2.2.1.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku

Osmanlı hukuku başlangıçtan itibaren XIX. yüzyıla gelinceye kadar hukuksal anlamda köklü bir değişim yaşamamıştır. İslam hukuku mahkemeler içinde hiç değişmeden uygulanırken XVI. yüzyıldan sonra Hanefî mezhebi ile sınırlı tutulmuştur. Buna karşılık XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da meydana

⁴⁸Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Çev.: Selahaddin Eroğlu, AÜİFD, 1984, S. 26, s. 634.

⁴⁹Bkz. Mehmet Akif Aydın, “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 24, 2004, s.38-46.

gelen ve tüm dünyayı etkileyen sosyal ve iktisadi değişiklikler, XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hukukunu da etkilemiştir. Hukuk alanında yapılan değişiklikler hukuki yapıyı da değiştirmiştir. Her alanda Batı'nın etkisine açık hale gelen Osmanlı Devleti bu etkiyi en fazla hukuk alanında hissetmiştir.

İlk defa Tanzimat döneminde mahkemelerde uygulanmak üzere yeni kanunların hazırlanması ve mahkemelerin yeniden düzenlenmesiyle köklü bir değişim yaşanmıştır. Söz konusu Tanzimat dönemi, Osmanlı devlet düzeninde hukuki, sosyal ve ekonomik alanlarda kayda değer değişiklikler yapıldığı ve devletin batılılaştırılmaya çalışıldığı bir dönemdir. Bu hukuki değişikliklerin başında kanunlaşma hareketi gelmektedir. Yeni bir düzenin kurulduğu ve bunun yeni kanunlarla desteklenmesi gerektiğini ifade eden Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun⁵⁰ ilanıyla çağdaş anlamda kanunlaşma başlamıştır. 1839 tarihli Tanzimat fermanıyla çeşitli meclisler ve heyetler oluşturularak yeni bir hukuki düzenlemenin önemi vurgulanmıştır.

Şer-i ve örfi hukuk sistemini uygulayan Osmanlı Devleti, siyasi, ekonomik, toplumsal ve hukuki reformların yapıldığı Tanzimat döneminde ikilik arzetmeye başlamıştır. 1839'a kadar sadece İslam hukuku kaideleri ile hareket eden Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra İslam hukukunun yanında Batı'dan ve özellikle Fransa'dan aldığı kanunları tatbik etmiştir. Batı menşeli kanunların ilki, Avrupa devletleriyle ticari ilişkileri geliştirmek için 1850 tarihli Fransız Ticaret Kanunnamesi esas alınarak hazırlanan Ticaret Kanunnâmesi olmuştur. Ceza Kanunnâmesi (1858), Usûl-i Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi(1861), Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu(1879), Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyye Kanunu(1879) 'da iktibas edilen kanunlar arasındadır.⁵¹

Tüm dünyaya yayılan Batı'daki gelişmeler Osmanlı sisteminin geleneksel temellerini sarsmaya başlamış ve bu duruma uyum sağlamayı gerekli kılmıştır. Tanzimat fermanında geçtiği üzere “bazı kavânîn-i cedîdenin vaz'u te'sîsi lâzım görölerek” ifadesi hukuk alanında başlayacak olan yeni bir döneme

⁵⁰Diğer adıyla Tanzimat Fermanı olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit döneminde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane parkında ilan edilen padişah buyruğudur, yani bir fermanıdır. Geniş bilgi için bk. Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (C.40, s.1-10).

⁵¹Aydın, 2014, 428.

işaret etmiştir. Batı ticareti ve iktisadî alanda canlanmaya sebep olan Sanayi devrimi, sadece çeşitli alanlarda etkisini artırmakla kalmayıp, sosyal, ticari, iktisadi alanda köklü değişiklikler meydana getirmiş ve hukuki dönüşümü tetiklemiştir. Yeni kanunlara ve yeni mahkemelere duyulan hukuki ihtiyaç bu dönemdeki düzenlemelerin temel sebebi olmuştur. Mahkemelere gelen dava artışlarından dolayı ihtiyacı karşılayamayan mahkeme teşkilatı, şer’iyye mahkemelerinin yükünü azaltarak yeni mahkemeler kurmuştur. 1864’de Nizamiye Mahkemeleri’nin⁵² ve kısa bir süre sonra temyiz mahkemesi olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin⁵³ kurulması bu gelişmelerin bir sonucu olmuştur.

Ticari, iktisadî ve hukukî hayattaki değişiklikler kaçınılmaz olarak sosyal hayatı da etkilemiştir. Özellikle şehirleşmenin artması, tarım toplumsal yapısının değişmesi ve kadının sosyal hayata daha etkin katılmasına sebep olan savaşların etkisi, aile ve kadın konusunda yeni anlayışları gündeme getirmiştir. Bu anlayış da aile hukukunda yeni düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁴

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı aile hukukunda ve özel hukuk alanında kayda değer değişiklikler gözlenmemiştir. Bunun sebebi ise özel hukuk olarak adlandırdığımız aile, miras, şahıs hukuku gibi alanların, fetva mecmuaları ve fıkıh kitaplarında yer alarak şer’i hükümlere tabi olmasıdır.⁵⁵

Tanzimat ile ortaya çıkan ıslahat ve batılılaşma hareketleri, Osmanlı Devlet düzeninde birçok açıdan köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönem olurken, bu dönemde gerçekleştirilen kanunlaştırma çalışmaları sırasında aile hukuku bu hareketin dışında tutulmuştur. Bunun sebebi Osmanlı topraklarında farklı din ve mezhepten insanların bir arada yaşaması, farklı dini hukukların aile hukuku üzerinde etkileri ve hepsini kapsayan bir aile hukuku hazırlamanın zor olmasıdır. Diğer bir sebep ise aile hukukunun tedvini sırasında ortaya çıkabilecek itirazlara

⁵²Tanzimat’tan sonra kurulan ve şer’î hususlar dışındaki davalara bakan mahkemelerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, (C.33, s.185-188).

⁵³Tanzimat döneminde kurulan ilk Osmanlı temyiz mahkemesidir. Mehmet Akif Aydın, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, (c.9, s.387,388).

⁵⁴Aydın, 2014, 417.

⁵⁵Yılmaz Yurtseven, ”1917 Tarihli Hukuki Aile Kararnâmesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Konya, S.1-2, 2003, s.200-250.

maruz kalma fikridir.⁵⁶ Bununla birlikte Osmanlı aile yapısının dönemin sosyal ve ekonomik yenilikleri karşısında köklü bir değişim istememesi, aile hukuku alanında acil bir kanunlaştırma ihtiyacının olmamasının diğer bir nedenidir.

Bu alanda yapılan en önemli kanunlaşma hareketi 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın (v.1823/1895) başkanlığında hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olmuştur. Mecelle, şahıs hukuku, eşya hukuku, borçlar hukuku gibi medeni kanununun temel alanlarını düzenlemiş olup medeni kanun olarak isimlendirilmiştir ancak aile ve miras hukukuna ilişkin hükümler ihtiva etmediği için tam bir medeni kanun olarak görmek mümkün değildir.⁵⁷

1.2.2.1.1.1. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

Tanzimat sonrası dönemin siyasi şartları, devletin hem içeride hem dışarıda çözmek zorunda olduğu problemler, yenileşme çabaları, Osmanlı'yı Batı etkisine ve müdahalesine açık hale getirmiştir. Bu durum hem bir medeni kanun hazırlama hem de bu kanunun oluşturacağı şekil konusunda Osmanlı devlet adamlarını etkilemiştir.⁵⁸ Nitekim bu dönemde ticaret hukuku ve ceza hukukunda olduğu gibi medeni hukuk alanında da yabancı bir kanunun iktibas edilmesi fikri gündeme getirilmiştir. O dönemin meşhur kanunu olan Fransız Medeni Kanunu'nun kabulü için teşebbüste bulunulmuş fakat yürürlüğe konmamıştır. Cevdet Paşa, bazı hukukçular ve devlet adamlarının üstün gayretiyle bunun önüne geçilmiştir. Netice itibariyle gayretleri başarıyla sonuçlanmış ve Mecelle Cemiyeti adıyla ilmi bir heyet teşkil olunarak yerli ve orijinal bir kanun ortaya çıkarılmıştır.

Milli bir kanun olarak kabul edilen Mecelle, toplamda 16 kitap ve 1851 madde halinde hazırlanmıştır. Muhtelif tarihlerde ayrı ayrı neşredilmiş ancak bir bütün halinde yürürlüğe konulmamıştır. Mukaddime ve ilk kitabı 1869'da, on altıncısı olan son kitabı da 1876'da yürürlüğe girmiştir. Mecelle içerisinde meseleler, fıkıh kitaplarında olduğu gibi kitap başlığı altında toplanmıştır.

⁵⁶Ahmet Yasin Küçüktiryaki, "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-i Âile Kararnâmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.26, 2014, s.177-201.

⁵⁷Aydın, 2018, 139.

⁵⁸Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, (C.28, s.232).

Kitaplar bâblara, bâblar da fasıllara ayrılmıştır. ⁵⁹ Fıkıh ve fetva kitaplarının özeti niteliğinde olan Mecelle, söz konusu kitapların sistem ve tekniğine bağlı kalmamıştır. Fıkıh ve fetva kitapları, taharet ile başlayıp, ibadet, muamelat, münakehat ve ukubatı karışık bir şekilde işlerken, Mecelle yeni bir metot geliştirerek külli kaideler ile başlamış ve sadece akitler, kısmen de eşya ve yargılama usulüne ilişkin hükümlere yer vermiştir. ⁶⁰

Mecelle, tertip ettiği alan itibariyle tam bir medeni kanun olamamıştır. Bunun sebebi Mecelle'nin, daha ziyade nizamiye mahkemelerinin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hazırlanması ve aile hukuku alanında borçlar ve ticaret hukuku kadar acil bir kanunlaştırma ihtiyacının olmamasıdır. ⁶¹ Bu bağlamda aile hukuku sahasındaki kanunlaştırma faaliyetleri en sona bırakılmıştır. Sonradan alınan bir karara göre ise evlenme, boşanma, vasiyet, miras gibi konular hakkında ayrı ayrı kitaplar hazırlanarak Medeni Kanun'un son şeklinin alacağı düşünülmüştür. Zira dönemin şartları sebebiyle bir neticeye ulaşılamamıştır. Mecelle Cemiyeti'nin faaliyetlerine son verilmesi ile bunların Mecelle'ye ilave edilme olasılığı da ortadan kalkmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren birçok Osmanlı âlimi aile hukukuna ait hükümlerin kanunlaştırılması gerektiğini dile getirmiştir. Dönemin Şeyhülislamı Mustafa Hayri Efendi (v. 1921), Mecelle'nin aile hukukuyla ilgili eksik bıraktığı hususları tamamlamak amacıyla Mecelle Cemiyeti'ni ihya etmek istemiş ancak başarılı olamamıştır. ⁶² Bunun üzerine Fetvahânenin Fetva Odası'nda "Te'lif-i Mesâil"⁶³ adıyla bir şube kurmuştur. Bu şube, aile hukukuyla ilgili "Ahvâl-i Şahsiyye" çalışmasını yapan komisyon ve "Muhitu'l-Fetâvâ" adıyla fetva mecmualarının telifini yapan komisyondan meydana gelmektedir. ⁶⁴

⁵⁹Şimşirgil, Ekinci, 2008, 57.

⁶⁰Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.6, 2014, s.120-159.

⁶¹İslam Demirci, "Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi "Te'lif-i Mesâil Şubesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2007, s. 145.

⁶²Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-I*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012, C. 2, s. 279.

⁶³Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Fetvahâne" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C. 12- s. 496-500).

⁶⁴Akgündüz, 2012, 280.

Te'lif-i Mesail Şubesi'inde aile hukuku ile ilgili meseleleri toplayan Heyet-i İlmiyye(Fıkhiye) adıyla zikredilen bir heyet bulunmaktadır. Bu heyet Fetvahanede çalışmalarını şu şekilde yürütmüştür:

- Hanefî kaynaklarından konuyla ilgili nakiller bir kitap halinde derlenmiştir. Bu derleme esnasında Fetâvâ-yı Hindîyye esas alınmıştır.
- Derlenen bu kitaplar Ali Haydar Efendi (v. 1935) tarafından tedvin edilmiş, kitap üzerindeki nakiller belli bir sıralama içerisinde maddelere ayrılmıştır. Bu maddeler başka bir deftere, altlarındaki nakilleriyle birlikte nakledilirken tercümeye hazır olabilmesi için tetkik ve tashihe tabi tutulmuştur. Gerekli yerlerde düzeltmeler yapılmış gereksiz görülen maddeler ise metinden çıkarılmıştır.
- Tetkik ve tashihin ardından Ali Haydar Efendi (v. 1935) ve Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1971) tarafından tercümeler yapılmıştır.
- Bir heyet tarafından tercümeler gözden geçirilerek metne son şekli verilmiştir.
- Kitap halinde basımı gerçekleştirilmiştir.
- Kaza ve fetvada kaynak kabul edilerek mahkemelere gönderilmiştir.⁶⁵

Te'lif-i Mesâil Şubesinde ahvâl-i şahsiyye alanında telif edildiği tespit edilen on altı eser bulunmaktadır. Bunlar;

- Kitâbu'n-Nafakat I, II, III, IV, V.
- Kitâbu't-Talak I, II, III, IV.
- Salih Efendi Mecmuası.
- Kitâbu'n-Nikâh I.
- El-Mesâilü'l-Fıkhiye.
- Tuhfetü'z-Zeheb fî Da'veti'n-Neseb.
- El-Meâsiru'z-Zekiyye fî'l-Mesâ'ili'l-Mehriyye.
- Mehre Müteallik Mesâil.⁶⁶

Yapılan bu çalışmalarda yukarıda zikredilen aşamaları tamamlayan tek eser “Kitâbu'n-Nafakat” olmuştur. Bu eser, 1915-1916 tarihlerinde iki defa

⁶⁵Akgündüz, 2012, 282.

⁶⁶Akgündüz, 2012, 282.

basılmıştır. Orhan Çeker tarafından da “Nafaka Kanunu” (İstanbul 1985) adıyla latin harfleriyle yayımlanmıştır. Diğer zikredilen eserler ise aşamalardan geçemeyerek tamamlanamamıştır. Fetvahane’de yapılan bu çalışmalar ile Hukûk-i âile kararnâmesi’nin çıkarıldığı zaman arasında az bir zaman farkı olmasıyla birlikte Fetvahane’de yapılan bu çalışmalardan fazla bahsedilmemektedir. Bunun sebebi ise yapılan bu çalışmaların yarım kalmış olmasıdır.⁶⁷

Genel itibariyle, medeni hukuk sahasını kanunlaştırma iddiasında olan Mecelle, özellikle aile ve miras hukuku konusunda eksik kalmıştır. Bu bağlamda evlenme ve boşanma ile ilgili hükümlerin Mecelle’ye eklenmesi ya da müstakil bir aile hukuku kanunu hazırlanması yönünde fikirler ileri sürülmüştür. Bu durum devletin etkili bir şekilde aile hukuku alanına müdahale etmesini öngörmüş, bu amaçla 1916 tarihinde Mecelle Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuştur. Ahvâl-i şahsiyye Komisyonu 1333/1917 tarihinde bir Aile Hukuku kanunu layihası hazırlamış ve bu layiha Hukûk-i âile kararnâmesi olarak irâde-i seniyyeden geçerek kanunlaşmıştır.⁶⁸

1.2.2.1.1.2. Hukûk-i Âile Kararnâmesi

Hukûk-i Âile Kararnâmesi (HAK), Osmanlı aile hukuku alanında Tanzimat’tan sonra meydana gelen son kanunlaşma faaliyetidir. Mecelle ile dışarıda bırakılan aile hukuku alanının eksikliği giderilmek üzere hazırlanmıştır. Kararnâme ile evlenme ve boşanmaya ilişkin esasların teşkil edilmesi, Mecelle’deki eksiklerin giderilmesi hem de Osmanlı içerisinde hukuk birliğini sağlanması amaçlanmıştır. HAK, dört Sünni mezhebin esaslarından yararlanılarak düzenlenmiş olup gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmaları kendi dinlerine göre düzenlenmiştir.⁶⁹ Rûhanî reislerin akde ve fesh-i nikâha ve buna bağlı olarak karı koca nafakasına, drahoma⁷⁰ ve cihaza⁷¹ ilişkin ihtilaflarda kaza yetkileri

⁶⁷Akgündüz, 2012, 282.

⁶⁸Alhalalshah, 2009, 36.

⁶⁹Osmanlı Hukûk-i âile kararnâmesinde, gayrimüslim teb’anın evlenme ve boşanmaları tanzim eden 46 madde bulunmaktadır. Söz konusu maddelerin numaraları şöyledir: 3, 12, 20-32, 39-44, 51, 59-68, 78, 79, 91, 132-138, 148, 149, 155, 156.

⁷⁰Hristiyan ve Musevilerde gelinin damada verdiği para veya mala verilen isimdir.

kaldırılmıştır.⁷² Kararnâme, Isparta Mebûsu Mahmut Esat Efendi, Fetvahane Mümeyyizlerinden Hafız Şevket Efendi, Menteşe Mebûsu Said Bey, Şuray-yı Devlet azasından Ali Baç Hampa Efendi, Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi Efendi'den oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.⁷³

Kararnâme 2 kitap ve 157 maddeden oluşmaktadır. Birinci kitap, evlenme (münâkehat) hakkında olup 6 bab'a bablar da fasıllara ayrılmıştır. İkinci kitap, boşanma (müfarakat) hakkında olup 3 bab'a, bablar da fasıllara ayrılmıştır. Kararnâmenin sonunda mevaddı şettâ⁷⁴ (çeşitli hükümler) adı verilen bir bölüm bulunmaktadır.

Osmanlı hukukunda modernleşme hareketini zaruri hale getiren siyasi, sosyal, iktisadi, hukuki ve kültürel sebepler aile hukuku alanında Hukûk-i âile kararnâmesini zorunlu kılmıştır. Her ne kadar ahvâl-i şahsiye komisyonunun aile hukuku kanunu adına hazırlamış olduğu layiha irade-i seniyeden geçerek kanunlaşsa da bu kararnâmeyi doğuran birtakım sebepler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hukuki Etkenler

Tanzimat'tan sonra başlayan kanunlaştırma hareketiyle Medeni hukukun büyük bir kısmı Mecelle'de düzenlenmiş olup aile hukuku dışarıda bırakılmıştı. Kararnâmeyi doğuran hukuki sebeplerin başında da aile hukukunun henüz kanunlaştırılmamış olması gelmekteydi. Aile hukukuna ilişkin davaların artması, şer'iyye mahkemelerinde hâkimlerin davalara muteber fıkıh kitaplarından, fetva mecmualarından bakarak halletmeye çalışmaları aile hukukunun da bir kanun haline getirilmesini zaruri kılmıştır. Bu durumun gerekçesi kararnâmede şu şekilde ifade edilmiştir. "...medâr-ı hükm olacak mes'ele-i şeriyyeyi kütüb-i fikiyyeden istinbât u istihrâc ve müftâbih olan müteaddid akvâl-ı fukahâdan

⁷¹Türkçe'ye cihâz şekliyle geçen kelime çehiz ve çeyiz olarak yaygınlık kazanmış ve gelinin baba evinden götürdüğü elbise ve benzeri eşya için kullanılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb "Çeyiz".

⁷²HAK. Madde 156: Rüesa-yı ruhaniyenin 'akd ve fesh-i nikah ile müstetbiatından olan nafaka-i zevcat, drahoma ve cihaz hakkındaki hakk-ı kazaları mülğadır.

⁷³Ercimet Sarıay, "Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi" *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, C.2, S.1, 2019, s.9-35.

⁷⁴Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974, s.293.

birini diğetine tercih için muktezî olan ihtisâs ve fazl u irfanın bütün hükkâmda vücûdunu te'mîn etmek müşkil... bulunması sebebiyle...”⁷⁵

Bir yandan aile hukuku sahasında düzenlemelere ihtiyaç duyulurken, diğ yandan peş peşe girilen Balkan savaşı ve Birinci Dünya savaşının ortaya çıkardığı yeni şartlar da bu ihtiyacı arttırmıştır. Hâkimlerin yeni ihtiyaçlara toplu cevap vermeleri, Hanefî mezhebinin en sahih görüşlerini uygulamaları ve diğ mezheplerden de istifade etmeleri kararnâmenin hazırlanmasında hukuki bir ihtiyaç olmuştur.⁷⁶

2. Siyasi Etkenler

Kararnâmenin oluşmasında hiç şüphesiz iç ve dış siyasi etkenler büyük rol oynamıştır. En önemli iç siyasi olay 1839 tarihli Tanzimat fermanı olmuştur. ⁷⁷ Yine aynı yıl içinde 1256 tarihli Ceza Kanunnamesi ile başlayan kanunlaştırma faaliyetleri, Kırım harbi, 1856 Islahat Fermanı, I ve II. Meşrutiyetin ilanı ile 93 Harbi, Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Harbi gibi toplumu derinden sarsan olaylar artarak devam etmiştir.

Yine aynı şekilde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan gayrimüslimlere verilen şahıs ve aile hukuku alanında kendi dini ve örfî kurallarını uygulama serbestisi devlet içinde karışıklığa yol açmaktaydı. Aile hukuku sahasında hem hukuki hem kazâî seçimlerden faydalanan gayrimüslimler diledikleri takdirde şer’iyye mahkemelerine veya kendi cemaatlerinin mahkemelerine başvurabilmekteydi. Aynı tür davalarda davanın taraflarının müslüman veya gayrimüslim olmasına göre farklı yargı mercilerine gidilmesi yargı ikiliğine yol açmaktaydı.⁷⁸ Kararnâmenin hazırlanmasında da bu yargı ikiliğinin ortadan kaldırılma düşüncesi etkin rol oynamıştır.

⁷⁵Aydın, 2018, 159.

⁷⁶Aydın, 2018, 160.

⁷⁷Tanzimat fermanında Memalik-i mahrusamızın hüsnü idaresi zımında bazı yeni kanunların çıkarılacağı, işbu gerekli kanunların mevadd-ı esasiyesinin can, namus ve mal emniyeti ile vergi askerliğe dair olacağı belirtilmiştir.

⁷⁸Mehmet Akif Aydın, “Hukûk-i âile kararnâmesi ”*TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (C.18, s.314).

Dış siyasi olayların başında ise imtiyazların korunması ve içteki gayrimüslim haklarının korunması gelir. ⁷⁹ Her ne kadar mezkûr dış müdahaleler şahıs ve aile hukuku alanında ve kararnâmenin hazırlanmasına etki edip kararnâmenin hazırlanmasını geciktirmişse de bu nevi dış müdahaleleri önlemek için kanun faaliyetlerine girişilmiştir.

3. İktisadi Etkenler

Balkan ve I.Dünya harbinin Osmanlı iktisadi yapısı üzerindeki etkileri kararnâmenin hazırlanmasında etkili olmuştur. Erkeklerin birçoğu savaşa katılmak zorunda kalınca onların iş hayatındaki boşluklarını kadınlar doldurmuştur. Kadınlar devlet dairesinde memur, pazarda satıcı ve savaş hizmetlerinde yardımcı olmak üzere iktisadi sahada bilfiil görev almıştır. Yine aynı şekilde 1915 senesinde Osmanlı Ticaret Nezaretince kadınlar için bir nevi mecburî hizmet kanunu neşredilmiş; Adana havalisinde Cemal Paşa'nın emriyle kadın askerî mıntıkları teşkil edilmiş ve geri hizmetleri kısmen kadınlara devredilmiştir. ⁸⁰

İktisadi vaziyetteki değişikliklerin yeni ihtiyaçlar doğurduğu ve bu ihtiyaçlarında yeni düzenlemeler gerektirdiği kabul edilirse Osmanlı ile Batılı devletlerarasında gelişen iktisadi ilişkiler kanunlaşma hareketini etkilemiştir. Nitekim ilk kanunlaştırma hareketlerinin ticaret ve borçlar hukuku alanlarında başlaması bu gerçeği doğrular niteliktedir. ⁸¹

4. Sosyal Etkenler

Batılılaşma hareketinin tesiriyle Türk topluluğunun sosyal yapısı değişmeye başlamıştır. Başta İstanbul, İzmir ve Selanik olmak üzere batının tesirine açık şehirlerde kıyafet, moda ve sosyal hayat üzerinde Avrupa'nın etkisi bariz bir şekilde görülmeye başlanmıştır. ⁸² Bunun yanında aile yapısı da değişerek büyük ailenin yerini çekirdek aile almaya başlamıştır. Bu durum kadının aile içindeki konumunu güçlü hale getirirken ayrıca kadını toplum içerisinde daha ön

⁷⁹Mehmet Ünal, “Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1-4, 1977, s.195-231.

⁸⁰Cin, 1974, 291.

⁸¹Ünal, 1977, 214.

⁸²Ahmet Yasin Küçükçitir, *Osmanlı Aile Hukuku Gelenek ve Modern Arasında Hukûk-i Âile Kararnâmesi ve Sadreddin Efendi'nin Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.30.

plana çıkarmıştır. Diğer yandan kararnâme çıkmadan önceki süreçte yapılan savaşlar sebebiyle kadınlarla ilgili bazı sosyal problemler gündeme gelmiştir. Savaşa gidip dönmeyen ve ölüm haberi de gelmeyen askerlerin eşleri evlenme imkânına sahip değillerken 1916'da kabul edilen bir irade-i saniye ile bu durumdaki kadınlar için boşanma imkânı getirilmişti.⁸³ Bu tür problemlere karşı kararnâmenin bu sahadaki çalışmaları köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

5. Kültürel Etkenler ve Feminizm Cereyanı

Tanzimat ile başlayan eğitim faaliyetlerinde medreselerin eğitim-öğretim fonksiyonlarını yerine getirememeleri sebebiyle yeni eğitim kurumlarının kurulması gerekli görülmüştür. Kurulan eğitim kurumlarında kız çocuklarının eğitimine de yer verilmiş olup ilk defa İstanbul'da bir kız rüştiyesi ve bir kız öğretmen okulu açılmıştır.⁸⁴ Diğer yandan II. Meşrutiyetten sonra Darülfünun içinde kızların yükseköğrenim görmeleri için bir bölüm açılması, ilkokuldan üniversiteye kadar kadınların eğitim kurumlarının her seviyesindeki kabullerini mümkün kılmıştır. Sosyal ve ekonomik hayatta etkin konuma gelen kadının eğitim ve kültür seviyesinde de yükselmesi kadınlık anlayışının değişmesine sebep olmuştur.⁸⁵

Kararnâmenin içeriğindeki hükümlerde dönemin fikir akımları da etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı aydınlarının devletin içinde bulunduğu olumsuz durumlardan kurtulmak için çıkış yolu aramaları bazı düşünce gruplarının oluşmasına sebep olmuştur. İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler adı altında toplanan aydınlar kadın meselesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Türkçüler, Batıcılar ve İslamcılar arasında bir görüş savunurken Batıcılar geri kalınmışlığın sebebini kadına gereken önemin verilmemesinde görmüş; İslamcılar ise geri kalmışlığın sebebini dinden uzaklaşmak olduğunu söylemiştir. Bu üç grup da aile

⁸³Aydın, 1998, 314.

⁸⁴Küçüktiryaki, 2017, 31.

⁸⁵İstanbul, Şam ve Kahire gibi dönemin önemli kültür merkezlerinde gazete, dergi ve kitaplarda kadın haklarının tartışılmasının da önemli payı vardır. Nitekim Kâsım Emîn'in Hürriyyet-i Nisvân adıyla Türkçeye çevrilen (İstanbul 1908) Tahîrîrû'l-mer'e adlı eseri kadın hakları konusunda tartışmalara yol açtı. Buna reddiye olarak Ferîd Vecdî'nin kaleme aldığı eser de Müslüman Kadını adıyla Türkçeye çevrilerek neşredildi (İstanbul 1915). Bu arada Tefeyyüz, Cem'iyet-i Hayriyye-i Nisvân, Nisvân-ı Osmâniyye, Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân adıyla kurulan dernekler ve Kadın, Kadınlar Dünyası, Mehâsin, Kadınlık, Osmanlı Kadınlar Âlemi, Demet gibi dergiler de kadın haklarını savunmuş ve bu akımın güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Aydın, 1998, 315.

hukukunun kanunlaştırılmasını savunurken kanunun içeriği ile ilgili görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Her ne kadar Osmanlı toplumunda kadın ve aile ile ilgili problemlerin olduğunu kabul etmişlerse de problemlerin çözümü için öne sürdükleri görüşler farklı olmuştur. Netice olarak bu üç fikir akımının da kadın ve aile konuları ile meşgul olmaları kadın meselesinin o dönemin umumi efkârını ne derece meşgul ettiğini göstermiştir.

1.2.2.1.1.2.1. Kararnâmenin Hazırlanışı

Yukarıda bahsi geçen etkenler neticesinde kanunnâmenin hazırlanması artık bir zaruret haline gelmiştir. Nihayet aile kanunu İttihat ve Terakki yönetimi tarafından benimsenmiş ve Hukûk-ı Âile Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon şu üyelerden meydana gelmiştir:

1. Mahmud Esad Efendi, Reis, Isparta mebûsu.⁸⁶
2. Hafız Şevket Efendi, Aza, Fetvahaneye mümeyyizlerinden.
3. Said Bey, Aza, Menteşe mebûsu.
4. Ali Başhampa Efendi, Aza, Şura-yı devlet azasından.
5. Mustafa Fevzi Efendi Aza Mahkeme-i evkaf kadısı.⁸⁷

Komisyon, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Müslümanları, Hristiyanları ve Musevileri dikkate alarak ayrı hükümler tespit etmiştir. Alt komisyonlara ayrılan bu komisyon, üç dinin mensupları için de aile hukuku esaslarını tespit ettikten sonra bunları bir araya getirerek Müslümanlara ait hükümleri ortaya koymuştur. Bu hükümlerle bağdaşmayan Hristiyan ve Musevi aile hukuku maddelerini ayrıca belirleyerek Hukûk-i âile kararnâmesini oluşturmuştur.⁸⁸

Hazırlanan bu tasarı mecliste çoğunluğun oylarını alamayacağı endişesiyle muvakkat kanun olarak kabul edilmiştir.⁸⁹ Zira kararnâmede mezkûr

⁸⁶Mahmud Esad Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murtaza Köse, “Son Dönem Osmanlı Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esad’ın Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, C.II, 2003, s. 207-217.

⁸⁷Aydın, 2018, 165.

⁸⁸Aydın, 2018, 165.

⁸⁹1876 tarihli Kânûn-i Esâsî’nin muvakkat kanunla ilgili 36.maddesi şöyledir: “Meclisi Umumi mün’akit olmadığı zamanlarda devlet bir muhataradan veya emniyeti umumiyyeyi halelden

fikir akımlarını memnun eden hükümler bulunduğu gibi memnun etmeyen hükümler de vardı. Bunun yanında gayrimüslim topluluk reislerinin kaza yetkisini kaldıran hükümler de üyelerini memnun etmeyecekti. Tasarı bu şekliyle muhtemel tartışmalara yol açabilir veya tamamen reddedilebilirdi. Bunun farkında olan İttihat ve Terakki hükümeti belirtilen gerekçelerle kararnâme'yi muvakkat bir kanun olarak çıkarmıştır. 25 Ekim 1917'de kabul edilen kararnâme Meclis-i Mebûsan'a gelmiş, tartışmalı bir görüşmeden sonra Adliye Encümeni'ne havale edilmiş fakat ilgasına kadar kararnâmeden bir haber alınamamıştır.⁹⁰

1.2.2.1.1.2.2.Hukûk-i Âile Kararnâmesinin Özellikleri

Kararnâme, İslam hukuku çerçevesinde kalarak modern anlamda bir yenilik ve değişiklik ortaya koymuştur. En önemli değişiklik daha ziyade şekli yönü ile ilgiliyken bunun yanında maddi değişimler de söz konusu olmuştur. Kararnâme'nin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İlk Kanun Olması

Kararnâme, aile hukuku alanında İslam ülkelerinde kabul edilmiş ilk kanundur.⁹¹ Daha önce Mısır'da Muhammed Kadri Paşa tarafından Hanefi mezhebinin aile hukukuna dair hükümlerini içeren bir tasarı (el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye) hazırlanmışsa da yine Kadri Paşa'nın hazırladığı borçlar hukuku ve vakıf hukuku sahasındaki diğer iki taslak gibi yürürlüğe girememiş ve hususi bir çalışma olmaktan öteye gidememiştir.⁹² Bazı Arap ülkelerinde mahkemelerin başvurduğu bir bilgi kaynağı olarak kalmıştır. Keza 1916'da Sudan'da adli genelgeler çıkarılmıştır. Bu genelgeler önemli olmakla birlikte aile kanunu olma özelliğinden uzaktır. ⁹³ Dolayısıyla kararnâme ilk kanun olma vasfını kaybetmemiş olup bu özelliği ile ilk aile kanunu olarak İslam hukuk

vikaye için bir zaruret mübreme zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzûm görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere Heyeti Vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebûsanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.”

⁹⁰Ünal, 1977, 208.

⁹¹Aydın, 2018, 190.

⁹²Mehmet Akif Aydın, “Muhammed Kadri Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C.30, s.546).

⁹³Alhalalsheh, 2009, 45.

tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanında diğer İslam ülkeleri kanunlaşma faaliyetlerine de öncülük etmiştir.

- Üçlü Karakteri

Kararnâmenin en önemli özelliklerinden biri de aile hukuku sahasında Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler için ayrı hükümler getirmiş olmasıdır. Bu yönüyle gayrimüslimlerin ahvâl-i şahsiyyelerine müdahale edilmemeye devam edilmiştir.⁹⁴ Bu durumda hukuk birliğinin sağlanamadığı anlaşılrsa da farklı din ve kültür yapısına sahip topluluklarda bu durum pek kolay görünmemektedir. Osmanlı gibi kozmopolit bir devlette aile hukukunu tek bir hukukî yapı altında birleştirmek, hukukî ve sosyal realite ile bağdaşmayan bir gerçektir.⁹⁵ Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu bu yol daha isabetli olmuştur.

- Eklektik Yapısı

Kanunlaştırma öncesi dönemde tek bir mezhebe bağlı kalmanın hukuki istikrarı sağladığı biliniyordu. Ne var ki Osmanlı toplumunda gittikçe daha da katılaştıran uygulamalar hukuki ihtiyaçlara çözüm bulmanın önünü tıkamaktaydı. Kararnâmenin en önemli özelliklerinden biri de Hanefî mezhebi görüşlerinin yanında ihtiyaç duyulduğu takdirde diğer sünni mezhepler olan Şafî, Hanbelî ve Maliki mezheplerinin görüşlerinden istifade edilmesidir. Daha önce hazırlanmış olan Mecelle'de bu durum söz konusu olmazken sadece Osmanlı açısından değil İslam hukuku tarihi açısından da önemli bir yenilik niteliğinde olmuştur. Kararnâme diğer mezheplerin görüşlerini almada oldukça radikal davranmıştır.⁹⁶

⁹⁴Kararnâmenin evlenme hakkındaki kitabının 2. babının 2. faslındaki 7. madde Museviler ve İseviler hakkında nikâhı yasak olanlar konusunda, 3. babının 2. faslındaki 5. madde İseviler hakkında nikâhın akdi konusunda, 4. babının 5. faslı Musevi ve İsevilerle ait nikâhın fesat ve butlanı konusunda, 5. babının 2. faslı İsevilerle ait nikâhın hükümleri konusundaki hükümleri içermektedir. Yine kararnâmenin boşanma hakkındaki kitabının 2. babı İsevilerin boşanma hükümlerini içermektedir.

⁹⁵Küçüktiryaki, 2017, 33.

⁹⁶Asgari bölüğü (kızlar için 9, erkekler için 12) yaşından önce hiç kimsenin evlendirilemeyeceği hükmü Ebû Bekir el-Esam ve İbn Şübrûme'ye aittir. (Md.7) Akli dengesi yerinde olmayanların evlendirilemeyeceği maddesi Şafî'nin görüşüne dayanır. (Md.9) Nikâh akdinin önceden ilan edilmesi mecburiyetini Maliki mezhebinden etkilenecek almıştır. (Md.33) Nikâh akdinin sadece sarıh sözlerle akdedilebileceğini Şafî ve Hanbelî görüşlerinden almıştır. (Md.36) Sarhoşun boşamasının geçersiz olduğu hükmü Hanefiler dışındaki mezheplerden alınmıştır. (Md.104)

Zorlama (ikrah) ile akdedilen nikâh ve boşamanın geçersiz olacağı hükmü Hanefilerin dışındaki üç mezhebe aittir. (Md.57 ve 105) Ayrıca ailevi nizaları halletmek için teşkil edilecek olan Aile Meclisi (Hakem Heyeti)'nin yetki sınırları yine Maliki mezhebinden alınmıştır. (Md.140) .

Bu durum kararnâmenin sadece şekli yönünden değil maddi hukuk yönünden de ciddi yenilikler içerdiğini gösterir niteliktedir.

- Hukuki Birliğin Sağlanması

XX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde birbirinden bağımsız üç kaza mercii vardı. Bunlar; bütün Osmanlı vatandaşlarının ahvâl-i şahsiye ile ilgili meselelerine bakan şer'îye mahkemeleri, gayrimüslimlerin ahvâl-i şahsiye davalarına bakan kendi cemaat mahkemeleri ve Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kendi aralarındaki hukuki anlaşmazlıklara bakan konsolosluk mahkemeleridir.⁹⁷

Zamanla bu durum adli teşkilatta çoklu bir yapı oluşturmuş ve devletin bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmayan⁹⁸ sorunlar teşkil ettiği için tekli bir yargı sistemine geçiş zarureti doğurmuştu.

Yargı birliği amacı ile atılan ilk adım konsolosluk mahkemelerinin ve kapitülasyonların ilgası olmuştur. İkinci adım ise cemaat mahkemelerinin ahvâl-i şahsiye alanındaki yargı yetkisini ilga etmesidir. Bu konularda Şer'îyye mahkemeleri tek yetkili mercii kılınmıştır.⁹⁹

- Evlenme ve Boşanmada Devletin Kontrolü

Bu kanun devletin evlenme ve boşanmaya müdahil olması açısından kayda değer bir öneme sahiptir. En önemli düzenlemelerden biri evlenme ve boşanmanın resmi kayıtlarla devlet kontrolüne alınması olmuştur. Kararnâme, evlenme ve boşanmanın devlet kontrolünde olması yolundaki gelişimini tamamlayarak, nikâhların nâibin veya hâkimin huzurunda kıyılması ve mahkemede tescil edilmesi ile kocanın belli bir süre içinde boşamayı mahkemeye bildirmesi esasını getirmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷Aydın, 2018, 192.

⁹⁸Özellikle konsolosluk mahkemeleri devletin bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmayan problem doğurmuştur. Buna binâen 1914 tarihinde tek taraflı bir kararla kapitülasyonların ilga edilmesiyle konsolosluk mahkemeleri resmen kaldırılmıştır. Bkz. Halil İnalcık, "İmtiyâzât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, (C.22, s.252).

⁹⁹Aydın, 1998, 316.

¹⁰⁰HAK Madde 37: "Esnay-i akitte hatip ve mahtubeden birinin ikâmetgâhı bulunan kaza hakimi veya bunun izinnâme-i mahsus ile mezun kıldığı naip hazır bulunup akitnameyi tanzim ve tescil eder."

- Kazai Boşanma

Kararnâmenin getirdiği önemli yeniliklerden biri de mahkeme aracılığıyla boşanmadır.¹⁰¹ Kararnâme bazı durumlarda kadına hakem kararıyla boşanma talebinde bulunma yetkisi vermiştir. Kararnâmenin boşanma sebebi kabul ettiği bu durumlar, kocanın evliliğe mani bir ayıp veya cüzam, baras, zührevi bir hastalıkla malul olması, aklî bir rahatsızlığının bulunması veya karı-koca arasındaki şiddetli geçimsizliktir.¹⁰² Kararnâme bu hükümleri getirirken diğer Sünni mezheplerden özellikle Maliki mezhebinden istifade etmiştir. Bu açıdan zikredilen hükümler Hanefiler için bir yenilik niteliğinde olsa da İslam hukuku açısından herhangi bir yenilik teşkil etmemektedir.

- Çok Eşliliği Sınırlandırması (Taaddüd-i Zevcât – Poligami)

Kararnâme Osmanlı'da ilk defa çok evliliği sınırlandırma yolunda bir adım atmıştır. Türkçülerin ve Batıcıların kararnâmenin hazırlandığı dönemden itibaren çok eşliliği sınırlandırma noktasındaki istekleri yerine gelmemiş ve yasaklanmamıştır. Ancak Hanefi mezhebindeki şartlı boşanma durumu üzerine sınırlandırılma getirilmiştir. Yapılan tüm çalışmalarda “üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc sahih ve şart muteberdir” diyen 38. maddesine binaen bu isteklere kısmen de olsa cevap verebilmek amacıyla kadının evlilik süresince kocasına tek eşi olma şartı koşabileceği esasını getirmiştir.

- Evlenme İçin Asgari Yaş Sınırı

Kararnâme evlenme yaşına bir alt sınır getirerek ilk defa evlenecek erkek ve kadın için belirli bir yaşı doldurma mecburiyeti getirmiştir. Hangi yaşta olursa olsun veli tarafından küçüklerin evlendirilmesi gerek Hanefi mezhebinde gerek diğer üç sünni mezhepte uygulanıyordu. Kararnâme, İbn Şübrüme ve Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşlerini kabul ederek buluşmadan önce küçüklerin evlendirilmesini yasaklamıştır. Buna göre, Hanefilerde buluş alt sınırı erkeklerde on iki, kızlarda

¹⁰¹HAK. Madde 121, 122, 123.

¹⁰²Küçükütyaki, 2017, 36.

dokuz¹⁰³ olduğundan bu yaştan küçüklerin evlendirilemeyeceğine dair düzenleme yapılmıştır.¹⁰⁴

Diğer yandan İslam hukukunda akıl hastalarının da velileri tarafından evlenmesine izin veriliyordu. Kararnâme ile birlikte buna da bir sınırlandırılma getirilerek zaruret bulunması halinde hâkimin izniyle akıl hastalarının velilerinin izni dâhilinde evlenmelerine müsaade edilmiştir.¹⁰⁵ Bu konuda Şafi mezhebinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Zaruret sebeplerinin neler olduğu konusunda bir netlik olmadığı için bunun takdiri hâkime bırakılmıştır.

- Nişanlanma

İslam hukuku nişanlanma müessesesine hukukî netice izafe etmemiş, sadece taraflardan birinin evlenme teklifinin veya talebinin diğeri tarafından kabulüyle ortaya çıkan bir usul kabul etmiştir. Nişanlanma ise tarafların karşılıklı evlenme vaadinde bulunmalarıdır. Teklifte bulunulan taraf bunu kabul ettiğinde nişanlılık ilişkisi kurulmuş olmaktadır. İslam hukukunda nişanlılık bir sözleşme kabul edilmeyip, ona hukuki sonuçlar bağlanmazken, HAK (Hukûk-i Âile Kararnâmesi), nişanlanmayı hukukî bir müessese olarak kabul eden ilk hukuki metin olmuştur.¹⁰⁶

Nişanın bozulması noktasında ise İslam Hukukunun klasik işleyişini aynen devam ettiren HAK, nişanın bozulması sonucunda tarafların tazminat talebinde bulunması ile ilgili yeni bir hüküm getirmemiştir.

- Aile Meclisi Meselesi

Kararnâme Maliki mezhebinin görüşünü esas alarak Aile Meclisi adlı önemli bir müesseseye yer vermiştir. Bu müessese, Nisa suresinin 35.ayetinde¹⁰⁷ göre karı koca arasındaki geçimsizliklerde tarafların hakemlerinden oluşan bir

¹⁰³Kararnâme 7. maddesinde "on iki yaşını itmam etmemiş olan sagir ile dokuz yaşını itmam etmemiş olan sagire hiç bir kimse tarafından tezvic edilemez" hükmünü koymuştur.

¹⁰⁴Aydın, 2018, 195.

¹⁰⁵Bkz. HAK. Madde 9.

¹⁰⁶Cin, 1974, 293.

¹⁰⁷"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır." (Nisa 4/35)

heyet olaya müdahale edecek, tarafları dinleyecek ve çözüm yoluna gidecektir. Böylece aile sırları yayılmadan çözülmüş olacaktır.¹⁰⁸

Aile Meclisi'nin yetkileri hakkında Hanefî mezhebi, hakemlerin tarafların vekili olmadığını bu nedenle de nikâhı feshetme yetkilerinin olmadığını savunurken Maliki mezhebi, hakemlerin aynı zamanda tarafların vekili olduğunu ve nikâhın feshine karar verebilecekleri görüşünü kabul etmiştir. Kararnâme ise Maliki'nin görüşünü esas alarak 130. maddede şöyle demektedir:

"Zevceyn beyninde niza ve şikâk zuhur edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailesinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunmazsa veya bulunup da hakem olarak evsafı haiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eyler. Bu suretle teşekküleden aile meclisi tarafeynin ifadât ve müdâfaâtını tetkik ile beyinlerini ıslaha çalışır. Kabil olmadığı surette kusur zevcede ise beyinlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhalaa eyler. Hakemler ittifak edemezler ise hâkim evsaf-ı lâzıme haiz diğer bir heyet-i hakemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat'i ve na-kabil-i itirazdır".¹⁰⁹

1.2.2.1.1.2.3. Hukûk-i Âile Kararnâmesinin İlgası

İlk aile hukuku kanunu teşkil eden 157 maddelik 1917 tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi hazırlandıktan sonra, Mecelle'de olduğu gibi Şeyhülislam tarafından hükümdara sunulmak üzere 8 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Kararnâme aile hukuku sahasındaki meselelerin tamamını değil yalnızca münâkehât ve müfârekât konularını düzenlemiştir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı günlerin bir sonucu olan kararnâme, Sadrazam vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin imzasıyla yayımlanan 20 Ramazan 1337/19 Haziran 1919 tarihli "yevm-i neşrinin ferdasından itibaren mer'iy'ül-icra" olan 7 maddelik "Hukûk-i Âile Kararnâmesinin Lağvı Hakkında

¹⁰⁸Orhan Çeker, "Hukûk-i Âile Kararnâmesi Giriş ve Tarihçesi", *Mehir Vakfı İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, 1999, s.19-21.

¹⁰⁹Bkz. HAK. Madde 130.

Kararnâme” ile muvakkat bir kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla kararnâme ancak 20 ay gibi kısa bir sürede meriyette kalabilmiştir.¹¹⁰

İslam ülkelerinde aile hukuku sahasında uygulanan bu ilk kanunun kısa ömürlü olmasının elbette sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında dönemin siyasi ve sosyal şartları ile kanunun içerdiği yenilikler yatmaktadır. Kanun genel itibariyle kabul görmesine rağmen muhafazakâr İslamcılar ve ruhani reislerin kararnâme karşısındaki tutumları, kararnâmenin bu kadar erken yürürlükten kaldırılmasına sebep olmuştur.

Bu kadar kısa sürede yürürlükten kaldırılmasında iki grubun etkisinden söz edilebilir. Bunlardan biri muhafazakâr İslamcıların muhalefeti olmuştur. Özellikle taaddüd-i zevcât’ı kısıtlayan hüküm bu grubun en fazla tepki gösterdiği konu olmuştur.¹¹¹ Yine aynı şekilde kararnâmede diğer mezheplerden yararlanılması da bazı muhafazakâr İslamcıların şiddetle karşı çıktığı konulardan biridir. Örneğin Darülfünun müderrislerinden Sadreddin’in Sebülürreşâd mecmuasında yazmış olduğu yirmi kadar makalede diğer mezheplerden istifade edilerek hazırlanan hükümlerin tenkitini yapmıştır.¹¹²

Kararnâmenin kaldırılmasında diğer bir etken ise gayrimüslim cemaatlerin ruhani reislerinin muhalefetleri olmuştur. Kararnâmenin gayrimüslimler hakkında hükümler içermesi ve bilhassa 156.maddesiyle yargı birliği çerçevesinde cemaat mahkemelerinin aile hukuku alanındaki yargı yetkisini kaldırması ruhani reisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Gayrimüslimler dinî reislerinin nikâhın akdi, feshi ve bunlara bağlı olarak, karı koca nafakası, drahoma ve cihaz hakkında çıkan davalara bakmak yetkisinin kaldırılmasından hiç memnun kalmamış, eski imtiyazlarına tekrar kavuşmak için İtilaf devletleri işgal kumandanlığına müracaat etmişlerdir.¹¹³

1.2.2.1.1.2.4.Kararnâmenin Diğer Ülkelerdeki Yürürlüğü ve Etkisi

Kararnâme 8 Muharrem 1336/25 Ekim 1917 tarihinde hem Osmanlı Devleti’nde hem İslam ülkelerinde aile hukuku sahasında ilk kanun olması ve

¹¹⁰Aydın, 1998, 317.

¹¹¹Yurtseven, 2003, 220.

¹¹²Aydın, 2018, 198.

¹¹³Cin, 1974, 305.

getirdiği yenilikler bakımından önem arz etmektedir. Daha önce zikredildiği üzere Mısır'daki bazı münferit düzenlemeler bir kenara bırakılırsa kararnâmeden sonraki otuz sene kadar bir sürede bu alanda ikinci bir kanun görülmemiş ancak kararnâme bu sahayı kanunlaştırmak isteyen devletlere örneklik teşkil etmiştir.

Kararnâme daha çok Orta Doğu ülkelerini etkilemiştir. Çünkü bu ülkeler genel itibarıyla Osmanlı ile aynı hukuk ekolüne sahiptir. Bu ülkelerden bir kısmı kararnâmeyi uzun süre ülkelerinde uygulamışlardır. Kararnâme 1 Kasım 1953 tarihinde kadar Suriye'de yürürlükte kalmış, bu tarihte yerini 17 Eylül 1953 tarihli yeni Suriye Ahvâl-i Şahsiye Kanunu'na bırakmıştır. Ancak bu ülkedeki uygulaması esnasında Fransız manda idaresi tarafından 7 Aralık 1921 tarihli bir kararnâme ile cemaat mahkemeleriyle ilgili 156.maddesi ilga edilmiş ve Suriye Adalet Bakanlığı'nın 29 Haziran 1926 tarihli bir kararıyla da gayrimüslimler hakkındaki hükümler yürürlükten kaldırılmıştır.¹¹⁴

Lübnan için de aynı uygulama söz konusu olmuştur. Lübnan'da Hukûk-i âile kararnâmesi Sünni Müslümanlar için halen yürürlükte iken Ca'feri mezhebi bu kararnâmenin dışında tutulmuştur. Kararnâme, 1937'de Suriye'den ayrılan İskenderun sancağında ve daha sonra kurulan Hatay Cumhuriyeti'nde bu cumhuriyetin 1939 yılında Türkiye'ye katılmasına kadar uygulanmıştır.¹¹⁵

Yine aynı şekilde kararnâme, İsrail'in kurulmasından sonra şer'iyye mahkemelerinde sıkça başvurulmuş bir bilgi kaynağı olurken İngiliz idaresi altındaki Filistin'de gerek askeri gerek sivil idare döneminde Müslümanlar için uygulanmaya devam etmiştir. Lübnan ve Suriye'de olduğu gibi gayrimüslimlere ait hükümler yürürlükten kaldırılmıştır.¹¹⁶ Bu ülkelerin içinde kararnâmenin en fazla tesirinde kalan ülke Ürdün olmuştur. Burada kararnâme 1951 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra yerini Osmanlı ve Mısır kanunlarının bir sentezi olarak değerlendirilen Ürdün Aile Kanunu'na bırakmıştır.¹¹⁷

Kararnâmenin şekil yönünden söz konusu ülke kanunlarına bir tesiri bulunmamaktadır. Nitekim bu ülke kanunlarının aynı kaynaktan istifade etmesi

¹¹⁴Aydın, 2018, 201.

¹¹⁵Küçükçitir, 2017, 38.

¹¹⁶Aydın, 1998, 314.

¹¹⁷Bostancı, 2003, 123.

sebebiyle ufak değişikliklerin yanı sıra hemen hemen aynı ana başlıkları taşımaktadırlar. Şekli hukuk yönünden bir tesiri gözlenmeyen kararnâmenin, bazı alanlarda tesirinden söz etmek mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Kararnâme ilk defa nikâha ehliyet için belli bir yaş sınırı koymuştur. Ebû Hanife'nin görüşüne uygun olarak Kararnâme'de ve Suriye'de erkeklerde 18, kızlarda 17 yaşını doldurmuş olanlar tam ehliyetli sayılmıştır.¹¹⁸ Bu yaş Irak'ta her iki cins için 18, Ürdün'de erkekler için 16, kızlar için 15'tir.¹¹⁹
- 2) Kararnâme küçüklerin veliler tarafından evlendirilmesine buluş alt sınırı olarak erkeklerde 12 ve kızlarda 9 yaşından önce evlendirmeyi yasaklarken¹²⁰ diğer ülkeler de bu durumu takip etmiştir. Suriye'de bu alt sınır erkeklerde 15, kızlarda 13 olup¹²¹, Irak'ta her iki cins için 16'dır.¹²² Böylece Kararnâme ufak değişikliklerle diğer Orta Doğu ülkelerinde bir ehliyet teorisi kurmuş ve bu ülkede gerçekleştirilen kanunlaştırma programlarına etki etmiştir.¹²³
- 3) Kararnâmenin akıl hastalarının evlenmeleri konusunda Hanefî mezhebinin mutlak müsaadeyi ihtiva eden görüşünden ayrılarak bunların evlenmelerini yasaklayan Şafî görüşüne uymasını Suriye, Irak ve Ürdün de aynen benimsemiştir.¹²⁴
- 4) Ürdün, nikâh lafızlarında tenkih ve tezvic gibi sarih ifadeleri şart koşan kararnâmenin hükmünü aynen benimsemiştir.¹²⁵ Bu konuda kararnâmeyi takip etmeyen Suriye ve Irak, kinayeli lafızlarla da nikâha izin veren Hanefî mezhebi görüşünü benimsemiştir.
- 5) Ürdün kanunu, kararnâmenin nikâhta tek eşli kalma şartı hükmünü kabul etmiştir.

¹¹⁸HAK, md.4; SAŞK, md.15.

¹¹⁹IAŞK, md.8; ÜAŞK, md.5;(1976 tarihli tadil edilmiş kanun numaralarıdır.)

¹²⁰HAK, md. 7.

¹²¹SAŞK, md. 18.

¹²²IAŞK, md. 9.

¹²³Kararnâme'nin Suriye kanununa etkisi için bkz. Mustafa es-Sibâî, *el-Mer'e Beyne'l-Fıkhı ve'l-Kanûn*.

¹²⁴SAŞK, md. 15; IAŞK, md. 7; ÜAŞK, md. 8.

¹²⁵ÜAŞK, md. 15.

- 6) Ürdün ve Suriye, mehir için asgari sınırın belirlenmemesi noktasında Hanefî görüşünü terk ederek kararnâmeyle takip etmiştir.¹²⁶
- 7) Bilhassa kararnâme, cebir altında bulunan ve sarhoş olan kimsenin (mükreh) boşamasının kabul edilmemesi konusunda Ortadoğu ülkelerine öncülük etmiştir.¹²⁷ Osmanlı'da ve Hanefîlerdeki hâkim görüşe göre mükrehin boşaması ve haram yolla sarhoş olanın boşaması geçerli idi. Kararnâme ile ilk defa helal veya haram hangi yolla olduğuna bakmaksızın sarhoşun ve mükrehin boşaması geçersiz sayılmıştır. Kararnâme bu hususta Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır¹²⁸ kanunları üzerinde etkili olmuştur.
- 8) Suriye, Ürdün ve Irak, kararnâmenin akıl hastalığını bir tefrik sebebi olarak kabul eden hükmünü benimsemiştir.¹²⁹
- 9) Kararnâme ilk defa kocası gaip olan kadına tefrik kapısını açmıştır ve Suriye, Irak, Ürdün de bu yolu takip etmiştir.¹³⁰ Ürdün bekleme müddeti açısından kararnâme ile aynı yolu takip ederken, Irak ve Suriye daha kısa bekleme müddetini kabul etmiştir.
- 10) Karı koca arasında olan şiddetli geçimsizliği düzeltmek için meselenin iki hakeme devredilmesi, bunun olmadığı durumda ise tarafların haklılık durumuna göre kadın için tefrike, erkek için muhâlaaya hükmedilme meselesi Suriye, Ürdün ve Irak tarafından ufak değişikliklerle benimsenmiştir.¹³¹
- 11) Kararnâme kadın için belirlenen iddet süresi noktasında değişiklik yaparak Maliki mezhebinden istifade ederek, hiç hayız görmeyen birinin iddetini sinn-i iyâsa (hayız görmeyecek bir yaşa) varmışsa üç ay, varmamışsa dokuz ay şeklinde tespit etmiştir. Ürdün aynı şekilde kabul ederken, Suriye iddet süresini bir sene olarak benimsemiştir.¹³²

¹²⁶HAK, md. 80; SAŞK, md. 54; ÜAŞK, md. 44.

¹²⁷Aydın, 2018, 204.

¹²⁸HAK, md. 104-105; SAŞK, md. 89; ÜAŞK, md. 88; İAŞK, md. 35; Mısır 1929 tarihli kanunu md. 1.

¹²⁹HAK, md. 123; SAŞK, md. 105; ÜAŞK, md. 120; İAŞK, md. 44.

¹³⁰HAK, md. 126-127; SAŞK, md. 109; İAŞK, md. 43; ÜAŞK, md. 123, 131.

¹³¹HAK, md. 130; SAŞK, md. 112, 113, 114; İAŞK, md. 40; ÜAŞK, md. 132.

¹³²HAK, md. 140; ÜAŞK, md. 136; SAŞK, md. 121.

Kararnâme ve Ortadoğu İslam ülkelerinin kanunları karşılaştırıldığında şunlar ortaya konmaktadır: Kararnâme hangi zaruretlerle Hanefi mezhebinden ayrılarak diğer mezheplerden yararlanmışsa söz konusu edilen ülkeler de aynı noktalarda ufak değişiklikler yaparak kararnâmeyi benimsemişlerdir. Bu durumda Suriye ve Ürdün’de 30-35 sene gibi bir sürede uygulanmaya devam etmesi kararnâmenin kayda değer bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

1.2.2.1.1.2.5. Hukûk-i Âile Kararnâmesinin İslam-Osmanlı Tarihindeki Yeri ve Önemi

Arazi kanunu ve Mecelle ile başlayan medeni hukuk sahasını kanunlaştırma çalışmaları, uzun bir aradan sonra ve olumsuz şartlar içerisinde bir aile kanununun hazırlanması ile sona ermiştir. Hukûk-i Âile Kararnâmesi, Tanzimat döneminden sonraki sürecin Osmanlı aile hukuku sahasındaki son kanunlaştırma faaliyeti olmuştur. Kararnâme Mecelle’deki eksikleri tamamlamak ve hukuk birliğini sağlamak amacıyla kanunlaştırılmıştır.

XIX. yüzyılda yaşanan siyasi, kültürel, sosyal ve iktisadi gelişmeler sonucu ortaya çıkan modernleşme gereksinimiyle Kararnâme’nin kaleme alınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Dönemin savaş şartları kadın ve erkek arasında bir takım rol değişikliklerine sebep olmuş, kadın sosyal ve iktisadi hayatta yer edinmeye başlamıştır. Bu durum, kadına karşı yeni bir bakış açısı geliştirip, hukuki anlamda düzenlemeleri gerekli kılmıştır.

Kararnâmeden önce aile hukuku alanında yapılan düzenlemeler kararnâmenin hukuki temellerini atmıştır. Kararnâme ile İslam hukuk tarihinde aile hukuku ilk kez kanunlaştırılarak, Osmanlı aile hukukunun gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır. Dönemin şartları gereği bu değişiklikler çok kolay olmamıştır. I. Dünya Savaşı gibi zor bir dönemde Osmanlı toplumundaki siyasî, sosyal ve ekonomik şartlar göz önüne alındığında böyle bir hukuki düzenlemenin yapılması, Osmanlı’nın sosyal hayatında birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. XVI. Yüzyıldan itibaren Hanefi mezhebinin resmi mezhep olma özelliğinin kararnâme ile belli oranda esnekleştirilmesi ve dolayısıyla da kanunlaşma sürecindeki görüş ayrılıkları ve tartışmalar bu şartların doğurduğu sonuçlardan biri olmuştur. Şüphesiz ki bunun yanında İslam hukukunun dışına çıkılmayıp sadece Osmanlı hukuk geleneğinin dışına çıkılmıştır. Bu durum ise

mezhep taassubunu önlediği gibi diğer mezheplerin görüşlerinden de belli ölçüde istifade edilmesini sağlamıştır.

Aile hukuku hükümlerini bir araya toplamaya çalışan kararnâme, sadece Müslüman Osmanlı vatandaşlarını değil, gayrimüslim vatandaşları da bu kapsama almıştır. Her ne kadar amaç hukuk birliğini sağlamak olmuşsa da gerekli başarı elde edilememiştir. Kapitülasyonlar ve konsolosluk mahkemeleri vasıtasıyla yabancılara, gayrimüslimlere verilen birtakım imtiyazlar bu amaca ulaşmayı engellemiştir.

Kararnâme, sadece münakehat (evlenme) ve mufarakat (boşanma) konularını işlemesiyle modern ahvâl-i şahsiye konularına göre daha sınırlı tutulmuş ve bir aile kanununda bulunması gereken birtakım hükümleri ihtiva etmemesi ile de bir eksiklik oluşturmuştur. Ancak evlenme ve boşanma konusunda çok evliliği sınırlayıcı hükümler getirmesi, tefrik sebeplerinin artırılarak kadınlar lehine düzenlemeler yapılması gibi örneklerle de klasik yapıyı değiştirir nitelikte olmuştur.

Bir hukuk reformu olarak isimlendirilebilen bu kararnâmenin kanunlaştırma sürecine küçümsenemeyecek katkıları olduğu söylenebilir. Eksikleri bir tarafa bırakılacak olursa, dönemin o sıkıntılı günlerinde Hukûk-i âile kararnâmesi gibi böyle bir düzenlemenin yapılması sadece Osmanlı hukuk tarihi açısından değil İslam tarihi için de büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı devletinde iki seneye yakın bir sürede yürürlükte kalmasına rağmen, Lübnan, Suriye ve Ürdün gibi Ortadoğu ülkelerinde 1950'lere kadar uzanan ve bir kısmında hala devam eden bir etkiye sahip olmuştur.¹³³

Sonuç olarak kararnâmenin yürürlüğe konması kolay olmamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında başlayan köklü değişimler, aile hukuku alanına ancak XX. yüzyılın başlarında gelebilmiştir. Siyasî, sosyal, iktisadî ve hukukî alanda bir değişim hareketi olan kararnâme, Türk Aile Hukuku'nun düzenlenme süreci ve modernleşmesi açısından önemli bir gelişme göstermiş ve Tanzimat Fermanı'na yansıyan modernleşme/batılılaşma ideolojisiyle de hukuki nizama yön vermiştir.

¹³³Aydın, 1998, 318.

1.2.2.1.1.3. Yeni Aile Kanunu Hazırlık Çalışmaları

1.2.2.1.1.3.1. 1921 Tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

Hukûk-i âile kararnâmesi yürürlükten kaldırıldıktan sonra aile hukuku alanında kararnâme öncesinde var olan eski hükümlere geri dönmüş, mer'î hükümler fıkıh kitaplarında yazılı olduğu şekliyle bir müddet daha mahkemelerde geçerli olmuştur. Ancak Kararnâme'nin ortaya çıkardığı hukuki ve sosyal ihtiyaçlar ortadan kalkmadığından yeni bir aile kanununun hazırlanma zarureti hâsıl olmuştur. Ne yazık ki artık Osmanlı için bunu gerçekleştirecek siyasi, sosyal ve hukuki bir ortam yoktur. Ankara'da kurulan yeni Türk devletinin ilk anayasası kabul edilen 1921 tarihli Teşkilât- Esasiye Kanunu yeni hukuk devlet düzeniyle ilgili şunu ortaya koymuştur:

“Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, umum kavânînin vaz'ı, ta'dîli, feshi ve muâhede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukûk-u esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavânîn ve nizâmât tanziminde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacât-ı zamâna evfak ahkâm-ı fıkhiyye ve hukukiyye ile âdab ve muamelât esas ittihaz kılınır.”¹³⁴

Bu maddeden de anlaşılıyor ki yeni Türk devletinin hukuku da Tanzimat dönemi kanunlaştırmaları gibi hem İslam fıkından hem de Batı hukukundan istifade edecektir. Bunun için de savaşın hemen sonrasında ihtiyaç duyulan kanunların hazırlanması için yeni komisyonlar kurulmuştur. Bunun yanında bu komisyonların çalışma esaslarını belirlemek üzere de talimat hazırlanmıştır.¹³⁵

1.2.2.1.1.3.2. 1923 Tarihli Aile Kanunu Tasarısı

Milli mücadelenin kazanılmasından sonra eski kanunların düzenlenip, mevcut hukuk kurallarının yenilenmesi ve modernleştirilmesi amacıyla 1923 yılında Adliye Vekâleti tarafından medeni hukukun kişiler, miras ve aile hukuku sahasında çalışmalar yapmak üzere “Ahvâl-i Şahsiye Komisyonu” kurulmuştur.¹³⁶ Bu komisyon Mecelle ve Hukûk-i âile kararnâmesi'nin devamı niteliğinde

¹³⁴Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, md.7.

¹³⁵Aydın, 2018, 208.

¹³⁶Cem Baygın, Tanzimat'tan Günümüze Aile Hukukunun Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.3, 2016, s.454-462.

olmasının yanında genel olarak batının kabul ettiği esasları da göz önüne alarak fıkıh kurallarından yararlanarak bir taslak metin hazırlayıp meclise sunmuştur.

Mecelle Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ilk toplantısını 2 Mayıs 1923 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirmiştir. İlk toplantıda, hazırlanacak taslağın şer'i esaslara dayanması konusu müzakere edilerek uzun çalışmalar sonunda Hukuk-i Aile Kanunu Tasarısı hazırlanarak meclise sunulmuştur. Hemen hemen kararnâme ile aynı olan bu kanun taslağı meclis tarafından görüşleri alınmak üzere Adliye ve Şer'ie encümenlerine havale edilirken, yeniden incelenmesi ve düzeltilmesi gerektiğı gerekçesiyle tasarı geri çekilmiştir.¹³⁷

Şer'ie mahkemelerinin ve hilafetin varlığı devam ettiğı sürece laik hukuka geçilemeyeceğı anlaşıldığında, bu sahadaki çalışmalara ara verilerek 3 Mart 1924 yılında Hilafet, 8 Nisan 1924 tarihinde de 469 sayılı kanun ile şer'ie mahkemeleri kaldırılmıştır.

1.2.2.1.1.3.3. 1924 Tarihli Aile Kanunu Tasarısı

Hilafetin kaldırılmasının ardından devlet idaresi laikleşme ve reformlar yapma yolunda ilerlemekteydi. Bu kanaatle 19 Mayıs 1924 tarihinde kanun değişiklikleri yapmak üzere Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu yeniden düzenlendi. Komisyon çalışmaları için ise yeni bir talimatname hazırlandı. Talimatname şu prensipleri içeriyordu:

"...tedvin edilecek kavaninin tamamen asri bir devlet mefhumât ve esasât-ı âdliyesiyle azamî bir tetabuku haiz olması ve memleketin ihtiyacât-ı nazardan dûr tutulmamasıdır. Bu maksadın istihsali için gerek mevzuât-ı hazıradan, gerek bilcümle yüksek medeniyeti temsil eden garp milletleri asâr ve kavanîn-i mütekâmilelerinden icap eden bilcümle esaslar ahiz ve istinbat olunmalı ve tahsisen Ticaret Kanunu için beynelmilel hukuk ve örf-ü âdât asla ihmal olunmamalıdır. (Adliye Ceridesi)"¹³⁸

Talimattan, yapılacak kanunların hazırlanmasında Batı hukukundan faydalanılması fikri netlik kazanmış olup, hazırlanacak kanunlar konusunda köklü bir değişikliğe gidildiğı anlaşılmaktadır. Gerek Ahvâl-i Şahsiye komisyonundaki

¹³⁷Cin, 1974, 307.

¹³⁸Aydın, 2018, 209.

değişiklikler gerekse talimattaki değişiklikler hazırlanacak olan aile kanununda köklü değişikliğe gidileceğini göstermektedir. Komisyon 1924-25 yıllarındaki çalışmalarının sonunda bilhassa İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenerek 142 maddeden oluşan bir aile kanunu tasarısı hazırlamıştır.¹³⁹ Tasarı, Hukûk-i âile kararnâmesinde olduğu gibi evlenme ve boşanma hükümlerini ihtiva etmekle birlikte bazı hükümleri ve yapısı itibariyle Kararnâme'ye göre radikal değişiklikler içermektedir.

Tasarıda her üç din için de eşit kanunlar uygulanmış ve Kararnâme'nin üçlü yapısı (Müslüman, Hristiyan, Yahudi) terkedilerek tekli yapıya dönülmüştür. Batı hukukundan önemli ölçüde yararlanılarak tefvîz-i talak yetkisinin hâkim huzurunda gerçekleştirilmesi esası getirilmiştir. Yine aynı şekilde evlenme ve boşanmaya dair hükümler genişletilmiş, taaddüd-ü zevcat meselesi sınırlanma birlikte tamamen kaldırılmamıştır. Bu kanun tasarısı da Türk toplumunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalınca, ilerleyen süreçte batı kanunlarının iktibas edilmesi fikri daha da kuvvet kazanmaya başlamıştır.

Sonunda Adliye Vekili Mahmut Esad Bozkurt'un komisyon önünde yaptığı konuşmada "...Kanunlarımızı oldukları gibi Batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk Ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız... Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm"¹⁴⁰ diyerek mevcut hukuk siteminin ıslahı noktasında bir neticeye ulaşamayacağını ve Batı hukukunun iktibası fikrini açıkça ortaya koymuştur.

Neticede İsviçre Medeni Kanunu'nun bazı değişiklikler dâhilinde iktibasına karar verilmiş ve böylece Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren uygulanan İslam aile hukukunun tarihi gelişim süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nde bütünüyle yürürlükten kaldırılmasıyla sona ermiştir.¹⁴¹

¹³⁹Cin, 1974, 307.

¹⁴⁰Cin, 1974, 309.

¹⁴¹Aydın, 2018, 217.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AHVÂL-İ ŞAHSİYYE LİTERATÜRÜ

Çalışmanın ilk bölümünde ahvâl-i şahsiyye kavramı genel olarak tanıtılıp bu kavramın ortaya çıkışı, gelişimi ve içeriği ele alınmıştır. Akabinde, ahvâl-i şahsiyyenin müdevven bir hukuk haline gelmesi sürecindeki gelişmeler aktarıldı. Avrupa’da başlayan kanunlaştırma hareketlerinin Tanzimat sonrası Osmanlı hukuku üzerinde bir yansıması olan ve ahvâl-i şahsiyye konularını içeren Hukûk-i Âile Kararnâmesi incelemeye tabi tutuldu. Böylelikle tezin asıl konusu olan ahvâl-i şahsiyye literatürü için bir zemin oluşturulmuş oldu. Çalışmanın ikinci bölümde ise ilk örneğini Kadri Paşa’nın vermiş olduğu ahvâl-i şahsiyye türü eserleri imkân nispetinde kronolojik olarak incelemeye tabi tatalacaktır. Bununla birlikte ahvâl-i şahsiyye eserlerinin sistematik yapısı incelenip bu eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2.1. KADRÎ PAŞA (v. 1306/1888) ve el-AHKÂMÜ’Ş-ŞER’İYYE fî’l- AHVÂLİ’Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2007)

2.1.1. Kadri Paşa (v. 1306/1888)

Kanunlaştırma alanındaki çalışmalarıyla tanınan Kadri Paşa (v. 1306/1888), ahvâl-i şahsiyye terimini ilk kez kullanan Mısırlı hukukçudur. Kahire’de Yabancı Diller Okulu’nda Fransızca öğrenen Kadri Paşa, Fransız hukukunun Arapça’ya tercüme edilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. 1863-1979 yılları arasında Mısır’ı yöneten Hidiv İsmail Paşa döneminde Fransız Ceza Kanunu’nun tercümesini yapmıştır ve Fransız Medeni Kanunu’nun (Code Civile) tercümesine de yardımda bulunmuştur.¹⁴² Fransa’dan iktibas edilen kanunlarla İslâm hukuku hükümlerinin uzlaştırılması amacıyla “*Tatbîku Mâ Vücade Fi’l-Kānûni ’l-Medenî Mutâbıkan Li-Mezhebi Ebî Hanîfe*” adıyla bir kitap yazmıştır.¹⁴³ 1882 yılında hükümet tarafından Adliye nâzırı olarak göreve getirilirken yeni

¹⁴²Abdussamet Bakkaloğlu, “Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa (1821-1888) : Hayatı ve Eserleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 55-68.

¹⁴³Eserin yazma nüshası Mısır Millî Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Eser, Fransız Medenî Kanunun, İslam Hukukuna uygunluğunu konu edinmektedir. Bu görev Kadri Paşa’ya dönemin idarecileri tarafından verilmiştir. Eserin yazdırılma amacı ise batı tarzı yapılan yeniliklerin toplum nazarında kabul edilmesini sağlamak için bir zemin oluşturmaktır.

mahkemelerle (el-mehâkimü'l-ehliyye) ilgili kanun tasarılarının hazırlanmasında aktif rol almıştır.¹⁴⁴

Kadri Paşa, İslam Hukukunun kanunlaştırılması alanında hazırladığı kanun taslağı çalışmaları ile tanınmıştır. Bu eserlerin hazırlanmasında da büyük oranda dönemin siyasi yapısı etkili olmuştur. Nitekim 1869-1876 yılları arasında hazırlanan ve uygulamaya konan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, birtakım siyasi sebepler ve Fransa'nın da tesiriyle Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Mısır'da uygulanmamıştır.¹⁴⁵ Bunun yerine dönemin Adliye nâzırı olan Kadri Paşa tarafından “medeni kanun” olarak kabul edilen üç kitap hazırlanmıştır.¹⁴⁶ Bunlardan biri *el-Ahkâm'ü's-Şer'iyye*'dir. Mısır hidivi tarafından tasdik edilmeyen bu kitap kanunlaşmamıştır ancak Mısır'da, Ürdün ve Suriye gibi bazı Arap ülkelerinde uzun bir süre kanun niteliğinde mahkemelerin müracaat ve bilgi kaynağı olmuştur.¹⁴⁷ Ayrıca bu eser, Suriye Ahvâl-i şahsiyye kanununun kaynakları arasında sayılmıştır.¹⁴⁸ Bu kanunda yer alan “Kanun boşluklarının Hanefî mezhebinin genel kabul görmüş görüşleriyle doldurulması” prensibinin ¹⁴⁹ uygulanmasında da genel olarak Kadri Paşa'nın bu eserine müracaat edilmektedir.

2.1.2. el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye Hakkında

Tam ismi *el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye* 'dir. Eser, Hanefî mezhebinin genel kabul görmüş hükümlerini bir araya toplayarak bunun dışına çıkmamıştır. Ahvâl-i şahsiyye konularını kapsamına alan şahıs, aile ve miras hukukuna dair müstakil olarak yazılan ilk eser olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte eser, ahvâl-i şahsiyye alanındaki ilk kanunlaşma teşebbüsüdür. ¹⁵⁰ Eserde,

¹⁴⁴Mehmet Akif Aydın, “Muhammed Kadri Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 546).

¹⁴⁵Mısır'ın bu dönemdeki imtiyazlı konumu ve Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlıkları için bkz. Hilal Görgün “Mısır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, (C. 29, s. 569-575).

¹⁴⁶Mehmet Akif Aydın, “Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 557).

¹⁴⁷Aydın, 1988, 557; Mahmesani, S., “İslam Hukukunun Tedvini” (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1986, s. 365.

¹⁴⁸Bakkaloğlu, A., *Suriye'de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

¹⁴⁹Bkz. S.A.K, md. 305.

¹⁵⁰Bakkaloğlu, 2005, 59.

şahsın hukukuna dair hükümler, aile hukuku ve miras hukuku konularıyla birlikte incelenmiştir. Bir kanun taslağı halinde kaleme alınan bu eser kanun şeklinde yürürlüğe konmasa bile Mısır hükümeti tarafından yayımlanmış ve yarı resmî bir hüviyet kazanmıştır.¹⁵¹ Toplamda 647 maddeden oluşan bu çalışma¹⁵², ilk defa 1298/1882 yılında Bulak'ta basılmıştır. Daha sonra da çeşitli baskıları yapılmıştır.¹⁵³

Kadri Paşa'nın bahsi geçen *el-Ahkâmü's-Şer'iyye* eseri iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel itibariyle aile hukuku ve kısmen de şahıs hukukuna tahsis edilmiş olup beş kitaptan oluşmaktadır. Bunların birincisi nikâh hakkındadır. İkincisi eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları, üçüncüsü nikâhın (evlilik) sona ermesi, dördüncüsü çocukların durumu hakkında ve beşincisi de vasi, hacir, hibe ve vasiyet konularına dair hükümleri ihtiva etmektedir. Eserin ikinci bölümünde ise miras konularına ait hükümler tanzim edilmiştir. Kitabın tasnifi incelendiğinde, alanında ilk olması göz önüne alınarak gayet başarılı bir çalışma olduğu söylenebilir. Nitekim kendisinden sonra yazılan eserlerde ve kanunlaştırma çalışmalarında bu tasniften ziyadesiyle istifade edildiği görülmektedir.

Eserde genel olarak “cüz, kitap, bab, fasıl, kısım” sıralaması takip edilmiş¹⁵⁴ ve her biri için müstakil başlıklar düzenlenmiştir. Bazı başlıklarda alt başlıkların kaç tane olduğuna dair bilgi verirken eserin genelinde bu kurala uyulmamıştır.¹⁵⁵ Eserde ‘bab’ olarak ele alınması gereken bazı konular alt başlıklarla, ‘fasıl’ başlığı altında değerlendirilmesi gereken bazı konular ise üst başlıkta değerlendirilmiştir. Buna örnek olarak, mehir konusunun ‘bab’ olarak, çeyiz ve ev eşyaları konusunun ise mehrin alt başlığında ‘fasıl’ bölümünde değerlendirilmesi verilebilir. Bu değerlendirme çok isabetli görülmemektedir.

¹⁵¹İbrahim Kâfi Dönmez, “Şahıs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, (C. 38, s. 270-273).

¹⁵²Eserin Ürdün'de Şer'i mahkemelerde yardımcı kaynak olarak kullanılan bir nüshası, 644 maddeden oluşmaktadır. İçerik olarak bir farklılık bulunmamakla birlikte, farklı nüshalarda dört madde (Md. 585-588) halinde tanzim edilen "miras engelleri"nin tek bir madde (Md. 585) kabul edilmesi sonucunda, sayın647 yerine 644 olarak tespit edilmiştir.

¹⁵³Bakkaloğlu, 2005, 60.

¹⁵⁴İkinci bölümde ele alınan miras konusunun beşinci babında bu sıralamaya riayet edilmeyerek alt başlıklar ‘fasıl’ olarak değil ‘kısım’ olarak adlandırılmıştır.

¹⁵⁵Bakkaloğlu, 2005, 61.

el-Ahkâm'üş-Şer'iyye sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır. Maddeler genel olarak kısadır ancak hükümlerde ayrıntıya yer verildiğinden ve adeta her meselenin hükmü kanun metnine dâhil edilmek istendiğinden eser, bir aile kanunda bulunması gerekenden daha fazla madde içermektedir.¹⁵⁶ Buna ilaveten eserin Hanefî fıkhnın birikimini yansıtmak üzere kaleme alındığı da göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde, eserin yazılışından yaklaşık otuz beş yıl sonra kabul edilen 1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesi'nin sadece 156 maddeden ibaret olması, "Kadri Paşa'nın eserinin gereğinden fazla madde ihtiva ettiği" iddiasını ispat sadedinde delil olarak kullanılmamalıdır.¹⁵⁷ Zira Hukûk-i âile kararnâmesi'nde sadece evlilik ve boşanma konuları yer alırken Kadri Paşa'nın eserinde ahvâl-i şahsiyye konularının tamamına yer verilmiştir.¹⁵⁸

Eserin Fransızca ve İtalyanca resmi tercümeleri olduğu gibi¹⁵⁹ (her ikisi de İskenderiye'de 1875 yılında basılmıştır.) Eug. Clavel tarafından yapılmış bir Fransızca tercümesi de (*Droit Musulman* adlı eserinin ikinci cildine ek olarak) vardır.¹⁶⁰ Ayrıca Wasey Sterry ve N. Abcarius tarafından *Code of Muhammadan Personal Law* (Londra 1914) ve A. F. M. Abdurrahman tarafından, *Institutes of Mussalman Law* (Kalküta 1907) adlarıyla İngilizceye çevrilmiştir.¹⁶¹ Ayrıca Muhammed Zeyd el-İbyani esere, "*Şerhu'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*" adıyla üç ciltlik bir şerh hazırlamıştır.¹⁶²

el-Ahkâmü's-Şer'iyye adlı eser 1315/1898 yılında "*Ahkâm-ı Şer'iyye Tercümesi ve Şerhi*" adıyla kısmen Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu çalışma, Dersaadet Emniyet Sandığı Hukuk Müşaviri olan Dergüzinzade Hasan Rıza Efendi tarafından yapılmıştır. Hasan Rıza her ne kadar Kadri Paşa'nın ismini eserinde zikretmemiş olsa da eserin ismi ve muhtevası mahiyetini açıkça ortaya

¹⁵⁶Aydın, 1988, 557.

¹⁵⁷Bakkaloğlu, 2005, 61; Aydın, 1988, 557.

¹⁵⁸Kadri Paşa'nın eserinde yer alan konular, 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda 1059 madde halinde düzenlenmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulursa, 647 rakamının çok fazla olmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

¹⁵⁹Mısır'da istinaf mahkemesinin kütüphanesindeki fihristte, bu eserin bizzat müellifi tarafından Fransızcaya tercüme edildiğine dair kayıt olduğu ifade edilmektedir.

¹⁶⁰Aydın, 1988, 557.

¹⁶¹Aydın, 1988, 557.

¹⁶²Aydın, 1988, 557.

koymaktadır.¹⁶³ Eserin tam anlamıyla Türkçe çeviri ise Ahmet Akgündüz tarafından 1986 yılında yapılmıştır.

Buraya kadar eser hakkında genel bilgiler verildi. Şimdi ayrıntılı bir şekilde *el-Ahkâmü's-Şer'iyye* adlı eserin içeriğinden bahsedilecektir.

2.1.3. el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye'nin İçeriği

Eserin giriş kısmında Kadri Paşa'nın şahsi özelliklerinden ve genel olarak hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde ise yazdığı eserler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra eser hakkında bazı açıklamalar yapılmıştır. Bu kısımda ahvâl-i şahsiyye konuları ile ilgili daha önce müstakil bir eser yazılmadığı ve bu konuların genel fıkıh eserleri içinde yer aldığından bahsedilmektedir. Osmanlı devletinde ahvâl-i şahsiyye kanununun çıkarılması ile birlikte nikâh ve talak konularının Mecelle ve Hukûk-i âile karnâmesi içerisinde ele alındığı aynı zamanda Mecelle ve Hukûk-i âile karnâmesi'nde farklı olarak eserde Hanefî mezhebinin dışına çıkılmadığı ifade edilir.¹⁶⁴

Maddeler halinde ele alınan eserin ilk bölümünde kişinin şahsı ile ilgili hükümlerden bahsedilmektedir. Yukarıda zikredildiği gibi beş bölümden oluşan bu ilk bölümde öncelikle nikâh bahsi ele alınmaktadır. Birinci babta genel olarak nişanlanma ve evlenme akdinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur ancak evliliğin tarifi yapılmamıştır. Denebilir ki bunun sebebi, konunun tarife ihtiyaç bırakmayacak kadar açık ve bilinir olmasıdır. İkinci babta, evlenme akdinin şartları, unsurları (rükünleri) ve hükümlerinden bahsedilmiştir.¹⁶⁵ İlk olarak evlenme akdinin unsurlarından olan tarafların, icap ve kabulde kullanılacak lafızların tayini konusunda kullanılacak lafızlarla ilgili bir kayıt zikredilmemiş, maksadın nikâh olduğunun bilinmesi ile yetinilmiştir. Bu durum, Kadri Paşa'nın konuya oldukça geniş ve esnek bir tarzda yaklaştığını göstermektedir.¹⁶⁶ Akabinde, nikâhın sıhhat şartlarından olan şahitlerin bulundurulması ve bu

¹⁶³Bakkaloğlu, 2005, 62.

¹⁶⁴ Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Daru'l İbn Hazm, Beyrut, 2007, s.5-13.

¹⁶⁵Kadri Paşa, 2007, 28.

¹⁶⁶ Abdussamet Bakkaloğlu, “*Suriye’de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesiri*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 66.

şahitlerin nasıl olması gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca nikâhın hangi koşullarda geçerli olacağına değinilirken sahih evlilik ve mut'a, şığar gibi batıl evlilik meselelerine değinilmiştir.

Üçüncü babta evlenme engelleri ele alınmıştır. Kendisiyle evlenilmesi mümkün olmayan veya belirli şartlarla mümkün olan kadınların durumundan bahsedilmiştir. Dördüncü babta ise evlendirme velayeti meselesi üzerinde durulmuştur. Genel olarak ehliyetsiz ve eksik ehliyetli kimselerin evlendirilmesinden sorumlu olunan velayet bahsinden, bu velayetin şartlarından ve veliye velayeti altında bulunan kimseleri rızalarını almaksızın evlendirme yetkisi veren zorlayıcı velayetten söz edilmiştir. Evlenme bahsinin beşinci babında ise hukuki işlem yetkisi vermeye aracılık eden¹⁶⁷ evlilikte vekâlet bahsine yer verilirken, altıncı babta kocanın karısının ailesine dini, iktisadi ve sosyal seviye bakımından denk olması anlamına gelen¹⁶⁸ kefâet meselesi ele alınmıştır. Evlenecek şahıslar arasında soy ve milliyet, müslüman olma, dindarlık, hür olma ve meslek açısından kefâet şartının arandığı söylenmiştir.

Yedinci babta evlenirken erkeğin zevcesine verdiği para veya mal¹⁶⁹ olarak ifade edilen mehir konusu ele alınmıştır. İlk olarak mehrin miktarı ve nelerin (mal denebilecek her şey) mehir olabileceği hususunda bilgilendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte veriliş şekli açısından mehrin bütünüyle peşin verilebileceği gibi (mehr-i muaccel), bir kısmının peşin verilip bir kısmının daha sonraya bırakabileceğine (mehr-i müeccel)¹⁷⁰ değinilmiştir. Akabinde mehrin gerekliliğinden ve mehir belirlenmediği takdirde emsal mehire¹⁷¹ bakılarak belirleneceğinden söz edilmiştir. Daha sonra, cinsel birleşmenin gerçekleşmesi, birleşme olmadan kocanın vefat etmesi veya sahih halvetin¹⁷²

¹⁶⁷Bilal Aybakan, "Vekâlet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (C. 43, s. 1-6).

¹⁶⁸Aydın, 2014, 270.

¹⁶⁹Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, C. 2, s. 98.

¹⁷⁰Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 63.

¹⁷¹Kadının yakın akrabası içinde kendi özelliklerine yakın birisine bakılarak belirlenen mehirdir.

¹⁷²Hukûk-i âile karnâmesinde "ictimâ-i sahîh" olarak adlandırılan bu kavram, cinsel eksiklik veya hastalık gibi hissi, oruç tutuyor veya ihramda bulunuyor olmak gibi şer'i bir engelin bulunmaması şartıyla eşlerin, kimsenin göremeyeceği ya da ansızın gelemeyeceği bir yerde baş başa kalmalarıdır.

meydana gelmesi gibi mehiri gerektiren ve cinsel birleşme veya sahih halvetin meydana gelmemesi gibi mehiri gerektirmeyen haller üzerinde durulmuştur.

Mehir meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alan Kadri Paşa, konunun devamında mehir üzerinde mutlak hak sahibi olan kişinin evlenen kadının kendisi olduğunu, ancak buluşmadan önce kadın adına babası veya baba tarafından dedesinin mehiri alabileceğini¹⁷³ ifade etmiştir. Aynı zamanda belirlenmiş mehir üzerinde bu hakkın tamamen kadına ait olduğu için dilerse bu mehirin bir kısmını veya tamamını kocasına bağışlayabileceğini belirtmiştir. Akabinde, esasında nafaka ile doğrudan ilişkili olan çeyiz konusunu, Kadri Paşa mehir konusu içinde değerlendirmiştir. Kadının, çeyizinden, mehirinden veya şahsi parasından vermesinin mecbur olmadığını veya babasının kendi malından kızına çeyiz hazırlamasının mecbur olmadığını ifade etmiştir.

Sekizinci babta ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar ile yapılan evliliklerden ve bunun şer'i sonuçlarından bahsedilirken dokuzuncu babta sahih olmayan (batıl) evlilikten ve bağlı (mekuf)¹⁷⁴ evlilikten bahsedilmiştir. Birinci bölümün son babı olan onuncu babta ise kısaca nikâhta ikrar meselesine değinilmiştir.

İkinci kitaba nafaka¹⁷⁵ ile giriş yapan Kadri Paşa, insanın normal şartlarda hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, giyecek ve mesken temini gibi ihtiyaçlarını karşılamayı nafaka mefhumu içinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte nafaka kapsamındaki hususlardan kabul edilen hizmetçi ve tedavi masrafları konularına temas edilmemiştir.¹⁷⁶ Eşlerin nafaka konusundaki yükümlülüklerinden bahsederken nafakanın, erkeğin hukuken yerine getirmesi gereken bir ödev olduğunu ve kadın zengin bile olsa nafakasının kocası tarafından temin edilmek mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, nikâh akdinden dolayı kocanın nafaka borcuyla mükellef kılınabilmesi için bazı şartların oluşması gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca, kadının erkek üzerindeki

¹⁷³Nuri Kahveci, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138.

¹⁷⁴Evlenme akdinin sıhhat ve geçerlilik kazanması tarafların yahut velinin rızasına bağlı bulunmasıdır.

¹⁷⁵Sahihi bir nikâh akdi neticesinde kocanın hanımı için yüklenmiş olduğu masraflar anlamına gelir.

¹⁷⁶Kadri Paşa, md. 165, 173, 181, 184.

hak ve sorumluluklarından ve erkeğin kadın üzerindeki hak ve sorumluluklarına değinmiştir.

Üçüncü kitaba, evliliğin sona ermesi anlamına gelen talak konusu ile devam edilmiştir. İlk olarak, bir şahsın boşama ehliyetine sahip olabilmesi için gereken şartlardan, boşama için kullanılan lafızlardan, boşamanın şeklinden ve boşama çeşitlerinden bahsedilmiştir. Boşama çeşitlerinden olan ric'î, bâin, sünni ve bid'î talak meseleleri ele alınarak bunların şer'i hükümleri üzerinde durulmuştur. Bunun dışında, kocanın boşama iradesini ortaya koyan beyanının bir şarta bağlanması anlamına gelen ta'likî şart ve boşama yetkisinin kadına devredilmesi anlamına gelen tefvîz-i talak meselesi ele alınmıştır. Aynı şekilde, nikâh akdi yapıldığı esnada veya sonrasında kocada ortaya çıkan bazı hastalıklardan dolayı kadının boşanma talebinde bulunabilmesi ve muhala'a (hul') anlamına gelen kadının bir bedel karşılığında karşılıklı rıza ile boşanma talebinde bulunabilmesi meselelerine değinilmiştir.

Talak meselesini etraflıca ele alan Kadri Paşa, irtidat meselesine değindikten sonra son olarak iddet meselesi üzerinde durmuştur. Nikâh akdinin sona ermesinin hukuki neticelerinden olan iddet¹⁷⁷ kavramı ve iddet gerektiren ve gerektirmeyen durumlar incelenmiştir. İddetin geçerli olması için duhul veya halvet-i sahiha şart kabul edilirken, Kadri Paşa bu konuda Hanefî görüşünü terk ederek, iddet için halveti yeterli görmeyerek duhul şartı getirmiştir. Bunlara ek olarak, iddet çeşitlerini ve iddet nafakasını ele alarak bu bölüme son vermiştir.

İlk bölümden itibaren, sırasıyla; nikâh, eşlerin birbiri üzerindeki sorumlulukları ve talak meselesine değinilirken dördüncü kitap olan bu bölümde, evlilik birliğinin oluşmasında hedeflenen sonuçlardan biri olan doğum olayından¹⁷⁸ ve bunun neticelerinden bahsedilmiştir. Esasen nikâh bahsi içinde değerlendirilen doğum meselesi ve sonuçları söz konusu eserde bu bölüm içerisinde ele alınmıştır. İlk olarak, çocuğun bir erkeğe nispet edilebilmesi yani nesebin hukuken sahih kabul edilebilmesi için bazı hususların mevcut olması

¹⁷⁷Sözlükte saymak anlamına gelen iddet, İslam hukuk terminolojisinde, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamına gelir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Abidin, *Reddû'l Muhtar Ale'd-Dürrü'l Muhtar*, (Çev.: A.Davudoğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1983, C. 7, s. 139.

¹⁷⁸Kahveci, 2014, 150.

gerektiği ifade edilmiştir. Bu hususlar; çocuğun ana ve babasının belli olmasını ifade eden nesebin sübutu, sahih evlilik içinde doğan çocuğun nesebi, fasit evlilik veya evlilik şüphesi ile birleşme halindeki nesebin sübutu ve ikrar ve dava yoluyla nesebin sübutu şeklinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Dördüncü kitabın devamında ise lakît (buluntu çocuk) meselesi ele alınmıştır. Bu konu, mezkûr eserde doğum ve neticeleri başlığı altında incelenirken, klasik fıkıh literatüründe genellikle bağımsız bir bölüm (kitap) halinde “lakît” başlığı altında, bazen de “lukata” bahsinin alt konusu olarak ele alınır.¹⁷⁹ Lakît meselesinin ardından konuya anne ve babanın sorumlulukları ile annenin çocuğunu emzirme meselesi ile devam edilmiştir. Emzirme ile ilgili, nikâhın vacip olabilmesi için gereken emzirme miktarının ne kadar olduğu hususuna değinilmiştir. Akabinde, çocuğun bakımı ve terbiyesini ifade eden hidane meselesi üzerinde durulmuştur. Bu hususta, hidane vazifesini üstlenecek şahısların taşıyacağı vasıflar, hidane hakkının kime ait olduğu, hidanenin müddeti ve hidane masraflarını kimin karşılaması gerektiği meseleleri değerlendirilmiştir.

Evlilik içinde ve evliliğin sona ermesinden sonra eşler arasındaki nafaka hak ve mükellefiyeti, ikinci bölüm olan talak bahsinde ele alınmıştır. Dördüncü bölümün son konusu olan bu bölümde ise yakından uzağa doğru akraba arasında alınan ve verilen nafaka¹⁸⁰ meselesi ele alınmıştır. Eserde nafaka, “iddet nafakası” şeklinde bir ayırımdan ziyade evlilik nafakasının devamı niteliğinde ele alınmaktadır.¹⁸¹ Esasen bu konu, genellikle evlilik akdi ve sonuçları konusu kapsamında değerlendirilirken burada ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak, nafaka alacaklıları zikredilerek bununla ilgili maddeler halinde açıklamalar yapılmıştır. Çocuğun nafakasının babaya ait olduğunu ancak çocukların küçük, büyük yahut oğul ve kız olmalarının farklı hükümleri getirdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte muhtaç oldukları takdirde anne ve babanın nafakasının evlat tarafından temin edilme meselesi ve nafaka alacaklılarından biri olan akrabaların nafaka alma şartları incelenmiştir. Son olarak ise babanın velilik

¹⁷⁹Köse, 2003, 68.

¹⁸⁰Karaman, 2014, 146.

¹⁸¹Kadri Paşa, md. 324-331.

vasfı üzerinde durularak, evladı üzerinde ne türlü tasarruf haklarına sahip olduğu ele alınmıştır.

Birinci bölümün son kitabı olan beşinci kitapta ahvâl-i şahsiyenin önemli bir parçası olan vasî, hacr, hibe ve vasiyyet konuları incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak vasî ve vasînin tasarrufları üzerinde durulmuştur. Vesayetin unsurlarından, hangi şartlarda vesayetin geçerli olacağından ve vâsinin yetki ve sorumluluklarından bahsedilmiştir. Vâsinin yetki ve sorumluluklarının belirlenmesinde ne gibi şartlar olduğu, küçüğün malındaki tasarruf yetkisinin nasıl kullanıldığı ve küçüğün haklarını koruyabilmek amacıyla vasînin hangi tür tasarrufları ne ölçüde yapabileceği hususları ele alınmıştır.

Bu bölümde incelenen diğer bir konu, kişiyi malî tasarruflarından menetme anlamına gelen hacr meselesidir.¹⁸² İlk olarak, hacrin mahiyeti ve çeşitleri, hacir kapsamı ve hacir sebepleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. İyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt edemeyen küçüğün, delinin, mümeyyiz küçüğün, malını ölçsüz harcayan sefihin, ölüm yatağındaki hastanın, iflas etmiş borçlunun vb. kişilerin hukuki tasarrufta bulunma ehliyetlerinin belli ölçüde kısıtlanmasından söz edilmiştir. Bu kişilerin sözlü veya malî tasarruflarındaki hukuki geçersizliğin sebepleri ve ne amaçla tasarruflarının kısıtlandığı açıklanmıştır. Akabinde, çocuğun kaç yaşında buluğa erdiği ile ilgili bilgiler verilerek, çocuğun buluşdan sonra hangi şartlar dâhilinde tasarruflarda bulunabileceği ifade edilmiştir.

Ele alınan diğer bir konu ise bağışlamak anlamına gelen hibedir. Öncelikle, hibenin mahiyeti, şartları ve rükünlerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte hibe akdinin meydana gelmesi için icap ve kabulün tabi sonucu olan taraflardan, bu tarafların hibe akdi yapma ehliyetlerinden ve tarafların neleri hibe edip neleri edemeyeceğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda, hibe akdi konusunun tesliminin imkân dâhilinde olmasından ve özellikle hibe edilen malın hibe lehtarından kabzedilme şartından ve bunun da akdin bütününe ilgilendiren bir şart olduğu ifade edilmiştir. Kabz ehliyetinden ve kabz ehliyeti olmayanlar adına ise velisinin kabz etme yetkisinin olduğundan

¹⁸²Kadri Paşa, 2007, 148.

bahsedilmiştir.¹⁸³ Akabinde, hibeden rücû meselesi ele alınmıştır. Hibede bulunanın yaptığı bu hibeden sonra rücû edip edemeyeceği veyahut hangi şartlarda edebileceği hususu dile getirilmiştir. Rücûa engel olarak görülen bazı sebepler vardır ve bunların neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Beşinci kitabın son konusu ise vasiyettir. İlk olarak vasiyetin ne anlama geldiği, vasiyetin unsurları olan mûsî (vasiyette bulunan kişi), mûsâ leh (kendisine vasiyet edilen kişiye) ve mûsâ bihte (vasiyete konu olan mal veya menfaate verilen isim) aranan şartlar ve vasiyetin hangi durumlarda geçerli, hangi durumlarda geçersiz olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, vasiyete konu olan hangi mal veya menfaatlerin caiz olduğu hususu dile getirilmiştir. Bununla birlikte, vasiyetin sona ermesini ifade eden; mûsînin ölmeden önce vasiyetten rücû etmesi, mûsâ lehin mûsîden önce ölmesi ve mûsînin mal varlığının helak olması meseleleri üzerinde durulmuştur.

Hukuki bir işlem türü olan vasiyet konusu hakkında geniş çaplı açıklamalar yapılmasının ardından, genel olarak hastanın tasarrufları konusu ele alınmıştır. Esasen günümüz fıkıh kitaplarında maraz-ı mevt (ölüm hastalığı) başlığı altında ele alınan bu konu, mezkûr eserde sadece hastanın tasarrufları başlığı altında incelenmiştir. Eserin bu kısmında ilk olarak, hastanın hibe, teberru', vakıf, ikrar, alım-satım, kiralama, miras gibi yaptığı hukuki işlemlerin durumlarını ve bunların hukuki sonuçları üzerinde durulmuştur. Buna ilaveten, hastanın eda ehliyetini kısıtlayan bu hukuki tasarrufların ne derece geçerli olduğu veya hangi şartlar altında geçerli olabileceği değerlendirilmiştir.

Hastalığın hukuki işlemlere etkisine değinilmesinin ardından bir sonraki kısımda kaybolmuş ve hayatta olup olmadığına dair bilgi bulunmayan kimse anlamına gelen mefkud¹⁸⁴ meselesi ele alınmıştır. Mefkudun tanımının yapılmasının ardından mefkud kişinin işlerini idare etmek üzere bir vekil tayin ettiği veya etmediği takdirde hukuki haklarının nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak, mefkudun hangi şartlarda ölümüne hükmedildiği ve hangi şartlarda kazanılmış haklar bakımından sağ kabul edildiği ele alınmıştır.

¹⁸³Kadri Paşa, 2007, 155.

¹⁸⁴Beşir Gözübenli, "Mefkud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, (C. 28, s. 353-356).

Kişinin şahsi hükümlerine konu olan aile hukuku meseleleri ile kısmen de kişiler hukuku meselelerine değinilerek, iki bölümden oluşan bu eserin birinci bölümüne mefkud konusu ile son verilmiştir. İkinci bölümde ise yalnızca miras konusu ele alınmıştır. Bu bölümde, ilk bölümde olduğu gibi bab başlığının alt konusunu ihtiva eden ‘fasıl’ terimi kullanılmamış, bunun yerine ‘kısım’ terimi kullanılarak tasnif edilmiştir.

Eserin ikinci bölümünü oluşturan miras¹⁸⁵ meselesine, miras ile ilgili genel kurallar zikredilerek giriş yapılmıştır. İlk olarak, mûris (miras bırakan), vâris (mirasçı) ve mevrûs (tereke) olarak adlandırılan mirasın üç unsurundan ve mirasın şartlarından bahsedilmiştir. Akabinde, terekeyi ihtiva eden ölen kimsenin geride bıraktığı mal ve haklar dört kısma ayrılarak incelenmiştir. Bununla birlikte, terekede hak sahibi gruplardan biri olan mirasçıların hakları ele alınmıştır. Belirli pay sahibi olan mirasçılar, vâris olma sıra ve derecelerine göre on kategoride sıralanmıştır. Bir diğer babta ise mirasçının miras bırakanı öldürmesi, kölelik, din farkı ve ülke farkı gibi vâris olmaya mâni olan durumları ihtiva eden miras engellerine değinilmiştir.

Belli pay sahibi mirasçılar olan ashâbu’l-ferâiz ile miras konusu ele alınmaya devam etmiştir. Bu mirasçıların alacakları miras payları üzerine geniş çaplı açıklamalar yapılmıştır. Aynı şekilde hisselerin durumu üzerinde durularak; baba, dede, anne bir kardeşler, eşler, kızlar, oğlun kızı gibi sırasıyla kimlerin bu hisselerle sahip olduğu ve hangi şartlarda bu hisselerden faydalandıkları ele alınmıştır. Akabinde, mirasçının bulunmaması durumunda terekeye sahip olan asabe¹⁸⁶ konusu üzerinde durulmuştur. Sebebi ve nesebi diye ikiye ayrılarak asabenin kısımları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Miras ile ilgili ele alınan diğer bir mesele de mirastan mahrumiyeti ifade eden hacb¹⁸⁷ meselesidir. İlk olarak hacbin tanımı ve hacbin çeşitleri olan hacb-i nuksân ve hacb-i hirman konularına değinilmiştir. Ardından çeşitli meselelerle

¹⁸⁵Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aktan, “Miras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 143-145) ; Aydın, 2014, 297; Karaman, 2014, 157.

¹⁸⁶Bir kişinin erkek vasıtasıyla kendisine bağlanan erkek hısımları ile böyle telakki edilenlerdir.

¹⁸⁷Bir mirasçının, ölen kimseye kendisinden daha yakın mirasçı bulunması sebebiyle miras hakkından mahrum olmasını ifade eden terimdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aktan, “Hacb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, (C. 14, s. 424-425)

ilgili açıklamalar adı altında bazı konular ele alınmıştır. Bunlardan ilki mefkudun miras konusundaki hukuki neticeleridir. Akabinde hünsâ¹⁸⁸ ile ilgili açıklamalar yapılmıştır ve sonrasında miras konusu ile alakalı, terekeden çıkma mevzunda karşılıklı anlaşma manasına gelen tehârûc¹⁸⁹ kavramı üzerinde durulmuştur. Yine aynı şekilde, miras ile alakalı red¹⁹⁰ ve avl¹⁹¹ işlemlerine değinilmiştir. Son olarak ise belirli pay sahibi veya asabe mirasçılarının bulunmaması halinde terekenin zevi'l-erham diye isimlendirilen akrabalara verilmesi hususu incelenmiştir. Zevi'l-erham grubunda kimlerin yer aldığı ve zevi'l-erhamın mirasçılığında hangi kuralların geçerli olduğu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1.4. Kadri Paşa ve Eserinin Değerlendirmesi

Muhammed Kadri Paşa, kanunlaştırma çalışmaları kapsamında İslam dünyasının yetiştirmiş olduğu en önemli şahsiyetlerden biridir. Kadri Paşa'nın yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında İslam fihhına ve bilhassa ahvâl-i şahsiyyeye olan katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Bu alandaki başarısının altında yatan en önemli sebeplerden birinin, Batı hukukuna dayalı kanunlar hazırlamada görevlendirilmesi ve yaptığı tercüme faaliyetleri olduğu kanaatindeyiz.

Mısır'da bulunan yasama faaliyeti, Fransız Hukuku'ndan alınan karma kanunların hükümleri ve İslam şeriatı hükümleri arasında bir mutabakat sağlamayı gerektirdiğini düşünen Kadri Paşa, kanunlaştırma çalışmalarında görev almış ve bunların sonucunda da ciddi önem arz eden eserler ortaya koymuştur. Hiç şüphesiz bunlardan en önemlisi de ahvâl-i şahsiyyeye dair kaleme aldığı eseri olmuştur. Nitekim onun bu eseri, ahvâl-i şahsiyyeyi ayrı bir ilim dalı olarak inceleyen ilk eserdir.

¹⁸⁸Çift cinsiyetli veya cinsiyeti belirsiz kimseler için kullanılan bir fıkıh terimidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Çeker, "Hünsâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (C. 18, s. 491-492)

¹⁸⁹Bedel karşılığında mirastan çekilme anlamında fıkıh terimidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aktan, "Tehârûc", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (C. 40, s. 319).

¹⁹⁰Terekenin artması durumunda terekeden kalanın aynı mirasçılara hisseleri oranında tekrar dağıtılması anlamına gelmektedir.

¹⁹¹Belirli hisse sahiplerinin (ashâbü'l-ferâiz) mirastan alacakları payların yetmemesi durumunda miras paylarından eksiltme yapıp terekenin paylaşıma tabi tutulması anlamına gelmektedir.

Eserinde, yeni hükümler ihdas etmemiş olması onun çalışmasının başarısız olduğunu göstermemektedir. Bu eseri yazmadaki tek amacı Hanefi mezhebine uygun olan yasa ve şer'i meseleleri açıklayarak, bu mezhebin genel kabul görmüş görüşlerini bir araya toplamaktır. Bu amacını da azami ölçüde gerçekleştirdiği kanaatindeyiz. Diğer fıkıh mezheplerinden ve farklı içtihatlardan istifade edilmemiş olması bir eksiklik olarak nitelendirilse de bunun sebebinin, o dönem ve coğrafyada hâkim olan ilmî tasavvurun böyle bir teşebbüs için yeterince olgunlaşmamış olduğu söylenebilir.

Fıkhi kaynaklara başvurmayı kolaylaştıran eser, yasa yapma yönü ile dikkat çekmektedir. Nitekim Kadri Paşa, kadim fıkıh kaynaklarından doğan fikhî maddeleri toplu ve genel bir şekilde ele almış ve İslam'ın inanç ve nazariyelerinden faydalanarak kanun maddeleri haline getirmiştir. Böylece istifade edilmesi kadim fıkıh kaynaklarına nazaran daha kolay ve basit hale gelmiştir.

2.2. MUHAMMED ZEYD el-İBYÂNÎ (v. 1354/1936) ve ŞERHU'L AHKÂMÎ'ş-ŞER'İYYE fî'l AHVÂLÎ'ş-ŞAHSİYYE

Muhammed Zeyd el-İbyani Mısırlı bir âlimdir. Kadri Paşa'nın *el-Ahkâm'üş-Şer'iyye fî'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye* adlı eserine üç ciltten oluşan *Şerhu'l Ahkâmî'ş-Şer'iyye fî'l Ahvâli'ş-Şahsiyye* adlı eserini kaleme almıştır. İbyani, şerhinin önsözünde eserini kaleme alma sebeplerini zikretmiştir. İbyani'ye göre, M. Kadri Paşa bazı hususları müphem bırakmış; bazı hükümler “mukayyet” olarak zikredilmesi gerekirken “mutlak” olarak zikredilmiştir.¹⁹² İbyani de, kapalılıkları gidermek, mutlak ifadelerin yanlış anlaşılmasını engellemek, eksiklikleri tamamlamak; müçtehitlerin dayandıkları delillere ve görüş farklılıklarına işaret etmek için böyle bir eser kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁹³ Diğer klasik şerhlerden farklı olarak, konular asıl metinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Konu ile ilgili maddeler ise sayfanın alt tarafında yer almıştır. Konuların tasnifiyle ilgili ise bir değişiklik yapılmamıştır. Pek çok İslam

¹⁹²Bakkaloğlu, 2005, 63.

¹⁹³Muhammed Zeyd el-İbyani, *Şerhu'l Ahkâmî'ş-Şer'iyye fî'l Ahvâli'ş-Şahsiyye*, Mısır. 1326, s.1-2; Bakkaloğlu, 2005, 63.

ülkesinde, eserin kendisinden istifade edilmesiyle birlikte eserin şerhi de şer'i mahkemelerin başlıca müracaat kaynakları arasında yer almıştır.¹⁹⁴

Kadri Paşa'da olduğu gibi İbyani'nin şerhinde de ilk olarak konuya nikâh bahsi ile giriş yapılmıştır. Her bir madde ayrıntılı olarak ele alınmış ve maddeler ile ilgili örnekler verilmiştir. Kadri Paşa'nın eserinden farklı olarak evlilik ile ilgili bir ayetle giriş yapılarak öncelikle evliliğin tanımı yapılmıştır. Özel olarak tanımda dikkat çeken bir nokta da evlilik anlamına gelen “nikâh” yerine “zevâc” kelimesinin kullanılmasıdır.¹⁹⁵ Nikâhın şartları ve rükünlerine geçmeden önce bunların tarifleri yapılmış ve akabinde iki ayrı başlık halinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Burada bir yenilik olarak, nikâhın şartları da kendi içinde in'ikad şartları ve sıhhat şartları olarak ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. ¹⁹⁶ Aynı şekilde, “kendisiyle evlenilmesi yasak olan kadınlar” bahsi, yasağın sürekli ve geçici olduğu durumları birbirinden ayırarak en tafsilatlı şekilde incelenirken¹⁹⁷ Kadri Paşa'nın eserinde pek fazla ayrıntıya yer verilmediği söylenebilir.

İbyâni, evlilikte velayet konusunda öncelikle velayeti tanımlayarak genel olarak velayeti iki kısma ayırmıştır.¹⁹⁸ Kadri Paşa böyle bir ayırım yapmayarak sadece nikâhta velayetin şartları ve velinin niteliklerine değinmiştir. Velayet başlığının hemen akabinde kefâet başlığına yer veren Şârih, meseleyi tafsilatlı bir şekilde ele almasının ardından mehir konusunda Kadri Paşa'dan farklı olarak mehirin tanımı ile konuya başlamıştır. Mehirin sübutu ile ilgili olarak açıklamalar yapan İbyani, hangi şartlarda mehirin yarısının ödenmesi gerektiğini yedi maddede ve hangi şartlarda mehirin tamamının düştüğünü örnekler vererek dört maddede ele almıştır.¹⁹⁹ Kadri Paşa ise böyle bir tasnif yapmayarak konuyu tek madde içinde incelemiştir. Evlilik çeşitleri ve hükümleri konusunda ise Kadri Paşa'nın eserinden farklı olarak nikâh çeşitlerinin tanımlamaları yapılarak konuya

¹⁹⁴Bunlardan biri de Ürdün'dür. Ürdün'de hakkında hüküm bulunmayan konularda bu eserden yararlanılmıştır. (Bkz. Ahmet Bostancı, “Ürdün'de Müslümanlara ve Gayri Müslimlere Yönelik Dinî Yargı Sistemi”, *Usûl İslam Araştırmaları*, S.3, 2005, s. 108-138.

¹⁹⁵İbyâni, 1326, 5.

¹⁹⁶İbyâni, 1326, 11.

¹⁹⁷İbyâni, 1326, 29.

¹⁹⁸İbyâni, 1326, 39.

¹⁹⁹İbyâni, 1326, 90.

giriş yapılmıştır.²⁰⁰ Nikâh bahsinin ardından nafaka konusu ele alınarak konu ile ilgili birçok örneklendirmeler yapılmıştır.

Üçüncü kitabı ihtiva eden talak konusuyla ilgili Şârih, ilk olarak evliliğin sona erme şekillerini dile getirmiştir. Bunun yanında Kadri Paşa, boşama ehliyeti konusu ile bölüme giriş yaparken, İbyani, talak lafzının tanımı için ayrı bir başlık tahsis etmiştir. Ayrıca boşanma türlerinden olan ric'î ve bâîn talak için, “ric'atün”, “beynûnet-i suğra” ve “beynûnet-i kübra” şeklinde ayrı ayrı başlıklandırma yapılarak bu lafızların mahiyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Boşama çeşitlerinden biri olan hulu' meselesi, “hulu'nun tarifi” adlı müstakil bir başlık altında tanzim edilerek²⁰¹ ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Kadri Paşa'nın eserinde ise hulu'nun hangi şartlarda mümkün olduğu ile ilgili açıklamalar yapılırken hulu'nun tarifi yer almamıştır.

Kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gerek süreyi ifade eden iddet meselesi, İbyani tarafından ayrıntılı olarak ele alınmış ve evlilikle ilişkisi incelenmiştir. Aynı zamanda iddet çeşitleri, “hayızla belirlene iddet”, “sinnü'l-iyâs'a”²⁰² ulaşan ve artık hayız göremez hale gelen kadının iddeti” ve “hamile kadının iddeti” başlıkları altında müstakil bir konu olarak ele alınmıştır.²⁰³ Dördüncü kitabı ihtiva eden doğum ve neticelerinden biri olan nesebin ikrarı meselesi etraflıca incelenmiştir. İkrar meselesi, Kadri Paşa'nın eserinde tek başlık altında ele alınırken, İbyani'nin şerhinde, “evlat edinme” ve “kardeşlik ikrarı” başlıkları altında bir ayrıma tabi tutulmuştur.²⁰⁴

Kişinin hukuki işlem yapmaya elverişliliği anlamına gelen ehliyet, Kadri Paşa tarafından müstakil bir bölüm olarak ele alınmış, ehliyetin eksik bulunduğu durumlarda ortaya çıkan velâyet, vesâyet ve vekâlet konuları ile beraber işlenmiştir. İbyani'nin şerhinde ise bu konular ve bilhassa kısıtlıya vasî tayini

²⁰⁰İbyâni, 1326, 139.

²⁰¹İbyâni, 1326, 254.

²⁰²Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yunus Vehbi Yavuz, “Âyise”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, (C. 4, s. 253-254).

²⁰³İbyâni, 1326, 279.

²⁰⁴İbyâni, 1326, 309.

meselesi, “el-vâsiyyu’l-muhtâr” ve “el-vâsiyyu’l-kadî”²⁰⁵ başlıkları altında incelenerek konu ile ilgili birçok açıklamalar ve örneklendirilmeler yapılmıştır. ²⁰⁶ Aynı şekilde, vesayet konusu içerisinde yaklaşık olarak on yedi sayfayı ihtiva eden “vasiyyu’l-umm”²⁰⁷ adlı bir alt başlığa yer verilerek vâsilik şartları ve vâsilik hakları ile ilgili tafsilatlı açıklamalar yapılmıştır. Kadri Paşa böyle bir ayırım yapmamıştır. Hakların kısıtlanmasını ifade eden bir başka kavram da hacirdir. Şârih, Kadri Paşa’dan farklı olarak hacir meselesini, “hacrin anlamı”, “hacrin sebepleri”, ateh, delilik ve küçüklük sebebiyle hacir”, “sefeh sebebiyle hacir”, “borçlunun hacri” ve “gaflet sebebiyle hacir” başlıkları altında incelemiştir.

Hibe konusuna, hibenin geçerlilik şartları ile başlayan Kadri Paşa’ya nazaran İbyani, “hibenin tarifi” başlığı ile giriş yaparak, “hibenin rükünleri”, “hibenin şartları”, “hibenin hükmü” başlıkları altında sistematik bir şekilde ele almıştır. Aynı şekilde, vasiyet konusunda da vasiyetin tanımını yaparak sırasıyla “vasiyetin rükünleri” ve” şartları” adı altında sistematik şekilde ele almıştır.

İkinci bölümün tek konusu olan miras hakkında ilk olarak mirasın tanımlaması yapılmıştır. Ardından “mirasın rükünleri”, “mirasın sebepleri”, “şartları” ve “tereke hakkı” başlıklar altında miras ile ilgili açıklamalar yapılmasının ardından mirasçılar ve mirasçıların payları konusu ele alınmıştır. Mirasçıları ifade eden ashabu’l-feraiz konusunda kimin ne kadar pay sahibi olmayı hak ettiği ile ilgili müstakil başlıklandırma yapılmış ve hepsi tek tek ele alınmıştır. Ayrıca, ashâbu’l ferâiz ve ashâbu’l-ferâizin kendilerine düşen paylarını gösteren bir tablo eklentisi yer almıştır.

Kadri Paşa’nın eseri ve İbyani’nin bu şerhini mukayeseli olarak ele alındığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır. İbyani, tamamı 569 sayfadan oluşan takdire şayan bir eser ortaya koymuştur. Eserin içeriği hususunda önemli bir ayırım gözlenmezken her iki eserde de Hanefi Mezhebi görüşleri dışına çıkılmamıştır. Kitabın sistematüğini ele aldığımızda ise, en belirgin farklılık başlıklandırma ile ilgilidir. Nitekim İbyani, Kadri Paşa’ya kıyasla, maddelerde

²⁰⁵Vesâyet hakkına sahip olan şahısların bulunmamaları halinde tayin salahiyeti hâkime aittir ve hâkimin tayin ettiği temsilci için kullanılmaktadır.

²⁰⁶İbyâni, 1326, 375.

²⁰⁷İbyâni, 1326, 391.

zikredilen terimleri önce açıklayıp sonra konuyu ele almıştır. Genel itibariyle konuların ele alınış şekli incelendiğinde *Ahvâl-i şahsiyye*'nin bir kararnâme niteliğinde olduğu, eserin şerhi olan *Şerhu Kanuni'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye*'nin ise tam bir aile hukuku metni olduğu görülmektedir. Ayrıca, İbyâni'nin, bazı hususlarda izahlar yapmak ve örneklendirmek suretiyle eksiklikleri büyük oranda giderdiği söylenebilir.

2.3. AHMET İBRAHİM BEY (v. 1945) – VASIL ALAADDİN AHMET İBRAHİM (v. ?) ve AHKÂMÜ'L-AHVÂLİ'SH-ŞAHSİYYE fî'SERÎATİ'L İSLAMİYYE ve'İKANÛN

Ahmet İbrahim (v. 1945), Mısırlı bir âlim ve hukukçudur. Ezher'de tahsil görmüştür. 1906 ve 1924 yılları arasında farklı medreselerde müderrislik yapmıştır. 1930 yılında ise Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslam Hukuku Kürsüsü Profesörlüğüne getirilmiştir. İslam hukuku ve mukayeseli hukuk sahasında birçok araştırmalar yapmıştır. Muhammed Ebû Zehre, Abdülvehhâb Hallâf, Ali el-Hafif gibi tanınmış birçok âlim yetiştirdiği talebeler arasındadır.²⁰⁸

Ahkâmü'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye fî'sh-Şeriatî'l İslamiyye ve'l-Kanûn adlı eser, Vasıl Alaaddin Ahmet İbrahim'in, Ahmet İbrahim Bey'in 1925 yılında basılan *Ahkâmü'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye fî'sh-Şeriatî'l İslamiyye* adlı eseri üzerine yaptığı tahkik türü eserdir. Ne yazık ki kaynaklarda eserin kendisine ve eserle ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca Vasıl Alaaddin Ahmet İbrahim ile ilgili Yüksek Anayasa Mahkemesi Başkan Vekili olması dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Eser, genel itibariyle iki kısımdan meydana gelmektedir. Bu iki kısımda insanın şahsına münhasır olan hükümleri ihtiva etmektedir. İlk kısım, kişinin kendi velayeti ile ilgili olan yetki ve tasarruflarını konu alır. Burada velayet teriminden kasıt, kişinin kendisi ile alakalı yaptığı her türlü hukuki işlemlerdir. İkinci kısım ise kişinin malı üzerindeki velayetini konu alır. Eser, genel itibariyle üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla; evlilik, çocuklar ve nafaka konularıdır. Bu konuların akabinde Vasıl Alaaddin ekler/ilaveler başlığı adı

²⁰⁸Ahmet Özel, “Ahmet İbrahim Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C. 2, s. 92).

altında ayrı bir bölüm açarak burada ahvâl-i şahsiyye ile ilgili bazı kanunlara yer vermiştir. Son olarak ise müellif Ahmet İbrahim'i anlattığı bir bölüm kaleme almıştır. Bunun yanında eserin içeriğinde, genel itibariyle konu ile ilgili dört mezhebin görüşlerine yer verilirken buna ek olarak konu ile ilgili kanun maddelerine de yer verilmiştir.

Kitabın ilk konusunu ihtiva eden evlilik meselesi dört cüz'den oluşmaktadır. İlk cüz' evlilik hükümlerinden, ikinci cüz' eşlerin karşılıklı sorumluluklarından, üçüncü cüz' evliliğin sona ermesinden ve dördüncü cüz' ise iddet meselesinden bahsetmektedir.

Kitabın ikinci konusunu ihtiva eden çocuklar bölümü iki cüz'den oluşmaktadır. Bunlardan ilki nesebin sübutu, ikincisi ise anne-babanın çocuk üzerindeki sorumluluklarıdır.

Kitabın üçüncü konusu oluşturan nafaka ise dört cüz'den meydana gelmektedir. Birinci cüz' evlilik sebebi ile nafaka, ikinci cüz' akrabalık sebebi ile nafaka, üçüncü cüz' mülkiyetlik sebebi ile nafaka, dördüncü cüz' ise diğer nafakalardır.

Eserin ilk konusu olan evlilik bahsi incelendiğinde Kadri Paşa'nın eseri ve İbyani'nin şerhinden farklı olarak konuya nişanlılık meselesi ile giriş yapıldığı görülmektedir.²⁰⁹ Nişanlılık konusu ele alındıktan sonra evlilik meselesi ele alınmaktadır. İbyani'nin şerhinden farklı olarak evliliğin şartları meselesi, kuruluş, nefaz, sıhhat ve lüzum şartları olarak ayrı başlıklar altında incelenmiştir.²¹⁰ Akabinde gelen evlilik engelleri bahsinde ise farklı olarak sadece zina evliliği ve liân²¹¹ konuları ele alınmaktadır. Evlilikte vekâlet mevzusunda ise Kadri Paşa ve İbyani “nikâh” terimini kullanırken müellif “zevâc” terimini kullanmıştır.²¹² Ayrıca konuya “evlilikte vekâletin hükümleri” adlı bir başlık eklenirken diğer iki eser için bu söz konusu olmamıştır.

²⁰⁹ Ahmet İbrahim Bek, Vasıl Alaaddin Ahmet İbrahim “*Ahkâmü'l-Ahvâli'sh-Shahsiyye fi'sh-Şeriatil-İslamiyye ve'l-Kanun*” (y.y., t.y.), Matabiu Daru'l-Cumhuriyye li's-Sahafe, 2003, s.51.

²¹⁰ Bek, Alaaddin, 2003, 73.

²¹¹ Kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden bir fıkıh terimidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, “Liân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003 , (C. 27, s. 172-173).

²¹² Bek, Alaaddin, 2003, 141.

Evlilikte denklik meselesinden sonra gelen mehir ve ehl-i kitap ile evlilik meselesi, mezkûr iki kitap ile hemen hemen aynı şekilde ele alınmıştır. Talak meselesine gelindiğinde İbyani, şerhinde talak çeşitlerini ric'î ve bâin olarak ikiye ayırmış idi. Burada ise bunlara ek olarak “fasit evlilikte nikâhın hükümleri” adlı ayrı bir bölüm eklenmiştir.²¹³ Ayrıca hulu’ meselesine geçilmeden önce talak ile ilgili olarak, “talakın ispatı” başlığı adı altında bir bölüme de yer verilmiştir.²¹⁴

Evlilik birliğinin sona erdirmeye şekillerinden olan liân, îlâ, zıhar meseleleri bu eserde ele alındığı görülürken²¹⁵, daha önce zikredilen eserlerde bunlara ayrıca yer verilmediği görülmektedir. Kadri Paşa ve İbyani, irtidat sebebi ile ayrılık meselesinden sonra “nesebin sübutu” konusuna değinmişlerdir. Ancak, Ahmet İbrahim-Vasıl Alaaddin ise irtidat halinde boşama konusuna ek olarak, “yoksulluk sebebi ile nafakanın temin edilememesi halinde boşama”, “eşlerden birinde bulunan kusur sebebi ile boşama” ve “kocanın kaybolması veya hapsedilmesi durumunda boşama” gibi meseleleri de incelemişlerdir.²¹⁶ Akabinde iddet konusu işlenmiştir. “Nesebin sübutu” mevzusu ise “çocuklar (el-evlâd)” başlığı adı altında kitabın ikinci bölümünü ihtiva eden kısımda yer almıştır. Görülmektedir ki, bu kısımda müellifler aynı konulara yer verirken farklı olan sadece konunun ele alınış sıralamasıdır.

Eserler arasında farklılık arz eden diğer bir mesele de nafaka konusu ile ilgilidir. Daha önce açıklandığı gibi bu eserde nafaka dört cüz’e bölünerek açıklanmıştır. Kanaatimizce konunun daha iyi anlaşılması için isabetli bir ayırım yapılmıştır. Kadri Paşa ve İbyani eserlerinde öncelikle, sahih akdin sonuçlarından biri olan nafaka konusu kapsamında eş, akraba ve çocuk nafakasına ve talak konusu kapsamında iddet nafakasına değinmişlerdir. Bu eserde ise bunlara ek olarak, mülkiyet nafakasını ihtiva eden “kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası” konuları yer almıştır. Ahmet İbrahim-Vasıl Alaaddin, evlilik

²¹³Bek, Alaaddin, 2003, 312.

²¹⁴Bek, Alaaddin, 2003, 341.

²¹⁵Bek, Alaaddin, 2003, 375-384.

²¹⁶Bek, Alaaddin, 2003, 394-428.

nafakası ve akraba nafakası konularını ele alırken dört mezhebin bu konular hakkındaki görüşlerini ayrı başlıklar altında aktarmışlardır.²¹⁷

Vasıl Alaaddin, Ahmet İbrahim'in ele aldığı konulara ek olarak "ilaveler" adlı ayrı bir bölüm kaleme almıştır. Bu bölümü üç kısma ayırarak ilk olarak, 1920, 1929, 1985, 1992 ve 2000 yıllarına ait ahvâl-i şahsiyye ile ilgili bazı kanun maddelerini ele almıştır.²¹⁸ Bununla birlikte Kadri Paşa'nın "*Mürşidü'l-Hayrân ilâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân*" adlı eserini inceleyerek,²¹⁹ akabinde, ahvâl-i şahsiyye ile ilgili bazı Birleşik Arap Kanunlarından bahsetmiştir.²²⁰ Son olarak ise 1917 ve 1926 tarihli ahvâl-i şahsiyye kanunlarını ele almıştır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, eserde sistematik açıdan pek farklılık olmadığı görülür. Nitekim Kadri Paşa'nın eserinde, nikâh ve talak meselelerine ek olarak, vasiyet, vekâlet, hibe ve miras gibi konularına yer verilirken, bu eserde, yalnızca evlilik ve boşanma konuları ele alınmıştır. Zira içerik olarak değerlendirildiğinde birtakım farklılıklar olduğu görülmüştür. Bunlardan biri, Ahmet İbrahim'in, ele aldığı meseleler ile ilgili hem şer'i hem fıkhi kaynaklara yer vermesidir. Bir diğeri ise, konu ile ilgili dört mezhebin görüşlerine yer vermesidir. Mezhepler arasında ihtilafli görüş olduğunda bunu tüm yönleriyle açıklamıştır. Yalnızca bununla da kalmayıp, konu ile ilgili hangi mezhebin görüşünün isabetli olduğunu ayrıca belirtmiştir. Diğer bir husus ise Vasıl Alaaddin'in konu ile ilgili kanun maddelerine yer vermesidir. Bu hususlar, *Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şeriatil İslamiyye ve'l-Kanun* adlı eseri, Kadri Paşa'nın *el-Ahkâm'üş-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye* adlı eserinden ayıran en önemli etkenlerdir.

2.4. ABDURRAHMAN TÂC (v. 1395/1975) ve el-AHVÂLÜ'S-ŞAHSİYYE Fİ'S-ŞERİATİ'L-İSLAMİYYE (bs. 1955)

Abdurrahman Tâc, Mısırlı muasır İslam hukukçularından biridir. Aynı zamanda Ezher şeyhidir.²²¹ 1926 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ni

²¹⁷Bek, Alaaddin, 2003, 748-753 ve 821-835.

²¹⁸Bek, Alaaddin, 2003, 915-930.

²¹⁹Bek, Alaaddin, 2003, 931-995.

²²⁰Bek, Alaaddin, 2003, 1001-1022.

²²¹Allâm, 1986, 155-157.

bitirmiştir. Çeşitli enstitülerde hocalık yapmasının ardından 1936 yılında Ezher’de göreve başlayarak 1942 yılında doktora unvanını almıştır. Çeşitli idari görevlerde yer alarak Ezher’e eğitim ve yönetimle ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir.²²² Birçok alanda eser kaleme almıştır. ²²³ Ahvâl-i şahsiyye ile ilgili yazdığı eseri ise el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye fi’ş-Şerîati’l-İslamiyye’dir. Ne yazık ki bütün araştırmalarımızın sonucunda Tâc’ın bu eserine ulaşılmadı.

2.5. ABDÜLVEHHÂB HALLÂF (v. 1375-1956) ve AHKÂMÜ’L-AHVÂLİ’Ş-ŞAHSİYYE Fİ’Ş-ŞERÎATİ’L İSLAMİYYE

Abdülvehhâb Hallâf (v. 1375-1956), Mısırlı âlim ve hukukçulardan biridir. Ahmet İbrahim’in talebelerinden olan Hallâf, Ezher Üniversitesine bağlı Medresetü’l-kazâi’ş-şer’î’yi bitirmiştir.²²⁴ Bir süre bu medresede çalıştıktan sonra hâkimlik ve mescitler müfettişliği yapmıştır. Şer’iyye mahkemelerine müfettiş olarak atanarak 1934 yılına kadar bu görevini icra etmiştir.²²⁵ 1936 yılında ise Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi üyeliğine tayin edilmiştir.²²⁶ Aynı yıl, kanunlaştırma çalışmalarına kaynaklık teşkil edebilecek *Ahvâl-i şahsiyye* eserini telif etmiştir.²²⁷

Hallâf, *Âhkâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye fi’ş-Şerîati’l İslamiyye* adlı eserini 1936 yılında kaleme almıştır. Kadri Paşa’nın eserinde olduğu gibi bu eserde de konular Hanefî mezhebine göre ele alınmıştır. Ancak, Mısır şer’iyye mahkemelerinin bazı meselelerde Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezhep görüşlerini tercih ettiği tespit edilmiştir. Tespit edilen ilgili kanun maddeleri ise esere eklenmiştir. Bununla birlikte Hanefî mezhebi görüşünün terk edilip diğer mezhep görüşlerinin tercih edilmesinin sebepleri belirtilmiştir. Bu kapsamda,

²²² Rahmi Yaran, “Abdurrahman Tâc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 175).

²²³ Abdurrahman Tâc’ın hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Abdülazîm, *Meşîhatü’l-Ezher*, Mecmaül Buhusi’l İslamiyye, Kahire, 1979, C. 2, s. 165-177.

²²⁴ Abdülmün’im Hallâf, “Abdülvehhâb Hallâf” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 286).

²²⁵ M. Mehdi Allâm, *el-Mecmaiiyyun fî Hamsîne Amen*, el-Hey’etü’l-Âmme Lişuûnil-Metâbii’l-Emîriyye, Kahire, 1986, s. 185.

²²⁶ Hallâf, 1988, 286.

²²⁷ Abdülvehhâb Hallâf, *Âhkâmü’l-AHVÂLi’ş-Şahsiyye fi’ş-Şerîati’l İslamiyye*, Darü’l-Kalem, Kuveyt, 1990, s.13.

mezhepler arası karşılaştırma yapılması yönüyle takdire şayan bir çalışma olduğu söylenebilir.

Eser, sistematik olarak bir yönüyle Ahmet İbrahim'in eseri ile paralellik arz etmektedir. Her iki eserde de konuların işleniş tarzının benzer olduğu görülmektedir. Her konu başlığı altında yer alan kavramın ilk olarak terimsel tarifi yapılmış ve Kur'an-Kerim'den ilgili ayetler verilmiştir. Bu benzerliklerinin yanında bazı farklılıkları da vardır. Bunlardan biri, Ahmet İbrahim dört mezhebin görüşlerine yer verirken, Hallâf, Kadri Paşa'nın eserinde olduğu gibi sadece Hanefî mezhebinin konuyla ilgili hükümlerine yer vermiştir. Ayrıca, Ahmet İbrahim eserinde, fukahânın görüşlerini aktarırken öne sürdükleri delilleri de zikretmiştir. Hallâf ise bu şekilde ele almamıştır. Yalnızca konu ile ilgili farklı düşünen imam varsa bu görüşü metin içinde veya dipnotta belirtmiştir.²²⁸

Hallâf, Kadri Paşa'nın eserinde ele aldığı gibi nikâh, talak, iddet, nafaka konularına ilaveten hacir, hibe, velayet ve vesayet konularına da yer vermiştir. Ahmet İbrahim ise eserinde, yalnızca evlilik ve boşanma kapsamındaki hukuki meselelere değinmiş ve hacir, hibe gibi konulara yer vermemiştir. Ancak Vasıl Alaaddin'in Ahmet İbrahim'in eserine ilave ettiği gibi Hallâf da eserin sonuna bir bölüm eklemiştir. Bu bölümde de, ahvâl-i şahsiyye hükümleri ile ilgili Mısır'da çıkarılan 1920 tarihli 20 numaralı kanun ile 1929 tarihli 25 numaralı kanun metinlerini ele almıştır.²²⁹

Hallâf, işlenen bazı konular ile ilgili hükümlerin sebep ve hikmetlerini açıklamıştır.²³⁰ Eserinde, son derece sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Ayrıca her konu için müstakil başlıklar oluşturularak meseleler daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Nitekim Ahmet İbrahim'in eserinde de bu görülmekteydi. Bu yönüyle ise her okuyucunun fihristine bakarak ahvâl-i şahsiyye ile ilgili merak ettiği bütün konuları rahatlıkla bulabileceği bir eser olduğu söylenebilir.

Hallâf, bir konu ile ilgili Mısır şer'iyye mahkemelerindeki uygulamalarla ilgili değerlendirmelerini bazen dipnotta belirtmiştir. Örneğin, nişanlılıkla ilgili Hanefî mezhebinin görüşünü ifade ettikten sonra dipnotta, “ İslam fikhının ve

²²⁸Hallâf, 1990, 78.

²²⁹Hallâf, 1990, 264.

²³⁰Evliliğin hikmeti için bkz. Hallâf, 1990, 15; Boşanmanın hikmeti için bkz. Hallâf, 1990, 129.

Mısır adaletinin kararı bu yöndedir.” şeklinde açıklama yapmıştır.²³¹ Ayrıca, eserin bazı kısımlarında, Mısır ahvâl-i şahsiyye kanunlarının maslahat ilkesi gereği yaptığı düzeltmeleri anlatmıştır. Keza bazı durumlarda, Hanefî mezhebi görüşlerinin terk edilip diğer mezhep görüşlerinin tercih edilme sebeplerini de açıklamıştır. Bununla ilgili örnek olarak; Hanefî mezhebinde ”kocanın vermekle yükümlü olduğu iddet nafakası verilmediği takdirde borç olarak yüklenmez” görüşü terk edilerek, Şafîilerin “kocanın zimmetinde bir borç zimmetindedir” görüşü esas alınmıştır. Ahvâl-i şahsiyye kanununda yapılan düzeltmeleri aktardıktan sonra ise bu tercihin hikmetini açıklamıştır.²³² Kitabın sonunda da 1920 ve 1929 tarihinde ahvâl-i şahsiyye ile ilgili çıkarılan 25 numaralı kanun maddelerine yer vermiş; ilga edilen ve düzeltilen maddeleri de dipnota eklemiştir.²³³

Genel itibarıyla bu eser, Hanefî mezhebi dışında tercih edilen görüşlerin hikmetinin açıklanması yönüyle diğer zikredilen eserlerden farklılık göstermektedir. Bununla birlikte Mısır’da uygulanan kanunların, maslahatlar çerçevesinde nasıl değiştiğini ve bu yapılan değişiklikler sonucunda nasıl geliştiğini görmek adına da önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Hallâf, eski eserlerin ihmal edilmemesi ile birlikte bu eserlerin, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yorumlanıp nakledilmesi taraftadır.²³⁴

2.6. MUSTAFA es-SİBÂÎ (v. 1384/1964) ve ŞERHU KANUNÎ’L-AHVÂLİ’Ş-ŞAHSİYYE

Suriye’nin Humus şehrinde doğan Mustafa es-Sibâî (v. 1384/1964), ilim geleneğine sahip bir aileye mensuptur.²³⁵ Eğitim hayatına hafızlık yaparak başlayan Sibâî, ilk ve orta öğrenimini de tamamlayarak 1930 yılında liseden mezun olmuştur. 1933 yılında Ezher’de tahsil görmek üzere Kahire’ye gitmiştir. Kahire’de öğrenciliği sırasında Hasan el-Bennâ ile tanışarak İhvân-ı Müslimîn’in

²³¹Hallâf, 1990, 21.

²³²Hallâf, 1990, 116.

²³³Hallâf, 1990, 264.

²³⁴Abdullah Kahraman, “İdealist Bir İslam Hukukçusu: Abdülvehhâb Hallâf”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 339.

²³⁵M. K. Abdussamet Bakkaloğlu, “Mustafa es-Sibâî ve Eserleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 399.

faaliyetlerine iştirak etmiştir.²³⁶ Cemiyetler kurduğu gerekçesiyle İngilizler ve Fransızlar tarafından tutuklandığı dönemler olmuştur. Akabinde ülkesine dönmüş ve 1940 yılında bazı cemiyetleri bir araya getirerek “İhvân-ı Müslimîn” hareketini başlatmıştır. 1949-1954 yılları arasında parlamentoda görev yapmıştır.²³⁷ 1955 yılında ise Şam Üniversitesi’nin bünyesinde açılan Şeriat Fakültesi’nin ilk dekanı olmuştur.²³⁸ Bu tarihten sonra devlet başkanı tarafından görevden alınmıştır. Bir teşkilat lideri olan Sibâî, her zaman siyasi ve ilmi kimliğini taşımaya devam etmiştir.

Mustafa es-Sibâî’nin *Şerhu Kanuni’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye* adlı eseri fıkha verdiği önemin bir göstergesi olarak kaleme aldığı bir eserdir. İslam fıkıhı sahasında önemli bir eser olarak kabul edilmekle birlikte, asıl önemini ahvâl-i şahsiyyenin bütün konularını düzenleyen ilk şerh çalışması olma özelliğiyle sağlamıştır.²³⁹ Ayrıca, eserin 1958 tarihli ikinci baskısının "*Muhâdarât Müsta’cele fi Şerhi Kanûni’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye*" ismini taşıması Sibâî’nin bu eserini, hukuk fakültesi öğrencileri için özet mahiyetinde kaleme aldığını göstermektedir.²⁴⁰ Müellif, eserin sonraki baskısında birtakım değişiklikler yapmıştır.

Eser, iki ciltten oluşmaktadır. İlk cilt evlilik, boşanma ve bunların neticeleri ile doğum ve neticeleri meselelerinden teşekkül etmektedir. İkinci cilt ise ehliyet ve hükümleri, vasiyet, vasiyetin şartları ve hükümleri, bununla birlikte Mısır ve Suriye’de yürürlükte olan ahvâl-i şahsiyye kanunları ele alınmıştır.²⁴¹ Eserde, birçok Suriye ahvâl-i şahsiyye kanunlarının Hanefî mezhebine dayandırılmasıyla birlikte diğer mezheplere de dayandırılan hükümler olmuştur. Nitekim müellif, diğer ele aldığımız eserlerden farklı olarak, ihtiyaç hâsıl olduğu

²³⁶Hilal Görgün, “Mustafa es-Sibâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006 , (C. 31, s. 357-359).

²³⁷Bakkaloğlu, 2005, 401.

²³⁸Görgün, 2006, 357.

²³⁹Muhammed Kadri Paşa’nın "el-Ahkâmu’ş-Şer’iyye fi’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye” ilk kanunlaştırma teşebbüsü ve “Hukûk-i âile kararname” de ilk kanun metni olma özelliği taşımakla birlikte “1953 Tarihli Suriye Ahvâl-i şahsiyye Kanunu”, ahvâl-i şahsiyye konularının tamamını ihtiva eden ilk kanun niteliğindedir. (Bkz. M. K. Abdussamet Bakkaloğlu, Suriye’de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005, s. 17).

²⁴⁰Bakkaloğlu, 2005, 407.

²⁴¹Mustafa Sibâî, *Şerhu Kanuni’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye : ez-Zevac ve İhlaluhu* el-Mektebû’l-İslâmî, Beyrut, 1997.

durumlarda dört mezhep görüşünün dışına çıkarak başka mezhep görüşlerinden de istifade etmiştir.

Eser içerisinde konu sıralaması klasik sıralamaya tabi olmayarak, 1953 yılında Suriye’de yürürlüğe giren Ahvâl-i şahsiyye Kanunu’ndaki sıralamasıyla ele alınmıştır. Genel itibariyle ele alınan konuların akabinde, kanun maddeleri ilave edilirken; bazı konularda zikredilmemiştir. Bunun sebebi ise kanun maddeleri ortaya koyulan hükümlerin paralellik arz etmesidir. Ayrıca, eserde kanunun sistematığıne dair bazı eleştiriler de yer almıştır. Bu durum ise, diğer kanun şerhlerinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira müellifin kanunlara getirdiği birtakım eleştiriler, 1975 yılında yapılan düzenlemelerde dikkate alınmıştır.

2.7. ABDURRAHMAN es-SABUNİ ve MEDA HÜRRİYETİ’Z-ZEVCEYN fi’t-TALAK fi’ş-ŞERİATİ’L-İSLAMİYYE (bs. 1968)

Abdurrahman es-Sabuni, Suriyeli çağdaş fıkıh âlimlerinden biridir. Şam (Dimeşk) Üniversitesi hukuk bölümünden mezun olmuştur. Kahire Üniversite’sinde doktorasını yapmıştır. Şam ve Halep Üniversitelerinde profesör olarak çalışmasının ardından çeşitli üniversitelerde dekan olarak görev almıştır. Eserlerinde büyük oranda Muhammed Ebû Zehre (v.1394/1974)’den etkilenmiştir. Uzmanlık alanı ahvâl-i şahsiyye olması hasebiyle kaleme aldığı birçok eseri ahvâl-i şahsiyye ile ilgilidir²⁴² fakat biz burada en önemli eserlerinden biri kabul edilen *Meda Hürriyeti’z-Zevceyn fi’t-Talak Fi’ş-Şeriatî’l-İslamiyye* adlı eserini inceleyeceğiz.

Sabuni’nin *Meda Hürriyeti’z-Zevceyn fi’t-Talak* adlı bu eserini, Muhammed Ebû Zehre (v.1394/1974) ve Mustafa es-Sibâî (v. 1384/1964) takdim etmiştir. Sabuni öncelikle ele aldığı konunun önemine işaret etmiştir. Akabinde araştırdığı konu ile ilgili hedefinin ne olduğunu açıklamış ve sırasıyla konuyu nasıl incelediğini ifade etmiştir. Mezheplerin yasama ile ilgili mirasını ortaya koyan Kuran’a, sünnete, sahabe ve tabiin görüşlerine yer vermiştir. Yalnızca belirli bir mezhep görüşüne bağlı kalmaksızın sekiz ayrı fıkıh mezhebi görüşlerine

²⁴²Ahvâl-i şahsiyye sahasında kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır; el-Ehliyye ve’l-Velaye fi Kanuni’l-Ahvâl-i Şahsiyye es-Suri (1963), ez-Zevac ve’l-Talak (1965), el-Ehliyye ve’l-Vasiyye ve’l-Terekat (1967), Nizamü’l-Usra ve Hallu Müşkilatiha fi Dav’i’l-İslam (1968).

yer vermiş²⁴³ ve bu görüşler ile hükümleri aktarırken ise birçok farklı mezhebin fıkıh kitaplarından istifade etmiştir.

Sabuni'yi bu eseri yazmaya teşvik eden bazı sebepler vardır. Bunlardan biri; ilmi mesajların, müellifin görüşünü ve muhalif görüşleri destekleyen metinlerle dolu olması gerektiğini savunmasıdır. Nitekim Sabuni, bu durumun okuyucuyu, tekrar alınması zor, tek bir kütüphanede bulunmayan basılmış ve el yazması eserlere ulaştırmak için kolaylık olduğunu belirtir. Sabuni'yi bu eseri yazmaya teşvik eden diğer bir sebep ise ortaya çıkan bazı yeni eserlerde karşılaştırmalı mezheplerin aktarılmasındaki zayıflıklardır.²⁴⁴

Ahvâl-i şahsiyye kanunlarının İslam şeriatından türediğini ifade eden Sabuni, her bölümün sonunda ahvâl-i şahsiyye kanunlarını zikretmiş, bu kanunların kaynaklarını açıklamış ve bazı konular etrafında da görüşlerini beyan etmiştir. Şer'i hükümlerin farklı mezhepler nazarında nasıl ele alındığını, ahvâl-i şahsiyye kanunlarının İslam öncesinde Arap ülkelerinde ve mahkemelerde nasıl uygulandığını ifade etmesinin ardından Roma, Yunun ve semavi dinler gibi eski milletlerde boşanma sisteminin nasıl cereyan ettiğini incelemiştir. Ayrıca, İtalya, Almanya, Fransa gibi yabancı kanunlarda ve Irak, Tunus, Libya, Fas, Sudan gibi Arap ülkelerinin kanunlarında boşanma meselesinin nasıl geliştiğini ve değerlendirildiğini açıklamıştır.²⁴⁵

Sabuni, eski milletlerin boşanma sistemlerinin tarihi hakkında bir giriş yapmasının ardından konuyu beş bölümde ele almıştır. Birinci bölümde boşanmanın meşruluğu ve çeşitlerini ele alarak boşanmanın asıl olarak mubah veya yasak olması üzerine değerlendirmeler yapmıştır. İkinci bölümde eşlerin boşanma iradeleri, üçüncü bölümde eşlerin karşılıklı anlaşmaları/uzlaşmaları, dördüncü bölümde eşlerin hâkim tarafından boşama meseleleri ele alınmıştır. Beşinci bölümde ise yargı ve kanun yolu ile boşama meselesi incelenmiştir.

Sabuni, bu eseri ortaya koyarken bazı amaçlar edinmiştir. Bunlardan biri boşanma sisteminde eşlerin İslam hukukunda hangi haklara sahip olduğunu

²⁴³Bu mezhepler; başta dört mezhep olan Hanefî, Şafî, Maliki ve Hanbelî olmak üzere Zeydiye, Zahiriye, İbadiyye ve Caferiyye'dir.

²⁴⁴Abdurahman es-Sabuni, *Meda Hürriyeti'z-Zevceyn fi't-Talak fi'ş-Şeriatil-İslamiyye*, Daru'l-Fikr, 1968, s. 20.

²⁴⁵Sabuni, 1968, 52.

göstermek ve İslam ülkelerindeki ahvâl-i şahsiyye kanunlarını, kaynaklarına yönelerek karşılaştırmaktır. Diğer bir hedefi ise boşanma sisteminde eski ve yeni farklı görüşleri sunmak ve bu görüşleri İslam hukuku ile karşılaştırmaktır. Bu hedefler arasında ise eşlerin hakları meselesine vurgu yapmıştır.

Genel itibariyle *Meda Hürriyeti’z-Zevceyn fi’t-Talak fi’ş-Şeriatî’l-İslamiyye* eserini incelediğimizde, İslam’da boşanma sisteminin etraflıca ele alındığını görürüz. Boşamada erkeğin ve kadının rolünün ne derece etkili olduğunu ve eşlerin boşanma iradelerini nasıl kullandıkları ele alınmıştır. Bununla birlikte Arap ülkelerinin ahvâl-i şahsiyye kanunlarında boşanma meselesinin nasıl değerlendirildiği, mezheplerde, eski milletlerde ve yabancı kanunlarda boşanma sisteminin nasıl işlediği kaleme alınmıştır. Bütün bu bilgilerden hareketle eserde yalnızca boşanma meselesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim Sabuni, boşanma meselesini her yönüyle kaleme almış ve boşanma ile ilgili şer’i hükümler ve kanunlar arasında mukayeseler yaparak meseleyi değerlendirmiş ve böylelikle takdire şayan bir eser ortaya koymuştur.

2.8. SEVHAM TEVFİK el-MISRÎ (v. ?) ve el-AHVÂLÜ’Ş-ŞAHSİYYE fî’ş-ŞERİATİ’L-İSLAMİYYE (bs. 1972)

Bu eser, Muhammed Sadık Aydın tarafından 1969 yılında “*İslam Hukukunda Şahsi Haller*” başlığı adı altında tercüme edilmiştir. Müellif hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Eserde bulunan hükümler, “*Mebhut*”, “*el-Fıkhu ala Mezahib el-Erbea*” ve Ebû Zehre’nin (v. 1974) “*el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*” adlı eserlerinden alınmıştır.²⁴⁶ Bu eserler ise Hanefî mezhebine aittir. Nitekim müellif, eserinde yalnızca Hanefî mezhebi görüşlerine yer vermektedir.

Kitabın tamamı sekiz bölümden meydana gelmektedir. Bunlar ise sırasıyla; evlilik, talak, rada’(emzirme), nafaka, hibe, vasiyet, mefkud ve miras konularını ihtiva etmektedir. Eserde konular maddeler halinde ele alınmıştır. Eserin hükümlerini ihtiva eden mezkûr eserlerle ilgili bazı kısımlarda açıklamalar yapılmıştır ve bunlar dipnotlara eklenmiştir.²⁴⁷ Bununla birlikte, bazı terimlerin

²⁴⁶Sevham Tefvil el-Mısırî, *İslam Hukukunda Şahsi Haller*, (Çev.: M.S. Aydın), İslami Neşriyat Yayınevi, Konya, 1972.

²⁴⁷Örneğin, Muhammed Ebû Zehre’nin el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye adlı eserinde rada’(emzirme) ile haram olmanın hikmetini nasıl açıkladığını açıklamıştır. Bkz. El-Mısırî, 1972, 35.

tanımlamalarına maddeler içerisinde yer verilmemiş ve yalnızca dipnotlarda açıklanmıştır.²⁴⁸ Kitabın en sonunda ise eserin içerisinde geçen fıkıh terimleri alfabetik sıraya göre dizilerek anlamları açıklanmıştır. Bir nevi fıkıh sözlüğü olarak adlandırabileceğimiz bu bölüm, okuyucuların eseri rahatlıkla anlayabilmelerine imkân sunmaktadır.

2.9. MUMAMMED MUHYİDDİN ABDÜLHAMİD (v. 1392/1973) ve AHVÂLİ’Ş-ŞAHSİYYE fî’Ş-ŞERÎATİ’L İSLAMİYYE

Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (v. 1392/1973), Mısırlı âlimlerden biridir. 1925 yılında Ezher üniversitesinden mezun olmasının ardından 1931 yılında Ezher’e müderris sıfatı ile tayin edilmiştir. 1940 yılında Sudan’a gitmiş, 1943 yılında ise Ezher Üniversitesi Arap Dil Fakültesinde müderris ve idarecilik vasfıyla geri dönmüştür. 1965 yılında emekliye ayrılmasının ardından birçok ilmi kuruluşta üye olarak görev almıştır.²⁴⁹ Kaleme almış olduğu eserlerine ilaveten birçok şerh ve tahkik çalışmaları da bulunmaktadır.

M. Abdulhamid’in *Ahvâli’ş-Şahsiyye fî’ş-Şeriatî’l İslamiyye* adıyla kaleme aldığı eser, genel itibariyle sadece “kitap” başlıkları altında ele alınmıştır. Diğer eserlerde olduğu gibi “kısım-cüz-bab-fasıl” gibi alt başlıklandırma sistemi yapılmamıştır. Bu yönüyle Abdülvehhâb Hallâf’ın eserine benzemektedir. Kitabın ilk konusundan itibaren her bir başlık için numaralandırma sistemi uygulanmıştır. Bir nevi, Kadri Paşa’nın konuları, maddeler halinde ele aldığı sisteme benzemektedir. Konu itibariyle eserde; evlenme, boşanma ve neticeleri incelenmiştir. Kadri Paşa’nın ve Sibâî’nin eserinde olduğu gibi miras, vasiyet vb. meseleler yer almamıştır.

Konular sistematik tarzda incelenmiş olup ilk olarak konu ile ilgili tanımlamalar yapılmıştır. Genel itibariyle Hanefî mezhep imamlarının görüşleri belirtilmiştir ancak bir konu hakkında ihtilaf olduğu durumda diğer mezhep görüşlerine de yer verilmiştir.²⁵⁰ Bununla birlikte, Mısır şer’iyye mahkemelerinin

²⁴⁸Örnek olarak bkz. s. 99, 101, 102, 110, 129, 133, 134, 138.

²⁴⁹Durmuş, İ., “Muhammed Muhyiddin Abdülhamid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005 , (C. 30, s. 556-557).

²⁵⁰Örneğin; nafakanın değeri bakımından mezhepler arasında ihtilaf olduğunu belirterek diğer mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini beyan etmiştir. (Bk. M. Muhyiddin Abdülhamid, “*Ahvâli’ş-Şahsiyye fî’ş-Şeriatî’l İslamiyye*”, el-Mektebetü’l-Hanefiyye, İstanbul, 2018, s.190).

bazı konular ile ilgili kanunları eklenmiştir.²⁵¹ Bazı kısımlarda ise şer'i hükümlerin hikmetleri açıklanmıştır.²⁵² Zira bu hikmetlerin açıklanması, şer'i hükümlerin sebeplerini anlamada büyük önem arz etmektedir.

Buraya kadar ele alınan eserler değerlendirilip bir karşılaştırma yapıldığında, görülmektedir ki zaman içerisinde ahvâl-i şahsiyye konuları sistemli hale getirilmiştir. Nitekim mezhep görüşlerinin yanında kanun maddeleri de eserlerde yer almaya başlamıştır. Bu durum okuyucuya konuyla ilgili hem şer'i hem de mer'i hükümlere ulaşmasında kolaylık sağlamaktadır.

2.10. MUHAMMED EBÛ ZEHRE (v. 1394/1974) ve AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 1950) ve AKDÜ'Z-ZEVÂC ve ÂSÂRUH (bs. 1971)

Muhammed Ebû Zehre (v. 1394/1974), Mısırlı son dönemin önemli âlimlerinden biridir. Ahmet İbrahim ve Abdülvehhâb Hallâf'ın öğrencilerindendir. Mısır'ın fikir hayatı üzerinde önemli etkileri olmuştur. 1933 yılında Ezher Üniversitesi'ne bağlı Külliyyetü Usûlî'd-Dîn'in Vaaz ve İrşad Bölümü'nde göreve başlamasıyla birlikte okuttuğu derslere dair yazdığı eserlerle telif hayatına başlamıştır. 1934-1942 yılları arasında Kahire Üniversitesinde misafir öğretim üyeliği sıfatıyla hukuk dersleri vermiştir.²⁵³

1963-1964 yıllarında Ezher Üniversitesi'ne bağlı İşletme ve İdari Bilimler Fakültesi'nde (Külliyyetü'l-Muâmelât ve'l-İdâre) İslâm hukuku dersleri okutmuştur.²⁵⁴ Hayatı boyunca tefsir ve Kur'an ilimleri, fıkıh ve fıkıh usulü biyografik, siyasi, sosyoloji, mezhepler tarihi, cedel ve hitabet, dinler tarihi gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır. İslam hukuku, tefsir, hadis, kelam, hukuk, Arap dili gibi alanlarda birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora tezleri yönetmiştir. Ayrıca, başta ahvâl-i şahsiyye kanunu olmak üzere birçok hukukî düzenleme ve tâdil komisyonunda görev almıştır.²⁵⁵

²⁵¹Abdülhamid, 2018, 223.

²⁵²Abdülhamid, 2018, 9, 240, 332, 406.

²⁵³Saffet Köse, "Muhammed Ebû Zehre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 519-522).

²⁵⁴Saffet Köse, "Muhammed Ebû Zehre: Hayatı, İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 481.

²⁵⁵Köse, 2005, 520.

2.10.1. Ahvâlû's-Şahsiyye (Kahire 1950)

Ebû Zehre bu eserinde, genel itibariyle İslam şeriatında evliliğin hükümlerini ve sonuçlarını açıklamaktadır. Evliliğin kuruluşu ve sonuçları, eşler arasındaki ilişki, eşlerin birbirlerine karşı olan hakları ve görevleri ve eşlerin, evlilik neticesinde meydana gelen değişmez hakları beyan edilmektedir. Ayrıca eserde, şer'i mahkemelerde yürürlükte olan yeni kanun tasarıları incelenmektedir. Bununla birlikte, 1920 tarihli 25 no'lu kanun, 1923 tarihli 56 no'lu kanun ve 1929 tarihli 25 no'lu kanun maddeleri ele alınmıştır.

Eser dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm evlilik, ikinci bölüm evlilik akdinin hükümleri, üçüncü bölüm evliliğin sona ermesi ve dördüncü bölüm ise çocukların hakları konularını ihtiva etmektedir. Eserde, yalnızca Hanefî mezhebi ile yetinilmeyerek diğer mezhep görüşlerine de yer verilmiştir. Mezhepler arasında görüş birliği bulunmadığı durumlarda, konu ile ilgili her mezhebin görüşleri ayrıca açıklanmıştır. Bazı kısımlarda ise bu görüş ayrılıkları dipnotlarla açıklanmıştır.²⁵⁶ Bu da eser hakkında farklı bakış açıları kazandırmıştır. M. Muhyiddin Abdülhamid'in eserinde olduğu gibi, *Ahvâlû's-Şahsiyye* eserinde de konular maddeler halinde ele alınarak; açık ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır.

2.10.2. Akdü'z-Zevâc ve Âsâruh (Kahire 1971)

Ebû Zehre bu eserinde ilk olarak mezheplerin oluşumlarını ve bu mezheplerin Arap ülkelerindeki etkilerini açıklamaktadır. İnkılâp öncesi Türkiye'de aile kanunun ve akabinde Arap ülkelerini ihtiva eden Lübnan, Suriye, Mısır, Sudan ve Irak'ta yürürlükte olan aile kanunlarının gelişimlerini ele almaktadır. Akabinde, evlilik konusuna giriş yapmıştır ve evliliğin ilk basamağı olan nişanlılık konusu ile devam ederek bazı kısımlarda zikredilen kanunlar ile hükümler arasında karşılaştırmalar yapmıştır.²⁵⁷ Sırasıyla, nikâh akdinin kuruluşu, şartları, haram kılınmış kimseler, evlilikte velayet, vekâlet, kefâet, akdin hükümleri, sahih akdin sonuçları, eşlerin hakları, mehir, ev eşyası ve nafaka konularını kaleme almıştır. Ayrıca, *Ahvâlû's-Şahsiyye* adlı eserinde olduğu gibi

²⁵⁶Örnek olarak bkz. Muhammed Ebû Zehre, *Ahvâlû's-Şahsiyye*, Daru'l-Fikr el-Arabi, Kahire, 2015, s. 97.

²⁵⁷Muhammed Ebû Zehre, *Akdü'z-Zevac ve Âsâruh*, Daru'l-Fikr el-Arabi, Kahire, 1971, s. 61.

ilgili konuyu, dört mezhebin görüşlerine yer vererek açıklaması ile birlikte, o görüşlerin kanun maddelerinde nasıl yer aldığını da incelemiştir.

Görülmektedir ki, her iki eserinde de maddeler halinde tek bir başlık altında konular incelenmektedir. Ayrıca müellif, *Ahvâlü's-Şahsiyye* eserinde olduğu gibi bu eserinde de Hanefî dışında diğer mezhep görüşlerine yer vermektedir. Ebû Zehre, *Ahvâlü's-Şahsiyye* adlı eserinde sadece evlilik ve neticelerini ele alırken, *Akdü'z-Zevâc ve Âsâruh* adlı bu eserinde daha kapsamlı bir şekilde ahvâl-i şahsiyyenin diğer meselelerine de değinmektedir. Ancak bu eserde asıl olan ahvâl-i şahsiyyenin Arap ülkelerindeki durumunu ele almasıdır.

2.11. AHMED ABİD el-KUBEYSİ ve el-AHVÂLÜ'Ş-ŞAHSİYYE fi'l-FIKH ve'l-KAZA ve'l-KANUN (bs. 1975)

Ahmed Abid el-Kubeysi, çağdaş Iraklı âlimlerinden biridir. Bağdat Üniversitesi'nde İslam Hukuku bölüm başkanlığı yapmıştır. Medine İslam Üniversitesi'nde meclis üyeliğinde bulunmuştur. Bununla birlikte çeşitli siyasi toplumsal kuruluşlarda da yer almıştır. İslam hukukunun farklı alanlarında birçok eser kaleme almıştır ancak Ahvâl-i şahsiyye ile ilgili el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi'l-Fıkıh ve'l-Kaza ve'l-Kanun adlı eserini ele aldığı tespit edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse eserde; Ahvâli şahsiyye konularının fıkıh içerisinde, kanunlarda ve mahkemelerde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu ele alınan konular ise evlilik, boşanma ve bunların neticelerinde ortaya çıkan durumlardır.

2.12. MUHAMMED MUSTAFA ŞELEBİ (v. 1997) ve AHKÂMU'L-USRA fi'l-İSLAM (bs. 1977)

Muhammed Mustafa Şelebi (v. 1997) son devrin Mısırlı âlimlerindendir. 1923 yılında hafızlığını bitirmiştir. 1937 yılında Ezher'de göreve başlamış ve 1944 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi bünyesinde İslâm Hukuku ve Usulü dalında *Ta'lîlu'l-Ahkâm* kitabını profesörlük takdim tezi olarak kaleme almıştır. 1973 yılında Beyrut Üniversitesi'nde çalışarak 1980 yılında Mısır'a geri dönmüş ve Kahire Üniversitesi'nde çalışmıştır.

Şelebi'nin en meşhur eseri şüphesiz ki hükümlerin gerekçelendirilmesi anlamına gelen *Ta'lîlu'l-Ahkâm* adlı eseridir. Ahvâl-i şahsiyyeyi kapsayan

vasiyet²⁵⁸ ve miras²⁵⁹ konuları ayrı bir eser olarak ele alınmışsa da burada *Ahkâmu'l-Usra fi'l-İslam* adlı eseri incelenecektir. Eserde, Sünni fıkıh mezhepleri ile Şii-İmamiyye mezhebinin karşılaştırılması yapılmıştır.

Şelebi'nin *Ahkâmu'l-Usra fi'l-İslam* adlı eseri mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında ahvâl-i şahsiyye kelimesinden kastedilen anlamın ne olduğu, şimdiye kadar nasıl gelişip kanunlaştığı, Mısır ve Libya'da hukuk sisteminde nasıl uygulandığı açıklanmıştır. Bu açıklamaların ardından konuya giriş yapılmıştır. İlk bölüm evlilik akdinin kuruluşu, şartları, rükünleri ve neticelerinden oluşmaktadır. İkinci bölüm talak ve çeşitlerini, iddeti, erkek ve kadının talak neticesindeki durumlarını konu almaktadır. Son bölüm ise evliliğin sonuçlarından biri olan çocukların haklarından meydana gelmektedir.

Evlilik ile ilgili hükümlere geçilmeden önce evliliğin şer'i hikmeti ve gayesi ifade edilmiştir.²⁶⁰ Bununla birlikte, birtakım sebeplerden dolayı evliliğin haram olmasının hikmetleri de belirtilmiştir.²⁶¹ Her bölümde konuların ele alınmasının ardından, meselenin Mısır ve Lübnan'da nasıl icra edildiği açıklanmıştır.²⁶² Talak bahsinde mahkeme vasıtasıyla boşama konusu da ele alınarak 1920 tarihli 25 no'lu kanun değerlendirilmiştir.²⁶³ Velayet bahsinde ise kişilerin tasarrufları, fıkıhta ve kanunlarda velayet olmak üzere iki türlü ele alınmıştır.²⁶⁴

Şelebi, *Ahkâmu'l-Usra fi'l-İslam* adlı eserinde diğer eserlerden farklı bir yol izleyerek eserinde Şii-İmamiyye mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. Bu durum, Sünni mezheplerle mukayese edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Zira mezhepler arasında karşılaştırma yapılması benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Sünni ve Şii-İmamiyye mezhebinin ahvâl-i şahsiyye ile ilgili görüşlerinin bir eser içerisinde ele alınması okuyucuya kolaylık

²⁵⁸Şelebi'nin vasiyet ile ilgili yazdığı eser; *Ahkâmu'l-Vesaye ve'l-Evkaf fi'l-Fıkhi'l-İslami*'dir.

²⁵⁹Şelebi'nin miras ile ilgili yazdığı eser; *Ahkâmu'l-Mevaris Beyne'l-Fıkh ve'l-Kanun*'dur.

²⁶⁰Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkâmu'l-Usra fi'l-İslam*, Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1977, s. 37.

²⁶¹Şelebi, 1977, 177, 204, 227.

²⁶²Örnek olarak bkz. Şelebi, 1977, 67, 128, 131.

²⁶³Şelebi, 1977, 574.

²⁶⁴Şelebi, 1977, 789-807.

sağlamaktadır. Şelebi, ahvâl-i şahsiyye konularını ele alırken bu konuların Mısır ve Libya’da nasıl değerlendirildiğini de incelemiştir. Nitekim bu kısım, Libya ve Mısır’da ahvâl-i şahsiyye hukuku uygulanırken hangi fıkıh mezhebinin dikkate alındığını ve hangi mezhebin kanunlaştırmada baskın olduğu hakkında fikir vermektedir.

2.13. ZEKİYYÜDDİN ŞA’BAN ve AHKÂMÜ’Ş-ŞER’İYYE li’l-AHVÂLİ’Ş-ŞAHSİYYE (bs. 1978)

Araştırmalar neticesinde, Zekiyyüddin Şa’ban’ın hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamakla birlikte müellifin yalnızca eserlerine ulaşılmıştır. “*Usulü’l Fıkıh*” kitabının yazarıdır ve bu önemli eser Türkçe’ye, İbrahim Kâfi Dönmez tarafından “*İslam Hukuk İlminin Esasları*” şeklinde tercüme edilmiştir. Müellifin, inceleyeceğimiz eseri ise aile hukukunu ihtiva eden “*Ahkâmü’ş-Şer’iyye li’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye*” adlı eseridir.

Şa’ban, bu eserinde ilk olarak İslam’da yargılama hukukunu ele almıştır. Kaza (yargı)’nın tanımını yaparak İslam’da ilk yargıcın Rasulullah olduğunu ancak İslam’ın genişlemesi ile birlikte yönetici valilerin de bu kadılık görevini icra ettiğini açıklamıştır. Dört halife döneminde yargı sisteminin nasıl olduğunu ve akabinde gelen Abbasi yönetimi içerisinde yargı sisteminin nasıl işlediğini açıklamıştır.

İslam’da yargılama usulünün ele alınmasının ardından etraflı bir şekilde Mısır’da yargı hukuku ele alınmıştır.²⁶⁵ İlk olarak Şafii mezhebinin yargı üzerindeki egemenliği ve bu egemenliğin son bulması ve ardından dört mezhebe göre esas alınan yargı usulü incelenmiştir. Akabinde, Mısır’da karma ve milli mahkemelerin kurulması ve şer’iyye mahkemelerinin tanzimi ile bu mahkemelerin desteklendiği açıklanmıştır.²⁶⁶ Şer’iyye mahkemelerine getirilen eleştiriler sonucunda milli meclislerin ve şer’iyye mahkemelerin ilga edilmesi ele alınmıştır²⁶⁷

²⁶⁵Zekiyyüddin Şa’ban, *Ahkâmü’ş-Şer’iyye li’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye*, Câmiatu Karyunus, Bingazi, 1989, s.20.

²⁶⁶Şa’ban, 1989, 25.

²⁶⁷Şa’ban, 1989, 32.

Mısır'ın ardından Libya'nın yargı hukukundan bahsedilmiştir. Libya'da, İtalya ve İngiltere egemenliği süresinde nasıl bir yargı sistemi olduğu anlatılmıştır. Genel olarak İslam'da ve özel olarak Mısır ve Libya'da bulunan yargı hukuku ele alındıktan sonra ahvâl-i şahsiyye kavramı üzerinde durulmuştur. Ahvâl-i şahsiyyenin kapsamının belirlenmesi hususundaki ihtilaflı görüşler belirtilerek Mısır yargı mahkemesinin bu kavram ile amaçladığı kapsamın tahdidi açıklanmıştır.²⁶⁸ Ahvâl-i şahsiyye meselelerinin tahdidinin önemi ve Libya'da ahvâl-i şahsiyye meselelerinin tahdidi ele alınarak giriş kısmındaki açıklamalar son bulmuştur.

Eser, üç kısımdan teşekkül etmiştir. İlk bölüm evlilik ve neticeleri; ikinci bölüm talak ve üçüncü bölüm çocukların haklarıdır. Konular bab-fasıl şeklinde bölünürken, aynı zamanda numaralandırma sistemi ile ele alınmıştır. Eserde dört mezhebin görüşleri ile birlikte cumhurun görüşlerine ve ihtilaf etmeleri durumunda ihtilaf eden mezhebin görüşlerine de yer verilmiştir.²⁶⁹ Bazı konularda hükümlerin hikmetleri de açıklanmıştır.²⁷⁰ Bazı kısımlarda ise ilgili konu hakkında kanun maddeleri ile yapılan değişiklikler ifade edilmiştir.²⁷¹

Birtakım meselelerin Mısır mahkemelerindeki seyri ele alınmıştır. Örnek verilecek olursa; tefviz-i talak konusunda Mısır mahkemesinin ihtilafı ve talak lafızları ile üç boşanmanın da gerçekleşip gerçekleşmediği hususu üzerinde durulmuştur.²⁷² Ayrıca, bazı kısımlarda Libya'da bulunan şer'iyye mahkemelerinin konu ile ilgili ifade edilen açıklamalarına yer verilmiştir.²⁷³ Bununla birlikte, bazı bölümlerde kanun maddeleri ve Mısır mahkeme kararları dipnot olarak eklenmiştir.²⁷⁴

²⁶⁸Şa'ban, 1989, 39.

²⁶⁹Şa'ban, 1989, 60.

²⁷⁰Örneğin, nesep sebebi ile evlenmenin haram olmasının hikmeti, müslümanın gayrimüslimle evliliğin haram olmasının hikmeti ve evlilikte mehirin gerekliliğinin hikmeti açıklanmıştır. Bkz. Şa'ban, 1989, 144, 179, 259.

²⁷¹Şa'ban, 1989, 336.

²⁷²Şa'ban, 1989, 381, 396.

²⁷³Şa'ban, 1989, 479.

²⁷⁴Şa'ban, 1989, 605, 608, 622, 632, 634.

Zekiyyüddin Şa'ban'ın ele almış olduğu “*Ahkâmü's-Ser'iyye li'l-Ahvâl-i's-Sahsiyye*” adlı bu eser açık ve anlaşılır bir üslupla ele alınmıştır. Konu sıralaması itibariyle diğer incelenen eserler ile aynı sistematığe sahip olduğu görülmektedir. Öncelikle eser, ilk olarak İslam'da yargı hukuku tarihi ile ahvâl-i şahsiyyenin kapsamı ve sınırlarının ele alınması yönüyle farklılık arz etmektedir. Zira ahvâl-i şahsiyye hakkında hiçbir bilgisi olmayan okuyucuyu için bu açıklamalar büyük öneme sahiptir. Ayrıca Mısır ve Libya mahkeme kararlarına da yer verilmesi eserde mer'i hukuka da atıflar yapıldığını göstermektedir.

2.14. ALİ el-HAFİF (v. 1398/1978) ve FIRAKU'z-ZEVAC (bs. 1958)- AHKÂMU'L-VASİYYE (bs. 1962)

Ali el-Hafif, 20. yüzyılda yaşamış, çağdaş Mısırlı hukukçularından biridir. 1903 yılında Ezher'e girmiştir. Üç yılın ardından Medresetü'l-kazâi's-ser'i'ye devam ederek 1915 yılında mezun olmuş ve aynı okulda hoca olarak görev almıştır. 1921 yılında şer'iyye mahkemesi kadısı olmuştur. Buradaki sekiz yıllık görevinin ardından 1939 yılında Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yardımcı profesör olarak göreve başlamış ve 1944'te profesör olarak emekliliğine kadar (1951) bu görevde kalmıştır.²⁷⁵

Ali el-Hafif, 1953 yılında Yüksek Arap Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmaya başlayarak ölümünden kısa bir süre öncesine kadar buradaki çalışmalarını sürdürmüştür. 1967 yılında Bağdat ve Hartum üniversitelerinde misafir profesör olarak ders vermesinin ardından Mevsûatü'l-fıkhi'l-İslâmî (İslâm fıkıh ansiklopedisi) ve ahvâl-i şahsiyye kanunu tasarısı hazırlık komisyonuna, 1969'da ise Mısır Dil Akademisi'ne üye seçilmiştir.²⁷⁶

Ali el-Hafif, farklı sahalarda araştırmalar yapan Mısır'ın önde gelen âlimlerindendir. Kitap olarak basılmış eserlerinin yanında ilmi dergilerde yayınlanmış makaleleri, kongrelere sunduğu tebliğleri ve İslam Fıkıh Ansiklopedi'sine (Mevsuatü'l Fıkhi'l-İslami) yazdığı maddeler onun fıkıh ve hukuk alanındaki vukufiyetinin ve derinliğinin ispatıdır.²⁷⁷ Burada kısaca

²⁷⁵Mehmet Akif Aydın, “Ali el-Hafif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C. 2, s. 395).

²⁷⁶Aydın, 1989, 395.

²⁷⁷Rahmi Yaran, “İslam Hukukunu Çağına Taşıyan Bir Fakih: Ali el-Hafif (1890-1978) ve Eserleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 515-536.

Fıraku'z-Zevac ve *Ahkâmu'l Vasiyye* eserlerinden bahsedeceğiz. Ne yazık ki her iki esere de ulaşamadığımızı belirtmekle birlikte yalnızca bu iki eser hakkında kısa bir malumat vermek ile yetineceğiz.

Fıraku'z-Zevac, Arap Birliği Teşkilatı'na bağlı Yüksek Arap Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1958'de yayımlanan 367 sayfalık bir eserdir. Eserde, İslam mezheplerinde boşanma konusu işlenmiştir. *Ahkâmu'l Vasiyye* ise 1946 tarihli ve 71 sayılı Mısır Vasiyet Kanunu'nun karşılaştırmalı şerhi mahiyetinde bir eserdir. Arap Birliği Teşkilatı'na bağlı Yüksek Arap Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1962'de (Kahire) yayımlanmıştır.²⁷⁸

2.15. EBÛ'L AL'Â el-MEVDUDÎ (v. 1979) ve HUKÛKU'Z-ZEVCEYN

Mevdudi, Pakistanlı olup son dönemin önemli âlimlerinden biridir. Cemaat-i İslami teşkilatının kurucusu ve lideri olan Mevdudi, birçok siyasi ve sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. Tefsir, hadis, siyer, akaid ve fıkıh gibi birçok sahada eserler kaleme almıştır. Eserlerinin birçoğu Urduca olmak üzere Türkçeye tercümeleri yapılmıştır. Tercüme edilen eserlerden biri de *Hukuku'z-Zevceyn* (Rampur 1957) adlı eseridir. Bu eser, Memiş Tekin tarafından *İslam'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları* (Konya 1990) adıyla çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

Bu eserde, eşlerin birbirleri üzerindeki hakları, İslam'ın bu haklara bakış açısı ve bu hakların düzenlenişi, şer'i mahkemelerde uygulanmakta olan aile hukuku çerçevesinde incelenmiştir. Bununla birlikte özelde Hindi Müslümanların pratik hayatta İslam dışı bir kanun anlayışı ile yönetilme problemlerine değinen Mevdudi, İslami toplum yapısının karakterine uygun, toplumu ve toplumun sosyal yapısını kuşatan bir hukuk düzeninin oluşmasını hedeflemiştir.

2.16. BEDRAN EBÛ'L-AYNEYN BEDRAN (v. 1984) ve AHKÂMU'Z-ZEVAC ve't-TALAK fî'l-İSLAM

Bedran Ebû'l-Ayneyn Bedran (v. 1984) Mısırlı âlimlerdendir. 1925 yılında hafızlığını tamamlamasının ardından 1936 yılında Ezher'den mezun olmuştur. Irak (1949), Beyrut (1965) ve Suudi Arabistan'da (1975) hocalık vazifeleri icra etmiştir. Dokuz yıl boyunca Suudi Arabistan'da görev yapmasının

²⁷⁸Yaran, 2005, 532.

ardından 1984 yılında vefat etmiştir. En önemli eserlerinden biri *el-Fıkhü'l-Mukaren li'l-Ahvâl'sh-Şahsiyye* adlı eseridir. Bu eserinde, ahvâl-i şahsiyye ile ilgili dört Sünni mezhebin ve Ca'feri mezhebi kanunlarının karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Hukuk-i Aile Kanunu'nun Sünni mezhepler ve Ca'feri mezhebi ile ittifak ettiği konular ele alınmıştır. Nitekim burada yalnızca *Ahkâmu'z-Zevac ve'-Talak Fi'l-İslam* adlı eseri ele alınacaktır.

Ahkâmu'z-Zevac ve'-Talak Fi'l-İslam adlı eser iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmı evlilik ve evliliğe tabi olan meseleler; ikinci kısım ise talak ve talak bahsine tabi olan meselelerdir. Eserin ilk kısmını ihtiva eden evlilik bahsi üç aşamada incelenmiştir. İlk aşama, evlilik öncesi dönemdir ki nişanlılık dönemini kapsar. İkinci aşama, evliliğin kuruluşu ve tatbiki; üçüncü aşama ise eşlerin hakları ve hükümleridir. Eserin ikinci kısmını ihtiva eden talak bahsinde ise boşanmanın hükümleri, boşanma lafızları ve boşanma çeşitleri gibi meseleler incelenmiştir. Kitabın ikinci baskısında boşanma türlerine “kazâî boşanma” meselesi eklenmiştir.²⁷⁹

Evlilik ve talak bahsinden önce ilk olarak İslam fıkı meselesi ele alınmıştır. İslam fıkı teriminin tanımı yapılarak, İslam fıkının nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği açıklanmıştır. Akabinde İslam fıkı dönemleri incelenmiştir ve bu dönemlerde teşekkül etmeye başlayan fıkı mezhepleri dile getirilmiştir. Ayrıca Sünni ve Şii mezhepleri ele alınmıştır. Bunlara ek olarak, meşhur fıkı kitapları hakkında bilgiler verilmiştir.²⁸⁰ Son olarak ise fıkının tasnifi incelenerek bu bölüme son verilmiştir.

Eserin konu sistematığı, incelediğimiz diğer ahvâl-i şahsiyye eserlerinde ele alındığı gibidir. Konular ise dört mezhep esas alınarak kaleme alınmıştır. İbn Rüşd ve Şevkânî gibi birtakım âlimlerinin görüşleri isimleri ve eserleri belirtilerek metin içerisinde zikredilmiştir.²⁸¹ Ayrıca bazı kısımlarda cumhurun görüşleri ile birlikte öne sürdüğü delillere de yer verilmiştir.²⁸²

²⁷⁹Bedran Ebû'l-Ayneyn Bedran, *Ahkâmu'z-Zevac ve'-Talak fi'l-İslam*, Matbaatu Dâru't-Telîf, Kahire, 1961, s. 285.

²⁸⁰Bedran, 1961, 12.

²⁸¹Bedran, 1961, 33.

²⁸²Bedran, 1961, 22.

Eser genel itibariyle diğer ahvâl-i şahsiyye eserleri ile benzerlik arz etmektedir. En önemli farklılıklardan biri, eserin ilk kısmında İslam fıkıhı meselesinin kapsamlı bir şekilde ele alınmasıdır. Bir diğer farklılık ise, yalnızca mezheplerin genel görüşleriyle yetinilmeyerek konu ile ilgili fıkıh âlimlerinin de görüşlerinin zikredilmesidir. Eser, kitap-bab-fasıl gibi bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Ayrıca hibe, vasiyet gibi ahvâl-i şahsiyyenin diğer konularına da yer verilmeyerek sadece evlilik ve talak bahsi ele alınmıştır.

2.17. ABDÜLAZİZ AMİR (v. ?) ve el-AHVÂLÜ’Ş-ŞAHSİYYE fî’Ş-ŞERİATİ’L-İSLAMİYYE FIKHEN ve KAZÂEN/ ez-ZEVAC (bs. 1984)

Kahire İstînaf Mahkemesi müsteşarlığı yapmıştır. Karyunus ve Mekke Ummü’l-Kura Üniversitesi’nde çalışmıştır.

Ahvâlü’ş-Şahsiyye fî’ş-Şeriatî’l-İslamiyye adlı eseri son dönemin önemli ahvâl-i şahsiyye kaynakları arasındadır. Eserde yalnızca evlenme ve boşanma konularına yer verilmiştir. Konular genel İslam fıkıhı çerçevesinde kaleme alınmıştır ancak mezhepler arasında görüş ayrılığı olduğu hususlarda bu görüşler açıklanarak belirtilmiştir.²⁸³ Ayrıca Hanefî mezhebi görüşlerine ağırlık verilerek konu ile ilgili birçok yerde Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer’in rivayetlerine yer verilmiştir.²⁸⁴

Eserde, Ömer Abdullah’ın *Ahkâmü’ş-Şer’iyyeti’l-İslamiyye fî’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye* (1956) adlı eserinden, Muhammed Yusuf Musa’nın *Ahkâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye fî Fıkhi’l-İslami* (1958) ve Muhammed Ebû Zehre’nin *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye* (1958) adlı eserinden çokça istifade edilmiştir.²⁸⁵ Aynı zamanda, konuları açıklama hususunda ilgili kanun maddelerine de yer verilmiştir. ²⁸⁶ Bazı kısımlarda ise Hukûk-i âile kararnâmesi’nin maddeleri yer almıştır.²⁸⁷

Görülmektedir ki, Bedran Ebû’l Ayneyn Bedran’ın eserinde olduğu gibi Abdülaziz Amir’in bu eserinde de yalnızca evlenme ve talak bahsi ele alınmıştır.

²⁸³ Abdülaziz Amir, *Ahvâlü’ş-Şahsiyye fî’ş-Şeriatî’l-İslamiyye*, Daru’l-Fikr El-Arabi, Beyrut, 1984, s. 14.

²⁸⁴ Amir, 1984, 42.

²⁸⁵ Örnek olarak bkz. Amir, 1984, 56, 57, 59, 61, 64, 70.

²⁸⁶ Örnek olarak bkz. Amir, 1984, 32, 81, 98, 226, 227.

²⁸⁷ Amir, 1984, 70.

Bununla birlikte, eserin konu sistematığı de benzerlik göstermektedir. Bedran'ın eserinden farkı, konu başlıkları bab-fasıl şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Bir diğer farkı ise Amir, İslam fıkıh hükümlerini açıklarken fıkıh mezhepleri ile birlikte kanun maddelerinden de istifade etmiştir.

2.18. VEHBE ez-ZUHAYLİ (v. 2015) ve el-FIKHÜ'L-İSLAMİ ve EDİLLETUHU (bs.1985)

Vehbe ez-Zuhayli (v. 2015), Suriye'nin son dönem önde gelen fıkıh âlimlerinden biridir. Abdurrahman Tac'ın yetiştirdiği talebelerdendir. 1956 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesini birincilikle bitirmiştir. 1959 yılında yüksek lisansını, 1963 yılında doktorasını tamamlamıştır. Libya'da, Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Sudan'da ve Şam'da Şeriat ve Kanun Üniversitelerinde görev yapmıştır. Ez-Zuhayli, pek çok Fıkıh Ansiklopedisi çalışmalarında üye yazar olarak görev alırken; birçok alanda da eserler kaleme almıştır. Burada fıkha dair meseleleri ele aldığı *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü* adlı 11 ciltlik eserinin ahvâl-i şahsiyye konularını ihtiva eden 7. cildi inceleneyecektir.

Ahvâl-i şahsiyye konularını ihtiva eden *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü* adlı eserin 7. cildi altı baktan meydana gelmektedir. Bunlar sırasıyla evlilik ve neticeleri, boşanma ve boşanma çeşitleri, evlilik neticesinde oluşan çocukların hakları, vasiyet, vakıf ve mirastır.

Zuhayli ilk olarak ahvâl-i şahsiyye kelimesinden neyin kastedildiğini ve bu kavramın ailevî veya malî hangi hükümleri kapsadığını açıklamaktadır. Bununla birlikte Mısır'da hâsıl olan ahvâl-i şahsiyye kanunu ve bunu takip eden diğer Arap ülkelerindeki ahvâl-i şahsiyye kanunlarından bahsetmektedir.

Eser, dört mezhebin görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır.²⁸⁸ Bu yönüyle diğer eserlerden farklı olarak, yalnızca ihtilaf edilen meselelerde değil; bütün meselelerde dört mezhebin görüşlerine yer verilmiştir. Bu özelliği ile bu dört mezhep mensubunun da kolaylıkla istifade edebileceği bir kaynak olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bazı kısımlarda Zahirilerin görüşlerine de yer verilmiştir.²⁸⁹

²⁸⁸Örnek olarak bkz. Zuhayli, 1985, 16-21, 35-39, 53-58.

²⁸⁹Örnek olarak bkz. Zuhayli, 1985, 35.

Şer'i hükümlerin aktarılması ile birlikte hükümlerin hikmetleri de açıklanmıştır.²⁹⁰ Konular, bab-fasıl başlıkları adı altında taksim edilmiştir. Konu sıralaması ise diğer incelediğimiz eserlerde olduğu gibi ele alınmıştır. Bazı kısımlarda hükümlerin kanun maddeleri üzerinde yapılan değişiklikleri yer almıştır.²⁹¹

Evlilik ve evlilikte ehliyet, velayet, vesayet ve kefaet konularına etraflıca değinilmesinin ardından evliliğin neticeleri, eşlerin hakları ve görevleri incelenmiştir. Akabinde, talak çeşitleri ele alınmıştır ve talak çeşitlerinden biri olan kazâî boşanmaya da yer verilmiştir.²⁹² Çocukların haklarını ihtiva eden nesep, emzirme, sütannelik, velayet ve nafaka meseleleri incelenerek eserin 7. cildini oluşturan bu bölüme son verilmiştir. Eserin 8. cildinde ise vasiyet, vakıf ve miras konularına yer verilmiştir.

Bilgi birikimi itibarıyla bir hukuk ansiklopedisi oluşturan Zuhayli, ahvâl-i şahsiyyeyi ele alan eserinin bu cildinde de kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Eserini kaleme alırken *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, *el-Kavaninü'l-Fıkhiyye*, *Şerhu Muhtasari't-Tahavi*, *el-Mühezzeb*, *Mugni'l-Muhtac*, *Keşşâfü'l-Kinâ*, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'* gibi dört mezhebin birçok eserinden istifade etmiştir. Bu yönüyle de Zuhayli'nin, eserini büyük bir titizlikle kaleme aldığı söylenebilir. Bununla birlikte, incelenen son devrin fıkıh âlimleri, eserlerinde ahvâl-i şahsiyye ile ilgili kanun maddelerine ayrı bir bölüm olarak yer verirken; Zuhayli, sadece bazı kısımlarda kanunlara atıflar yaparak şer'i hükümlere ağırlık vermiştir.

2.19. MUHAMMED HAMİD KAMHAVİ / ÖMER ABDULLAH ve AHKÂMU'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE Lİ'L-MÜSLİMİN (bs. 1986)

Araştırmalar neticesinde müelliflerin hayatı ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Eserde ise ilk olarak ahvâl-i şahsiyyenin tanımı yapılarak giriş yapılmıştır. Eser beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm; evlilik ve neticelerini ihtiva etmektedir. İkinci bölüm; evlilik akdinin son bulmasıyla ortaya çıkan talak ve hükümlerini, üçüncü bölüm; çocuk bakımı ve nafaka konularını içermektedir.

²⁹⁰Örnek olarak bkz. Zuhayli, 1985, 10, 31.

²⁹¹Nikâhın kuruluş şartıyla ilgili Suriye ahvâl-i şahsiyye kanununda yapılan değişiklikler aktarılmıştır. Örnek olarak bkz. Zuhayli, 1985, 70.

²⁹²Bkz. Zuhayli, 1985, 509-623.

Dördüncü bölüm; Müslümanlar ile ilgili ahvâl-i şahsiyye kanunlarını ihtiva etmektedir. Bunlar; 1920 tarihli 25 no’lu kanun hükümleri, 1929 tarihli 52 no’lu kanun hükümleri, 1977 tarihli 44 no’lu kanun kararı ve 1976 tarihli 62 no’lu bazı nafaka hükümlerinin değiştirilmesi ile ilgili olan kanundur. Beşinci bölüm ise; ahvâl-i şahsiyye ile alakalı yapılan düzenlemeleri kapsamaktadır.

Konular ele alınırken özellikle Abdülvehhâb Hallaf’ın (v. 1956) *Ahkâmü’l-Ahvâlî’s-Şahsiyye fi’s-Şeriatî’l-İslamiyye* adlı eserinden ve Zekiyyüddin Şa’ban’ın (v. ?) *Ahkâmü’s-Şer’iyye* adlı eserinden istifade edilmiştir.²⁹³ Bununla da yetinilmeyip metin içerisinde konu ile ilgili Şa’ban’ın görüşlerine de ayrıca yer verilmiştir.²⁹⁴ Eserde, dört mezhebin görüşleri esas alınmıştır ancak ağırlıklı olarak Hanefî mezhebi görüşlerine yer verilmiştir.²⁹⁵ Bununla birlikte bazı kısımlarda konu ile ilgili Şia’nın görüşleri de yer almıştır.²⁹⁶

Evlilik ve talak bahsi içerisinde konu ile ilgili kanun maddeleri ortaya koyulmuştur.²⁹⁷ Mezheplerin getirdiği hükümlere yönelik kanun maddeleri ile yapılan değişiklikler ifade edilmiştir. Eserin evlilik ve talak bölümünün sonunda Ahmed Nasır el-Cündî’nin (v. ?) *Mebadi’ul-Kazai’s-Şer’i fi Hamsîn Amen* adlı eserinde yer alan maddeler zikredilmiştir.²⁹⁸ Ayrıca birtakım konularda verilen hükümlerin hikmetleri belirtilmiştir.²⁹⁹

Eserin ilk üç bölümünü oluşturan evlilik ve talak ile ilgili konulara değinilmesinin ardından dördüncü bölümde ahvâl-i şahsiyye kanunu metinleri yer almıştır. Bu bölümde, 1920 tarihli 25 no’lu kanunun bazı ahvâl-i şahsiyye meseleleri ve nafaka hükümleri ile ilgili yapılan değişiklikler,³⁰⁰ 1929 tarihli 52

²⁹³Muhammed Hamid Kamhavi, Ömer Abdullah, *Ahkâmü’l-Ahvâlî’s-Şahsiyye*, Daru’l-Matbuati’l-Camiyye, İskenderiye, 1986, s.25, 27, 30, 34, 42.

²⁹⁴Örnek olarak bkz. Kamhavi, Abdullah, 1986, 34, 90, 167.

²⁹⁵Hanefî fıkıh âlimlerinin görüşleri de eser içerisinde yer almıştır. Örneğin; birçok bölümde Hanefî fıkıh âlimlerinden Züfer’in ve Ebû Yusuf’un görüşlerine yer verilmiştir. Örnek olarak bkz. Kamhavi, Abdullah, 1986, 34, 57, 70.

²⁹⁶Mut’a nikâhı ile ilgili Şia’nın görüşüne yer verilmiştir. Bkz. Kamhavi, Abdullah, 1986, 35.

²⁹⁷Örnek olarak bkz. Kamhavi, Abdullah, 1986, 26, 33, 38, 39, 64, 73, 76-79.

²⁹⁸Kamhavi, Abdullah, 1986, 101-137, 214-289, 337-606.

²⁹⁹Örnek olarak bkz. Kamhavi, Abdullah, 1986, 52, 145.

³⁰⁰Kamhavi, Abdullah, 1986, 609.

no'lu kararnâme ile getirilen bazı ahvâl-i şahsiyye hükümleri³⁰¹ ve Mısır Arap Cumhuriyeti başkanının kararı ile getirilen 1979 tarihli 44 no'lu kanun ve bu kanunla ilgili yapılan düzenlemeler³⁰² yer almıştır. Ayrıca 1985 tarihli 100 no'lu kanunda yapılan değişiklikler³⁰³ ve 1987 tarihli 62 no'lu kanun ile nafaka hakkında yapılan düzenlemeler ortaya konulmuştur.³⁰⁴

Eserin son bölümünü ihtiva eden beşinci bölümde ise ahvâl-i şahsiyye ile ilgili medeni ve ticari kanun tutanakları hakkında yapılan uygulamalar, şer'i mahkemelerin tertibi hakkında çıkarılan 1931 tarihli 78 no'lu kararnâme incelenmiştir.³⁰⁵ Ayrıca, Mısırlı kadın ve erkeklerin ecnebilerle yaptıkları evlilikler hakkında çıkarılan 1947 tarihli 68 no'lu kanunun bazı hüküm değişiklikleri ile getirilen 1976 tarihli 103 no'lu kanun ele alınmıştır.³⁰⁶

Görülmektedir ki, eserde daha ziyade Mısır'ın kanun metinleri incelenmiştir. Bu hususta diğer incelenen eserlere nazaran farklılık arz ettiği söylenebilir. Eser, her bahsin sonunda fıkıh mezhepleri görüşleri ile birlikte kanun maddelerine de yer vermesi yönüyle dikkat çekmektedir. Bu yönüyle de bir fıkıh eseri olmasından ziyade bir kanun kitabı niteliğindedir.

2.20. SUBHÎ el-MAHMESANÎ (v. 1986) ve el-MEBADÎÜ'Ş-ŞER'İYYE ve'İ KANUNİYYE

Subhi el-Mahmesani (v. 1986), Beyrutlu fıkıh âlimlerinden ve önemli devlet adamlarından biridir. 1924 yılında orta ve lise tahsilini tamamlamıştır. Ardından Fransa'ya giderek Lion Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmüş ve 1932 yılında bu üniversitede doktorasını tamamlamıştır. Burada eğitimini sürdürürken, 1938- 1946 yılları arasında Lübnan'da mahkeme kadılığı, sulh hâkimliği, karma istinaf mahkemesi müsteşarlığı gibi çeşitli görevlerde

³⁰¹Kamhavi, Abdullah, 1986, 618.

³⁰²Kamhavi, Abdullah, 1986, 644.

³⁰³Kamhavi, Abdullah, 1986, 684.

³⁰⁴Kamhavi, Abdullah, 1986, 693.

³⁰⁵Kamhavi, Abdullah, 1986, 713.

³⁰⁶Kamhavi, Abdullah, 1986, 751.

bulunmuştur. Aynı zamanda 1938-1974 yılları arasında Lübnan ve Saint Joseph Üniversitesi'nde ve Ma'hedü'd-Dirasati'l-Arabiyye'de hocalık yapmıştır.³⁰⁷

Mahmesani, 1964-1968 yılları arasında Beyrut milletvekilliği ve İktisat bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Ancak siyasetten hoşlanmadığı için bakanlıktan ayrılarak öğretim üyeliği göreviyle telif çalışmalarını sürdürmüştür.³⁰⁸ Birçok sahada başarılı eserler kaleme alan Mahmesa'nın fıkıh sahasında ortaya koymuş olduğu eserlerden biri olan *el-Mebadiü's-Şer'iyye ve'l-Kanuniyye* adlı eserine kısaca değinilecektir.

Asıl adı *el-Mebadiü's-Şer'iyye ve'l-Kanuniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakat ve'l-Mevaris ve'l-Vasiyye*'dir. Saint Joseph Üniversitesi'ndeki Fransız Hukuk Enstitüsü'nde üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine verdiği konferanslardan oluşan bu eser, Hanefi fikhını ve Lübnan'daki uygulamayı esas almıştır.³⁰⁹ Eserin giriş kısmında İslam fikhının gelişimi ve kaynaklarına değinilmiştir. Akabinde, ahvâl-i şahsiyye konularını ihtiva eden; hacr, vasiyet, miras ve nafaka hükümlerini Hanefi mezhebi esaslarına göre ele almıştır. Ayrıca Lübnan'da bu hükümler üzerinde vuku bulan önemli değişikliklerden bahsedilmiştir.

2.21. ÖMER FERRUH (v. 1987) ve el-ÜSRE fî's-ŞER'İ'L-İSLÂMÎ

Ferruh, Lübnanlı çağdaş âlimlerden biridir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında eserler vermesi ile birlikte felsefe ve hukuk gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır. Ferruh'un bu eseri, Yusuf Ziya Kavakçı tarafından *İslam Aile Hukuku* (İstanbul 1992) başlığı adı altında Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserde, İslam aile hukuku mukayeseli olarak sistemli bir şekilde arz edilmiştir. Sünni mezhepler ile birlikte bazı gayri Sünni mezheplerin görüşleri de kaleme alınarak veciz bir tarzda mukayesesi takdim edilmiştir.³¹⁰

³⁰⁷Ahmet Özel, "Lübnanlı Hukukçu ve Devlet Adamı Subhi el-Mahmesani (1906-1986)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 537-544.

³⁰⁸Özel, 2005, 537.

³⁰⁹Özel, 2005, 538.

³¹⁰Ferruh V., *İslam Aile Hukuku*, (Çev.: Y. Z. Kavakçı), Sebil Yayinevi, İstanbul, 1994, s.8.

2.22. ABDÜLKERİM ZEYDAN (v. 2014) ve el-MUFASSAL fî AHKÂMÎ'L-MER'A ve'l-BEYTI'L-MÜSLİM fî ŞERİATÎ'L-İSLAMİYYE (bs. 1993)

Abdülkerim Zeydan (v. 2014) son dönem Iraklı fıkıh âlimlerindendir. Ali el-Hafîf ve Muhammed Ebû Zehre'nin öğrencilerinden biridir. Eğitim hayatına Bağdat'ta başlayan Zeydan, 1950 yılında Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Kahire Üniversitesine giderek 1958 yılında yüksek lisansını, 1962 yılında ise doktorasını tamamlamıştır. Kahire'de öğrenimini tamamlamasının ardından Irak'a dönen Zeydan, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fıkıh Bölümü ve Edebiyat Fakültesi Din Bölümü başkanlığı ve Irak İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurduğu İslâmî Araştırmalar Fakültesi dekanlığı yapmıştır. Bilimsel faaliyetlerinin yanında idari görevlerde de bulunan Zeydan, hayatı boyunca birçok ilmi kuruluşta görev almıştır.³¹¹

Fıkıhın birçok alanında eser kaleme almıştır ve bu eserlerin bir kısmı Ruhi Özcan tarafından tercüme edilmiştir. Bu eserlerden 1997 yılında İslami Araştırmalar dalında “Kral Faysal Uluslararası Ödülü”nü kazanan *el-Mufassal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim* adlı 11 ciltlik hacimli ansiklopedik eserin ahvâl-i şahsiyye konularını ihtiva eden 6. cildi ele alınacaktır.

Zeydan, Kadri Paşa'dan itibaren bütün ahvâl-i şahsiyye eserlerinde zikredilen “ahvâl-i şahsiyye” terimini *el-Mufassal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim* adlı eserinde zikretmemiştir. Bunun yerine günümüz aile hukuku eserlerinde olduğu gibi meseleleri, “aile hükümleri” başlığı adı altında incelemiştir. Bu özelliği ile diğer eserlerden farklılık arz ederek son dönem aile hukuku eserlerine kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir.

Zeydan, ilk olarak “aile hükümleri” terimi ile ifade ettiği bu bölümünde “aile” kavramını açıklayarak konuya giriş yapmıştır ve konuları beş bab şeklide tasnif etmiştir. Bunlar; evlilik ve sonuçları, talak, iddet, çocuklarla ilgili olan hükümler ve akrabalar arasındaki hak ve görevlerdir. Beşinci babın konusu olan haklar ve görevler diğer eserlerde “eşler arasında haklar ve görevler” şeklinde

³¹¹Muhammed Üsâme Onuş, “Abdülkerim Zeydan” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, (C. EK-2, s. 699-701).

zikredilirken Zeydan'ın bu eserinde “akrabalar arasında haklar ve görevler” başlığı altında kaleme alınmıştır.

Konular ağırlıklı olarak dört mezhep ve Caferilerin, Zeydilerin ve Zahirilerin görüşleri de esas alınarak incelenmiştir.³¹² Zeydan, isimlerini zikrederek fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.³¹³ Ayrıca fıkıh âlimlerinin eserlerini de zikrederek bu eserler arasında mukayeseler yapmıştır.³¹⁴ Bununla birlikte şer'i hükümlerin hikmetleri açıklanmıştır.

Diğer eserlerden farklı olarak evlilik bahsinde kadının ve erkeğin eş seçimi hususunda bir bölüm kaleme almıştır.³¹⁵ Ayrıca müstehap olarak nitelendirilen nikâh çeşitlerini, belli bir süre ile yapılan mut'a nikâhını ve bekârlık ile dul meselelerini de etraflıca ele alması Zeydan'ın eserini, diğer eserlerden ayıran bir özellik olduğu söylenebilir.

Genel itibariyle Zeydan'ın her meselede Hanefi, Maliki, Şafi, Hanbelî, Zahiri ve Caferi mezhebinin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Nitekim Zeydan'ın ortaya koyduğu görüşlere bakıldığında belli bir mezhebe bağlı kalmadığı ve farklı içtihatları tercih ettiği söylenebilir. Zeydan, eserini kaleme alırken birçok fıkıh eserlerinden yararlanmıştır. Bunun yanı sıra Gazzali'nin tasavvufi olarak nitelendirilen *İhya-u Ulumi'd-Din* adlı eseri de en çok istifa ettiği eserlerden biri olmuştur. Kadın-erkek arasındaki müşterek hususlara dair fıkhi hükümlerin işlendiği bu eserin kapsamlı bir çalışma olup büyük ölçüde başarıya ulaştığı görülmektedir.

2.23. AHMED NASR el-CUNDİ ve AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'l-İSLAM (bs. 2001)

Ahmed Nasr el-Cundi eski Mısır temyiz mahkemesi başkan vekilidir. Arap ülkelerinin ahvâl-i şahsiyye hukukları ile ilgili birçok eser kaleme almıştır. Ancak biz burada ahvâl-i şahsiyyeyi genel olarak ele aldığı *Ahvâl-i Şahsiyye fî'l-İslam* adlı eseri incelenecektir.

³¹²Örnek olarak bkz. Zeydan, 1993, 16-18, 97, 142.

³¹³Abdülkerim Zeydan, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fî'l-Şeriatî'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993, C. VI, s. 16.

³¹⁴Örnek olarak bkz. Zeydan, 1993, 20, 22, 25.

³¹⁵Zeydan, 1993, 42.

Ahmed Nasr, *Ahvâl-i Şahsiyye fi'l-İslam* adlı eserinde ahvâl-i şahsiyyenin en temelini oluşturan evlilik ve talak meselesine yer vermiştir. İlk olarak ahvâl-i şahsiyye kavramının nereden geldiği ve ahvâl-i şahsiyyenin hangi meseleleri ihtiva ettiği açıklanmıştır. Meseleler, genel fıkhi hükümlere göre ele alınarak dört mezhebin görüşlerine ayrı olarak yer verilmemiştir. Eserde, diğer incelediğimiz eserlerde olduğu gibi konular için ayrı başlıklar oluşturulmamıştır; yalnızca “evlilik” ve “talak” başlığı altında bir el kitapçığı niteliğinde incelenmiştir.³¹⁶ Hükümler; ayetler, hadisler ve fukahanın genel görüşleri ile aktarıldıktan sonra bazı hükümlerin hikmetleri de açıklanmıştır.

Genel itibarıyla eser, sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Nitekim bu yönüyle İslam ile yeni müşerref olan okuyucuların rahatlıkla anlayıp kavrayabileceği bir kaynak olduğu söylenebilir. Eserde meseleler, yalnızca şer'i hukuka göre incelenmiş olmakla birlikte mer'i hukuka da atıflar yapılmıştır.³¹⁷ Ayrıca, şer'i hükümler ve ilgili kanun maddelerinin karşılaştırıldığı da söylenebilir.

2.24. ABDÜLAZİM ŞEREFÜDDİN ve AHKÂMÜ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE fî'ş-ŞERİATİ'L-İSLAMİYYE ez-ZEVAC (bs.2004)

Kahire Üniversitesi ve farklı üniversitelerde hocalık görevinde bulunmuştur. *Tarihü't-Teşri'i'l-İslami* adlı İslam hukuk tarihini ele aldığı önemli bir eseri bulunmaktadır. Ancak burada ahvâl-i şahsiyye konularına değindiği *Ahkâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye fî'ş-Şeriatî'l-İslamiyye* adlı eseri incelenecektir.

Müellif eserinde yalnızca evlilik konusu kaleme almıştır ve bu konuları sekiz bölümde incelemiştir. Bunlar; evlilik, evlilik akdi, evlenilmesi haram olan kadınlar, evlilikte denklik, velayet ve vekâlet, evliliğin hükümleri, mehir ve nafakadır.³¹⁸ Eserde konu sıralaması diğer eserlerde olduğu şekliyle yer almıştır. Konular ise dört mezhebin görüşleri esas alınarak işlenmiştir ancak bazı kısımlarda Zahiriler ve Şia'nın görüşlerine de yer verilmiştir. Eserde yalnızca şer'i

³¹⁶Ahmed Nasr el-Cundi, *Ahvâl-i Şahsiyye fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, Kahire, 2001, s.9, 37.

³¹⁷El-Cundi, 2001, 43.

³¹⁸Abdülazim Şerefüddin, *Ahkâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye fî'ş-Şeriatî'l-İslamiyye*, Daru'l Duveliyye, Kahire, 2004, s. 6.

konular hakkında bilgi verilmiş olup ahvâl-i şahsiyye ile ilgili kanun maddelerine atıflar yapılmamıştır.

Şerefüddin, eserini kaleme alırken Abdurrahman Tac'ın (v.1395/1975) *Ahkâmü'l-Ahvâl-i şahsiyye* adlı eserinden çokça istifade etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457) tarafından Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine yazdığı *Fethu'l Kadir* adlı şerhinden ve Ebü'l-Kâsım el-Hırakî'nin Hanbelî fıkhrına dair *el-Muhtasar* adlı eseri üzerine Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (v. 620/1223) yazdığı *el-Muğni* adlı şerhinden birçok alıntılar yapılmıştır.

2.25. MAHMUD ALİ SERTAVİ ve FIKHU'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2007) – ŞERHU KANUNİ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2010)

Mahmud Ali Sertavi, Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski dekanıdır. Birçok çalışmalarının olmasına karşın burada iki eserine değinilecektir. Bunlardan biri *Fıkhü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye* diğeri ise *Şerhu Kanuni'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye* adlı eseridir.

2.25.1. Fıkhü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye (bs. 2007)

Eser, mukaddime ve üç bölümden teşekkül etmektedir. Mukaddime bölümü de kendi içinde dört bölümden meydana gelmektedir. Burada ilk olarak ahvâl-i şahsiyyenin anlamı, konuları ve yasalardaki gelişimi üzerinde durmuştur. Kadının; Roma, Yunan, Hint gelenekleri gibi eski medeniyetlerdeki konumu, Yahudi, Hristiyan ve Arap topluluğu gibi yeni medeniyetlerdeki durumu ve İslam'daki konumu ele alınmıştır.³¹⁹ Akabinde ailenin tanımı ve İslam'da ailenin yeri ve önemine işaret edilmiştir.

Mukaddimenin ardından üç bölümden oluşan asıl bölüme giriş yapılmıştır. Bu bölümler; evlilik akdi ve neticeleri, evliliğin sona ermesi ile oluşan neticeler ve bu neticelerin çocuklar üzerindeki etkilerini ihtiva eden sonuçlardır. İlk bölümde eş seçiminden, nişanlılıktan, evlilik akdinin şartlarından, sahih evlilik akdi sonucunda meydana gelen eşlerin haklarından ve batıl ile fasit evlilikte meydana gelen neticelerden bahsedilmektedir.³²⁰

³¹⁹Mahmut Ali Sertavi, *Fıkhü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye*, Daru'l-Fikr, Amman, 2013, s. 13-28.

³²⁰Sertavi, 2013, 39-120.

İkinci bölümde boşanmanın anlamı ve boşanma çeşitleri, tek taraflı ve karşılıklı irade beyanı ile talak ve bu durumun eşler üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.³²¹ Son bölümü ihtiva eden üçüncü bölümde ise nesebin anlamı ve hikmeti, radâ'nın önemi ve hükümleri ile akraba nafakaları ele alınmıştır.³²²

Eserde genel olarak dört mezhebin görüşlerine yer verilirken bununla birlikte bazı kısımlarda Zahirelerin görüşleri de yer verilmiştir. Konular işlenirken şer'i hükümlerin hikmetleri de ifade edilmiştir. Ayrıca konular ele alınırken Ürdün Ahvâl-i şahsiyye kanunları da metin içerisinde yer almıştır.³²³ Bu durum, okuyucuların ahvâl-i şahsiyye ile ilgili şer'i hükümler ile birlikte kanun maddelerine de ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Eser kaleme alınırken ise Şirazi (v. 476/1083), Nevevi (v. 676/1277), İbn Nüceym (v. 970/1563), Şirbini (v. 977/1570), Tahtavi (v. 1231/1816) gibi birçok hadis, tefsir ve fıkıh âlimlerinin eserlerinden istifade edilmiştir.

2.25.2. Şerhu Kanuni'l-Ahvâli's-Şahsiyye (bs. 2010)

Sertavi bu eserinde Ürdün Ahvâl-i şahsiyye kanunlarını şer'i hükümler bağlamında incelemektedir. Konuları ise *Fıkhu'l-Ahvâli's-Şahsiyye* adlı eserinde olduğu gibi üç bölümde ele almıştır. Eserde, konuya giriş yapılmadan önce evliliğin meşruluğu ve hikmetleri ile nişanlılığın hükümleri, insanların nişanlı kişiye bakış açısı ve nişanlılıktan vazgeçme konuları üzerinde durulmuştur. Akabinde, asıl bölüme giriş yapılarak *Fıkhu'l-Ahvâli's-Şahsiyye* adlı eserde olduğu gibi sırasıyla; evlilik akdi, neticeleri ve bu neticelerden hâsıl olan durumlar incelenmiştir.

Sertavi'nin *Şerhu Kanuni'l-Ahvâli's-Şahsiyye* adlı bu eseri için *Fıkhu'l-Ahvâli's-Şahsiyye* eserinin daha kapsamlı hali olduğu söylenebilir. Nitekim iki eserde de konu sistematigi aynı olmakla birlikte aynı konular değerlendirilmiştir. Bu eserde konular daha ayrıntılı bir şekilde ele alınırken; *Fıkhu'l-Ahvâli's-Şahsiyye*'de konular daha yüzeysel işlenmiştir. Her iki eserde de mezheplerin şerî hükümlere getirdikleri yorumlar ile Ürdün Ahvâl-i şahsiyye Kanun maddelerinin mukayesesinin yapıldığı söylenebilir.

³²¹Sertavi, 2013, 121-214.

³²²Sertavi, 2013, 215-258.

³²³Örnek olarak bkz. Sertavi, 2013, 63.

2.26. AHMED MUHAMMED ALİ DAVUD ve el-AHVÂLÜ'ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009)

Ahmed Muhammed Ali Davud, Şer'i Temyiz Mahkemesi Hâkimi, Şer'i Kazâî Meclis Üyesidir. Bunlardan önce bazı üniversitelerde öğretim görevliliği de yapmıştır. *Es-Sukuk ve't-Tevsikât, el-Kadaya ve'l-Ahkâm, el-Kararatü'l-İsti'nafiyye* gibi birçok eser kaleme almıştır. Burada ahvâl-i şahsiyye konularını ihtiva eden *el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye* adlı eseri incelenecektir.

Müellif öncelikle yargılama hukukunun geçirdiği evreleri anlatmıştır. Yargı, hukuksal gelişim ve dönüşümün bir sonucu olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, İslamiyet sonrasında yargısal işleyişteki yenilikler irdelenmiş ve hukuk kurallarının uygulamaya dönüşerek kanun haline getirilme süreci işlemiştir. Bu hukuk kurallarının uygulama alanlarından birini oluşturan ahvâl-i şahsiyye kavramından, ahvâl-i şahsiyyenin kanunlaştırma çalışmalarından bahsedilmiştir. Ayrıca, Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanun maddelerinden ve bu maddelerin hangi konuları ihtiva ettiği ifade edilmiştir.

Ahmed Muhammed, eserini dört bölümde kapsamlı bir şekilde kaleme almıştır. Kapsamlı olması sebebiyle de eser iki kitap halinde basılmıştır. Kitabın ilk cildinde, birinci ve ikinci cüz'ü ihtiva eden evlilik bahsi oluştururken; ikinci cildini, ikinci ve üçüncü cüz'ü oluşturan vakıf ve vasiyet konuları ihtiva etmektedir.

Buraya kadar incelediğimiz eserlerde olduğu gibi bu eserde de ilk olarak evlilik bahsi incelenmiştir. Kitabın bu ilk cildinde; evliliğin tarifi, meşru olmasının delilleri ile hikmeti ve evliliğin hükmü işlenmiştir. Ardından sırasıyla; nişanlılık, evliliğin şartları ve rükünleri, evliliğin çeşitleri, kendisiyle evlenilmesi haram olan kadınlar, evlilikte velayet, vesayet ve kefaet, eşlerin hakları, mehir, mut'a, çeyiz ve eş nafakası konuları etraflıca ele alınmıştır.

Kitabın ikinci cildinde ise evliliğin neticelerini oluşturan durumlar incelenmeye devam etmiştir. Sırasıyla; süt hısımlığı, akraba nafakası, ehliyet ve ehliyetin kısıtlanması (hacr) konularına değinilmiştir. Akabinde ikinci cildin asıl bölümünü ihtiva eden vakıf ve vasiyet konuları ele alınmıştır.

Eserde, dört büyük fıkıh mezhepleri olarak kabul edilen Hanefî, Hanbelî, Şafî ve Maliki mezheplerinin görüşlerine yer verilmesi ile birlikte Zeydilerin ve

Zahirilerin görüşlerine de yer verilmiştir. Ayrıca Sünni fıkıh mezhepleri mensuplarından olan Muhammed b. Zeyd el-İbyani (v. 1354/1936) ve Ebû Zehre (v. 1898/1974) gibi son dönem fıkıh âlimlerinin görüşleri de eser içerisinde yer almıştır.³²⁴

Şer'i hükümler ortaya koyulurken yalnızca mezhep görüşleri verilerek yetinilmemiştir. İlgili konunun, bahsi geçen mezheplerde Reddû'l Muhtar Aled Dürrül Muhtar, Muğni'l-Muhtac, Keşşâfu'l-Kına ve Bedâiu's-Sanâi' gibi kaleme alınan fıkıh eserlerinde nasıl değerlendirildiği de belirtilmiştir.³²⁵ Nitekim eser kaleme alınırken birçok eserden istifade edilmiştir. Bununla birlikte, mezkûr mezheplerin ve fıkıh âlimlerinin görüşü verilmek ile birlikte konu ile ilgili Ürdün Ahvâl-i şahsiyye kanun maddelerine de yer verilmiştir.³²⁶ Kitabın ikinci cildini ihtiva eden vakıf ve vasiyet konuları işlenirken ise birçok örnek vak'alar verilerek konulara açıklık getirilmiştir.³²⁷ Ayrıca söz konusu vakıf meselesi ile ilgili Ürdün Medeni Kanun'unda konunun nasıl yer aldığı ifade edilmiştir.³²⁸

Genel itibariyle eseri incelediğimizde Ahmed Muhammed'in takdire şayan bir eser ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Nitekim konuları sistematik bir tarzda inceleyen müellif, okuyucuya çok yönlü bir okuma sunmaktadır. Zira yalnızca mezhep görüşleri vererek yetinmemiş; şer'i hükümlerin birçok fıkıh eserinde nasıl kaleme alındığını da eserleri zikrederek ortaya koymuştur. Sırasıyla ayetler, hadisler, fıkıh mezhep görüşleri ve fıkıh eserlerinde belirtilen görüşler şeklinde belli bir düzen içerisinde konuları işleyen Ahmed Muhammed, bunlara ek olarak ilgili konunun Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanunlarında nasıl incelendiğini de ele almıştır. Böylelikle okuyucuya, şer'i hukukun yanı sıra yürürlükte olan ahvâl-i şahsiyye ile ilgili kanun maddelerini de belirterek aralarında benzerlik kurma ve mukayese etme fırsatı sunmuştur.

³²⁴ Ahmed Muhammed Ali Davud, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Darü's-Sekafe, Amman, 2009, s. 35.

³²⁵ Örneğin; Şafii fıkının görüşlerini ihtiva eden Muğni'l Muhtac adlı eserde, nikâhın icap ile sahih olduğu görüşü yer almıştır. bkz. Ali Davud, 2009, 57.

³²⁶ Ali Davud, 2009, 78.

³²⁷ Ali Davud, 2009, 364-438.

³²⁸ Ali Davud, 2009, 380.

2.27. OSMAN et-TEKRURİ ve ŞERHU KANUNİ'L-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009)

Osman et-Tekruri, son dönem Filistinli fıkıh âlimlerinden birisidir. Filistin el-Halil Üniversitesi'nde rektörlük yapmıştır. Daha sonra Kudüs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev almıştır. Tekruri, birçok alanda eser kaleme almıştır. Ancak burada konumuzla ilgili olan *Şerhu Kanuni'l Ahvâli's-Şahsiyye* adlı eseri incelenecektir.

Giriş kısmında ahvâl-i şahsiyyenin seyri hakkında bilgi veren ve eseri kaleme alma sebeplerini ifade eden müellif, konuları dört bölüme ayırarak işlemiştir. İlk bölümde evliliğin tarifinden, nikâh akdinin rükünleri ve şartlarından, evlilikte velayet ve kefaet meselesinden, kendisiyle evlenilmesi haram olan kadınlardan, evlilik türlerinden ve hükümlerinden bahsetmiştir. İkinci bölümde kadının ve erkeğin haklarından; üçüncü bölümde kazai boşanma, muhalea, talak ve fesih yolu ile boşanma ve iddet konularına değinmiştir. Son bölümde ise çocuğun haklarından kabul edilen; nesep, akraba nafakası, emzirme ve çocuğun bakımı konularını işlemiştir.

Eser, dört mezhep esas alınarak kaleme alınmıştır. Âlimlerin isimleri zikredilmeyip yalnızca genel mezhep görüşlerine yer verilmiştir. Bazı kısımlarda ise konu ile ilgili ilk olarak Ürdün Ahvâl-i şahsiyye Kanununa yer verilerek akabinde mezheplerin görüşleri zikredilmiştir.³²⁹ Konu ile ilgili örneklendirmeler yapılarak ele alınan meselelere açıklık getirilmiştir.³³⁰ Bu durum ise konunun daha iyi kavranmasını sağlayarak meselenin izahını kolaylaştırmıştır.

Eser kaleme alınırken, Ömer Abdullah (v. ?), Muhammed Zeyd el-İbyani (v. 1354/1936), Abdülazim Şerefüddin (v. ?), Mustafa es-Sibâî (v. 1384/1964), Muhammed Ebû Zehre (v. 1898/1974), Bedran Ebû'l Ayneyn Bedran (v. 1984), gibi birçok âlimin ahvâl-i şahsiyye alanında ortaya koydukları eserlerden istifade edilerek alıntılar yapılmıştır.³³¹ Birçok eserden alıntılar yapılması, müntesibi

³²⁹Örnek olarak bkz. Osman et-Tekruri, *Şerhu Kanuni'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Daru's-Sekafe, Amman, 2009, s. 15-30.

³³⁰Örneğin nişan bahsi açıklanırken örneklendirme yapılarak konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. bkz. Tekruri, 2009, 31.

³³¹Örnek olarak bkz. Tekruri, 2009, 54-62.

olunan mezheplerin görüşleri hakkında bilgiler vererek zamanla bu mezheplerin geniş bir literatüre ulaştığını göstermektedir.

Eserde, Ürdün Ahvâl-i şahsiyye Kanun maddelerinin, mezheplerin şer'i hükümleri değerlendirmesi bağlamında incelendiği söylenebilir. Bununla birlikte bu kanun maddeleri ile şer'i hükümler arasındaki ilişki hakkında da bir fikir verildiği ifade edilebilir. Ayrıca sade bir üslupla eserini kaleme alan müellifin, ahvâl-i şahsiyye alanındaki eksiklere bir nevi cevap vermeyi amaçladığı belirtilebilir.

2.28. AHMED b. MUHAMMED AHMED KÜLEYB ve MESAİLUN MUKARENE fi'l-AHVÂLİ'Ş-ŞAHSİYYE (bs. 2009)

Ahmed Küleyb, *Mukarene fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye* adlı eserinde dört mezhep ile Tabi'in fakihlerinden Tâvûs b. Keysân'ın (v. 106/725)³³² talak, hulu' ve zihar meselelerine dair getirdiği yorumlarının mukayesesini yapmıştır. Eserinde ilk olarak konunun önemini ve bu konuyu seçme sebeplerini dile getirmiştir. Eserini yazmadan önce ön çalışmalarını nasıl yaptığını, araştırma yönteminin nasıl olduğunu ve bu araştırmadaki hedefinin ne olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi eser üç temel konu üzerine kaleme alınmıştır. Bunlar; talak, hulu' ve zihar bahisleridir. İlk olarak Tâvûs b. Keysân'ın nesebi, doğumu, vefatı, hocaları ve öğrencileri gibi hayatı hakkında bazı malumatlar verilmiştir.³³³ Akabinde konular sırası ile ele alınmıştır. Talak, hulu' ve zihar ile ilgili şer'i hükümleri incelenirken; öncelikle konu ile ilgili dört mezhebin görüşlerine yer verilip ardından Tâvûs b. Keysân'ın görüşlerine, konu ile ilgili getirdiği delillere ve bunların sonucunda onun tercih ettiği görüşlere yer verilmiştir.³³⁴ İhtilaf edilen meselelerde ise ilk olarak ihtilaf sebepleri açıklanmıştır. Eserin tamamı bu sistematik içerisinde ilerlemiştir.

³³²Yemen doğumlu muhaddis ve fakih tabii'dir. Tâvûs'un fikhî görüşleri incelendiğinde ihtilâflı bazı meselelerde cumhura muhalif içtihatlarla bulunduğu görülmektedir. Tâvûs'un fikhî görüşlerinde aklı ve nakli bir arada değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Kahraman, "Tâvûs b. Keysân" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (C. 40, s. 185-186).

³³³Ahmed b. Muhammed Ahmed Küleyb, *Mukarene Fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye*, Daru'n-Nefais, Amman, 2009, s. 15-28.

³³⁴Örnek olarak bkz. Küleyb, 2009, 33.

Ahmed Küleyb, talak, hulu' ve zihar meselelerinin İslam toplumunda ve kişinin hayatında büyük bir öneme sahip olduğunu, birçok Müslüman kimsenin bu meseleler ile ilgili hükümler konusunda cahil kaldığını ve onların bilgilendirilmesi gerektiği için bu konuları kaleme aldığını ifade etmektedir. Ayrıca Tâvûs b. Keysân ile ilgili yaptığı araştırmalar hususunda ciddi bir gayret ve titizlik gösterdiğini belirtmektedir.³³⁵ Nitekim eseri incelediğimizde de bunu görmekteyiz.

Genel itibariyle Ahmed Küleyb, Tâvûs b. Keysân'ın talak, hulu' ve zihar ile ilgili şer'i hükümler hakkındaki görüşlerine vurgu yaparak onun dört mezhepten farklı yorumladığı meseleleri deliller getirerek okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Yukarıda ele aldığımız ahvâl-i şahsiyye eserleri ile mukayese yapacak olursak, bu eserin daha özeldir sınırlandırılarak incelendiği görülmektedir. Yukarıda incelenen eserlerden farklı olarak ise dört mezhep ile Tabiin fakihlerinden biri olan Tâvûs b. Keysân'ın dört mezhepten farklı olarak yorumladığı şer'i hükümleri mukayese ettiği görülmektedir.

2.29. TÜRKİYE'DE YAZILAN AHVÂL-İ ŞAHSİYYE ESERLERİ

Yukarıda incelenen evlilik (nikâh-boşanma), nesep ve vesayet, miras gibi konuların Arapça kaynaklarda "el-ahvâlü's-şahsiyye" başlığı adı altında ele alındığı görülmektedir. Ülkemizde ise bu konular, Özel Hukuk içerisindeki "Medeni Hukuk"un bir dalı olarak "Aile Hukuku" başlığı altında kaynaklarımızda yer almaktadır. Aile Hukuku ise bugün uygulanmakta olan Türk Medeni Kanunu'nun en geniş kitabı olarak, "Şahıs Hukuku" ile "Miras Hukuku" arasında yer almaktadır.³³⁶

İlk bölümde de ele aldığımız üzere; Tanzimat Dönemi öncesinde Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi İslam hukukuna dayanmaktaydı. Özellikle aile hukuku ve kişiler hukuku gibi alanlar tamamen İslam hukuk kurallarına göre uygulanmaktaydı. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi öncesinde aile hukukuna ilişkin bazı kaynakların olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri; fıkıh ve fetva kitapları ile fıkıh metinleridir. Ahvâl-i şahsiyye konuları klasik İslam Hukuku

³³⁵Küleyb, 2009, 6.

³³⁶M.K. Abdussamet Bakkaloğlu, *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

eserleri içerisinde “nikâh-rada-talak”³³⁷, “nikâh-talak-ila-zıhar-lian-ihdad”³³⁸ gibi sıralamalara tabi tutulmuşlardır.

Aile hukukuna ilişkin diğer bir kaynağımız örfi hukuktur. Örfi hukuk ise, devletin sınırlı yasama yetkisi sonucu, padişah tarafından düzenlenen hukuki hükümleri karşılamaktadır. İşte bu kaynaklar, Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devleti’nin aile hukuku düzenlemelerini oluşturmuşlardır. ³³⁹ Tanzimat Dönemi ile birlikte her alanda olduğu gibi aile hukuku alanında da yenilikler başlamıştır ancak 1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesi’ne kadar ahvâl-i şahsiyye meseleleri tedvin sahasının dışında tutulmuştur. Bununla birlikte yalnızca Hanefî mezhebine aykırı olmayacak şekilde fıkıh kitaplarındaki şer’î hükümleri tamamlayıcı içeriklere sahip çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

İlk bölümde bahsettiğimiz üzere Hukûk-i âile kararnâmesi ile birlikte ahvâl-i şahsiyye meselelerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Aile hukuku alanındaki ilk düzenleme ve Osmanlı kanunlaştırma çalışmalarının son adımı olan bu kararnâmenin uygulanışı ne yazık ki iki yıl yürürlükte kalmıştır. 1919 yılında kararnâmenin ilgasıyla birlikte klasik usule geri dönülerek fıkıh kaynaklarına müracaat usulüne devam edilmiştir ancak bu boşluğu dolduracak kanun ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere birtakım yeni kanun çalışmaları yapılmıştır. İşte Tanzimat sonrası bu kanun çalışmaları ile birlikte aile hukuku alanındaki eksikleri fark eden fıkıh âlimleri bu alanda eserler ortaya koymaya başlamışlardır.

2.29.1. Mahmud Esad Seydişehirî (v. 1918) ve Kitab-ı Nikâh ve't-Talak (bs. 1910)

1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesini hazırlayan komisyonun başkanlığını yapan ve mektepli ilk kuşağa mensup Osmanlı hukukçularından olan Seydişehirî, Kitab-ı Nikâh ve't-Talak adlı bu eseri, Mecelle ile başlayan Osmanlı’da hukuki modernleşme sürecinin ilk aşamasını teşkil eden bir dönemde kaleme alınmıştır. Eser, Batı hukukunu örnek alan çalışmaların ortaya koyulduğu

³³⁷Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Merginani, *el-Hidaye*; el-Mevsili, *el-İhtiyar*; İbnü’l-Humam, *Fethu’l-Kadir*.

³³⁸Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Rüşd, *Bidayetü’l-Müctehid*, C. II.

³³⁹Cin, 1974, 285.

bir dönemde kaleme alınması sebebiyle muhteva açısından fikhın genel yapısına uygun olmakla birlikte şekil açısından söz konusu dönemin özelliklerinin ve değişimin etkilerinin görüldüğü bir eserdir.

Mahmud Esad eserini, Mülteka'l-Ebhur ve Dürrü'l-Muhtar gibi fikh kitaplarına dayanarak ve Mekteb-i Hukuk'ta okutmuş olduğu ders notlarını kitaplaştırarak hazırlamıştır. Eserde meseleler, 513 madde altında ele alınmıştır. Nikâh ve talakla ilgili çeşitli ıstılahlar, nikâh, velayet, mehir, nafaka, muharremat, süt emme, talak, iddet, hıdane ve nesebin sübutu gibi konular kaleme alınmıştır.³⁴⁰

2.29.2. Ali Himmet Berki (v. 1976) ve İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal (bs. 1954)

Ali Himmet Berki, Osmanlı'nın son dönemlerinde tahsil hayatını tamamlamış ve bir müddet kadı olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Yargıtay'da uzun yıllar görev almıştır. Berki, Cumhuriyet döneminde özellikle eski kanunların Hukuk Fakültelerinden yetişen hukukçular tarafından iyi bilinmemesi sebebiyle vakıf, miras gibi konularda hataların yapıldığını ifade etmektedir.³⁴¹ Bu yanlışlıkların giderilmesi için kaleme aldığı eserlerinden biri de *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal* adlı eseridir.

Berki'nin *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal* adlı eseri, *Miras ve Tatbikat* adlı eserinin ilk iki konusunu teşkil eden Feraiz ve İntikal bölümünü ayrıca neşrettiği bir eseridir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Berki, miras konusu kaleme almıştır. Eser, 1986 yılında İrfan Yücel tarafından sadeleştirilerek, birtakım eksikler giderilmiş ve bazı örneklerin daha iyi anlaşılabilmesi için dipnotlar ilave edilmiştir.³⁴²

2.29.3. Halil Cin ve İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme (bs. 1974)

Halil Cin, Türk hukukçu, akademisyen ve siyasetçidir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirerek aynı üniversitede doktorasını yapmıştır.

³⁴⁰Mahmud Esad Seydişehir, *Nikâh ve Talak Kitabı*, (Çev: Ş. Saylan), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019.

³⁴¹Ahmet Hamdi Furat, "Ali Himmet Berki (1882-1976) (Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuku'na Katkısı)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s. 503.

³⁴²Furat, 2005, 510.

Yayınlanmış dokuz kitabı ve çeşitli dergilerde basılmış otuzun üzerinde makalesi bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*'dir. Halil Cin, Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden 48 sene geçmiş olmasına rağmen vatandaşların resmi nikâh mecburiyetine uymayıp imam nikâhı adı altında yapılan evliliklere devam etmeleri ve onları bu duruma sevk eden nedenleri tespit etmek amacıyla bu eserini kaleme almıştır. Nitekim Cin bu eserin, İslam hukukunda evlenmeyi incelemek, Türk aile hayatını düzenlemiş olan hukuku yeni nesle aktarmak ve resmi nikâhın uygulanmasını engelleyen etkenleri tespit etmek bakımından faydalı olacağını ifade etmiştir.³⁴³

Eser, iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölüm; "İslam Hukukunda Evlenme" bahsidir. Bu bölümde; ilkel toplumlarda evlilik ve aile anlayışı, İslamiyet'ten önce Arabistan'da evlenme, İslam'da umumi olarak evlenme ve nişanlanma, evlenmenin şartları, evlenmenin butlanı, evliliğin hükümleri, mehir, evlilik birliğinin korunması ve evlenmenin ispatı konuları kaleme alınmıştır.

İkinci bölüm ise "Osmanlı Hukukunda Evlenme" bahsidir. Bu bölümde İslam'dan önce Türklerde evlenme, Osmanlı Hukukunda devletin evlenmeye müdahalesi, Hukûk-i âile kararnâmesi, Medeni Kanun ve resmi nikâh meseleleri ele alınmıştır. Halil Cin'in bu eserinde aile müessesesinin geçirdiği safhaları inceleyerek hem İslam hukukunda hem de Osmanlı hukukunda evlilik akdi ve bu kapsamda getirilen yenilikleri kaleme aldığı söylenebilir.

2.29.4. Mehmet Akif Aydın ve İslam-Osmanlı Aile Hukuku (bs. 1985) – Türk Hukuk Tarihi (bs. 1995)

Mehmet Akif Aydın, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Farklı dönemlerde birtakım görevlerde bulunmuştur. İslam-Osmanlı tarihi üzerine birçok araştırmaları vardır. Bunlardan biri de *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* adlı eseridir. M. Akif Aydın bu eserini, 1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesi'nin Osmanlı hukukunu nereden nereye getirmiş olduğunu tespit etmek amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir.³⁴⁴ Bu eserde, İslam aile hukukunun, Osmanlı döneminde nasıl uygulandığı, ne gibi problemlerle karşı

³⁴³Cin, 1974, 3.

³⁴⁴Aydın, 2018, 15.

karşıya kalındığı, bunların çözümünün bulunup bulunmadığı veya bulunduysa nasıl çözüme kavuşturulduğu ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Bunlar ele alınırken ise Osmanlı arşivinde yer alan belgelerden, Osmanlı şer'iyeye sicillerinden, Anadolu ve Rumeli'deki mahkeme defterlerinden, Halep, Şam, Kudüs, Kahire şer'iyeye sicillerine dayanılarak yapılan araştırmalardan geniş ölçüde istifade edilmiştir.³⁴⁵

Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* adlı eseri iki bölüm halinde kaleme almıştır. İlk bölüm Tanzimat'a kadar olan klasik dönem, ikinci bölüm Tanzimat sonrası dönemdir. Aile hukukunun Osmanlı hukukundaki yeri ve uygulanışı adı altında bir giriş yapmasının ardından asıl bölüme giriş yapmıştır. İlk bölümü ihtiva eden bu bölümde evlenme ve evlenmenin sona ermesi meselelerini incelemiştir. İkinci bölümde ise Tanzimat Dönemi Osmanlı aile hukuku, Hukûk-i âile kararnâmesi ve Kararnâme sonrası ortaya çıkan gelişmeler ele alınmıştır.

Aydın'ın genel hukuku ve aile hukukunu kaleme aldığı diğer bir önemli eseri de *Türk Hukuk Tarihi* adlı eseridir. İslamiyet sonrası Türk hukuk tarihinin büyük bir kısmının İslam hukuk tarihini ihtiva ettiğini ifade eden Aydın, bu eserinde İslam hukuk birikiminin zenginliğini ortaya koymaktadır.³⁴⁶ Eser, iki kitap şeklinde incelenmiştir. Birinci kitapta İslam öncesi Türk tarihi ele alınmıştır. Burada, İslamiyet öncesi Türk devletlerinden ve İslamiyet öncesi Türk hukukundan bahsedilmiştir.

İkinci kitapta ise İslamiyet sonrası Türk hukuku incelenmiştir. Bu bölümde sırasıyla Türkler ve İslamiyet, İslam Hukuku, Osmanlılar döneminde hukuk, devletin yapısı ve işleyişi, gayrimüslimler, ceza hukuku, kişiler hukuku, kölelik, vakıflar, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku, arazi hukuku, borçlar hukuku, şirketler hukuku ve Tanzimat sonrası Osmanlı Hukuku konuları kaleme alınmıştır. Genel itibariyle Aydın bu eserinde, Türk hukukunun geçmişi ve bunların hangi gelişme sürecinden geçerek günümüze kadar geldiğini incelemiştir.

³⁴⁵Aydın, 2018, 17.

³⁴⁶Aydın, 2014, 5.

2.29.5. Hayrettin Karaman ve Ana Hatlarıyla İslam Hukuku II (bs. 1985)

Hayrettin Karaman, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuş ve akademik çalışmalarını burada tamamlamıştır. Yayınlanmış birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku* adlı eseridir. Karaman, İslam hukukunu alışılan sistem içinde ve bir bütün olarak görmek isteyenlerin ihtiyacını karşılamak bağlamında “Mukayeseli İslam Hukuku” ismini verdiği eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.³⁴⁷ Üç ciltten oluşan bu eserin ikinci cildinde hususi hukuk konularından bahsedilmiştir. Eser, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şahsın hukuku; ikinci bölümde aile hukuku; üçüncü bölümde miras hukuku; dördüncü bölümde ise eşya hukuku incelenmiştir.

Karaman'ın aile hukuku sahasında kaleme aldığı diğer bir önemli eseri de *İslam'da Kadın ve Aile*'dir.³⁴⁸ Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım aile hukuku; ikinci kısım ise İslam ailesi ve kadınıdır. Aile hukukunu ihtiva eden ilk bölümde; evlilik ve neticeleri, evliliğin sona ermesi, doğum ve neticeleri, mehir, iddet, nesep gibi konular ele alınmıştır. İkinci kısımda ise İslam ailesinin yapısı ve işleyişi, Hz. Peygamber'in aile hayatı ve aileye verdiği önem gibi konular işlenmiştir.

2.29.6. Hamdi Döndüren ve Delilleriyle Aile İlmihali (bs. 1995)

Hamdi Döndüren, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Farklı üniversitelerde akademisyenlik yapmıştır. Kaleme aldığı birçok bildiri ve makalelerinin yanı sıra yayınlanmış pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Delilleriyle Aile İlmihali* adlı eseridir.

Hamdi Döndüren bu eserini, kişinin doğumundan ölümüne kadar aile içinde ve dışında karşılaştığı eğitim, terbiye, cinsel sorunlar, evlilik, aile içi hak ve sorumluluklar gibi her fert ve aileyi ilgilendiren güncel meselelere İslami açıdan çözümler aramak gayesiyle kaleme aldığını ifade etmiştir.³⁴⁹ Eser, on üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla aile hayatıyla ilgili temel bilgiler,

³⁴⁷Karaman, 2014, 18.

³⁴⁸Hayrettin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 59.

³⁴⁹Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 6.

İslam'da evliliğin dayandığı esaslar, evlilik çeşitleri, evliliğin malla ilgili yönü, evliliğin şahsa bağlı hak ve sorumlulukları, çocuklar üzerinde hukuki temsil, nesep, buluntu çocuk, süt hısımlığı ve hıdane, evliliğin sona ermesi, ila, muhalea, zihar, iddet, velayet, vesayet ve mirastır.

2.29.7. Ahmet Yaman ve İslam Aile Hukuku (bs. 1999)

Ahmet Yaman, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nden mezun olmuştur. Çeşitli üniversitelerde akademik çalışmalarını tamamlamakla birlikte halen Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği ile Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyeliği olarak görevlerini sürdürmektedir.

Yaman, birtakım araştırma-inceleme, derleme, çeviri ve kaynak çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu araştırma-incelem çalışmalarından biri de *İslam Aile Hukuku* adlı eseridir. Yaman eserinde, İslam aile hukukunun temel dayanağının aile içerisinde kimsenin haksızlığa uğramadığı, sevgiye dayalı ve fıtrattaki kadın-erkek niteliğine uygun bir aile kurmak olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bu eserinde de tarih boyunca aile kurumu ve hukuku ile ilgili ortaya atılan yanlış görüşlere ve toplum içinde haksızlıklar doğuran yanlış örfilere bakarak İslam aile hukukunun doğru anlaşılmasını hedeflemiştir.

Yaman eserini iki bölüm halinde sunmaktadır. İlk olarak, aile ve önemi ile İslam ailesinin bazı temel niteliklerini ihtiva eden bir giriş yapmıştır. Birinci bölümde evlenme öncesi ilişkiler ile birlikte evlenme akdi ve hukuki sonuçları ele alınırken; ikinci bölümde, evliliğin sona ermesi ve bunun doğurduğu sonuçlar incelenmiştir.³⁵⁰

2.29.8. Nuri Kahveci ve İslam Aile Hukuku (bs. 2014)

Nuri Kahveci, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Akademik çalışmalarını burada tamamlamasının ardından Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde farklı görevlerde akademisyenlik hayatına devam etmiştir. Genel itibariyle aile hukuku sahasında çalışmalarda bulunan Kahveci bu eserinde, İslam hukuk doktrindeki klasik görüşler üzerinde

³⁵⁰Yaman, 2013, 14.

durduğu gibi zaman zaman güncel yaklaşımlar da ortaya koymuştur.³⁵¹ Eserde konular altı başlık altında incelenmiştir. Bunlar; evlilik ve aile olgusu, aile hukuku kavramı, evlenmenin mahiyeti, nikâh/evlenme akdi, nikâh akdinin çeşitleri ve evliliğin sona ermesidir. Kahveci, sosyal ve kültürel şartlar içerisinde görülen aile yapısındaki değişimlere dikkat çekmiştir. Zira ailenin kendisinden beklenen fonksiyonu yerine getirebilmesi için İslam aile hukukunda yer alan aile müessesesi ile ilgili hükümleri bilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kahveci, evlilik birliğinin ön aşaması kabul edilen nişanlılık süreci ile ilgili de bir eser kaleme almıştır. *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık* (bs. 2016) adlı bu eserinde³⁵², nikâh/evlilik akdine bir ön hazırlık kabul edilen nişanlılık sürecini işlemektedir.

2.29.9. Mehmet Selim Aslan ve İslam Aile Hukuku (bs. 2016)

Mehmet Selim Aslan, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat mezunu olup akademisyenliğini de aynı üniversitede sürdürmüştür. İslam Hukuku Anabilim dalında görev alan Aslan bu çalışmasında,³⁵³ görüşmeyle başlayan, nikâhla kurulan, karşılıklı sevgi, saygı ve anlayışla devam eden ve bazen boşama ile son bulan aile müessesesi ile ilgili mezheplerin görüşlerini, dayandıkları delillerle birlikte ortaya koymayı hedeflemiştir. Eser, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nişanlanma, nikâh akdi ve hukuki sonuçları ele alınırken; ikinci bölümde evliliğin sona ermesi, talak kavramı, talakın çeşitleri ve hukuki sonuçları üzerinde durulmuştur.

2.29.10. Halil İbrahim Acar ve Ana Hatlarıyla İslam Aile Hukuku (bs. 2017)

Halil İbrahim Acar, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu olup akademik çalışmalarını aynı üniversitede tamamlamıştır. Yayınlanmış eserleri ile birlikte kaleme aldığı birçok makalesi ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır.

³⁵¹Nuri Kahveci, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 12.

³⁵²Nuri Kahveci, *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 10.

³⁵³Mehmet Selim Aslan, *İslam Aile Hukuku*, Emin Yayınları, Bursa, 2019, s. 17.

Acar bu eserde, medeni hukukun bir bölümü ile evlenme ve boşanma konularına yer vermiştir. Eser³⁵⁴, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde nişanlanma, evlilik akdinin unsur ve kuruluş şartları, evlenme engelleri, nafaka ve mehir gibi evlenme akdi ve hukuki sonuçları ele alınırken; ikinci bölümde erkeğin boşama yetkisi, boşama çeşitleri, iddet, hıdane ve miras gibi evliliğin sona ermesi ve hukuki sonuçları ele alınmıştır.

2.29.11. Abdullah Çolak ve İslam Aile Hukuku (bs. 2018)

Abdullah Çolak, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiştir. Akademik çalışmalarını aynı üniversitede tamamlayıp bir süre İnönü Üniversitesinde çalışmasının ardından Hitit Üniversitesine atanmıştır. Halen aynı üniversitede görev yapmaktadır.

Çolak bu eserinde³⁵⁵, ailenin kuruluş aşamasında gösterilmesi gereken hassasiyetleri, aile bireylerinin hak ve sorumlulukları ve aile içinde meydana gelen anlaşmazlıklar karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Eser, iki bölümden meydana gelmektedir. İlk olarak giriş kısmında, aile kavramının önemi, İslâm ailesinin temel nitelikleri ve aile hukukunun tarihi gelişimi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde eş seçimi, nişan, nikâh akdi ve hukuki sonuçları; ikinci bölümde ise evliliği sona erdiren durumlar, boşanmada tarafların izlemesi gereken prosedür ve hukuki sonuçları naslar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tüp bebek, kürtaj gibi güncel bazı meselelere değinilen çalışmanın sonunda kısaca miras hukuku hakkında bilgi verilmiştir.

³⁵⁴Halil İbrahim Acar, *İslam Aile Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 14.

³⁵⁵Abdullah Çolak, *İslam Aile Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 11.

2.30. ESERLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Başlangıçtan günümüze yazılan ahvâl-i şahsiyye (aile hukuku) eserlerinin tamamı incelendiğinde ele alınan konuların içeriği genel olarak; evlenme, boşanma, nafaka, emzirme, hidane, nesep, vakıf, miras, velayet ve vesayet konularından oluştuğu görülmektedir. Ahmet İbrahim Bey'in Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Abdülvehhab Hallaf'ın Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Mustafa es-Sibâî'nin Şerhu Kanuni'l Ahvâli's-Şahsiyye adlı eserinde olduğu gibi bazı eserlerde vakıf ve miras konularına yer verilmemiştir.

Muhammed Muhyiddin Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Bedran Ebû'l-Ayneyn Bedran'ın Ahkâmü'z-Zevac ve't-Talak fi'l-İslam adlı eserinde, Abdülaziz Amir'in Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Ahmed Nasır el-Cundi'nin Ahvâli's-Şahsiyye Fi'l-İslam adlı eserinde, Abdülazim Şerefüddin'in Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye ez-Zevac adlı eserinde olduğu üzere evlenme ve boşanma konuları müstakil olarak ele alınmıştır.

Müelliflerin, mezhepler bağlamında konuları ele alış tarzına bakıldığında pek fazla farklı yönlerinin bulunmadığı görülmektedir. Nitekim konular; Kadri Paşa'nın el-Ahkâmü's-Şer'iyye Fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye adlı eserinde, Abdülvehhab Hallaf'ın Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Sevham Tevfik el-Mısri'nin el-Ahvâlü's-Şahsiyye Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye gibi bazı eserlerde tek mezhep özelinde ele alınmıştır. Bununla birlikte Muhammed Ebû Zehre'nin Ahvâlü's-Şahsiyye adlı eserinde, Zekiyyüddin Şa'ban'ın Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye adlı eserinde, Vehbe ez-Zuhayli'nin el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu adlı eserinde görüldüğü üzere bir kısım eserlerde Hanefî, Şafî, Hanbelî ve Maliki olarak dört mezhebe göre incelenmiştir.

Abdurrahman es-Sabuni'nin Meda Hürriyeti'z-Zevceyn Fi't-Talak Fi's-Şeriatî'l-İslamiyye adlı eserinde, Muhammed Mustafa Şelebi'nin Ahkâmü'l-Usra Fi'l-İslam adlı eserinde, yukarıda zikredilen Bedran Ebû'l Ayneyn'in eserinde, Ömer Ferruh'un İslam Aile Hukuku adlı eserinde olduğu üzere bir kısım eserlerde

ise dört mezhebe ilaveten Şia, İmamiyye, İbadiyye gibi grupların görüşlerine de yer verilmiştir.

İlk dönem ahvâl-i şahsiyye eserlerinde konularının ele alınış şekli aynı minvalde olmuştur. Eser içerisinde incelenen konular; kitâb, bâb, fasıl gibi üst-alt konu başlıkları altına yerleştirilmiştir. Zaman içerisinde ise sistematik hale gelmiştir. Bununla birlikte aynı başlık altında ele alınan ahvâl-i şahsiyye konuları genel itibariyle tertibi noktasında farklılık göstermiştir. Bu farklılıklardan sonra da mevcut tasnif düzeyinde gelişmeler yaşanmış ve zaman içinde daha üst tematik tasnifler yapılmıştır.

İlk dönem ahvâl-i şahsiyye eserleri ile günümüz eserleri mukayese edildiğinde, birtakım farklılıklar görülür. Diğer İslam ülkelerinde ilk dönem kaleme alınan eserlerde özellikle 1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesi'nin büyük bir etkisi olmuştur. Birçok müellif bu kararnâmeden istifade ederek eserlerini tertip etmiştir. Bununla birlikte örneklik teşkil eden bir başka unsur da Kadri Paşa'nın (v. 1888) el-Ahkâm'üş-Şer'iyye adlı eseri olmuştur. Bu eser, yukarıda zikredilen birçok fıkıh âlimini ahvâl-i şahsiyye ile ilgili eser ortaya koyma hususunda harekete geçirmiştir.

Genel itibariyle ilk dönem ahvâl-i şahsiyye eserlerinde şer'i hükümlerin yanı sıra büyük oranda Hukûk-i âile kararnâmesinin etkisi gözlemlenirken; son dönem ahvâl-i şahsiyye eserlerinde bir kısmı Batı'dan alınıp tercüme edilerek çıkarılan birtakım yeni kanunların etkili olduğu müşahade edilmiştir. Nitekim Hukûk-i âile kararnâmesi'nin diğer İslam ülkelerinde etkilerini yitirmesinin ardından, toplumsal gelişmeler neticesinde Hukuk-i Aile kanununda değişiklikler yapılmış ve bu durum ahvâl-i şahsiyye eserlerine konu olmuştur. Buna bağlı olarak, yukarıda zikredilen eserlerde, şer'i hükümler ile birlikte İslam ülkelerinde yürürlükte olan ilgili ahvâl-i şahsiyye kanunlarına da yer verilmiştir. Ancak ülkemizde kaleme alınan Türkçe İslam aile hukuku eserlerine bakıldığında zaman şer'i hukunun ve medeni hukukunun bu noktada ayrıştığı görülmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslam aile hukuku, son dönem fıkıh eserleri içerisinde “ahvâl-i şahsiyye” deyiimiyle ifade edilmiştir. Bu deyim, evlenme, boşanma, velayet, vesayet gibi temel konuları ihtiva etmekle birlikte şahsın hukukuna ilişkin meseleleri, miras hukuku ve bazı borçlar hukuku müesseselerini de kapsamına alarak geniş bir anlam ifade etmektedir.

Aile hukuku, günlük yaşamda çok fazla ihtiyaç duyulan bir alan olması sebebiyle tarihin her döneminde çeşitli safhalardan geçmiştir. Hicrî VII. yy’a kadar bu ihtiyaçlar azami ölçüde giderilebilmiştir. Bunun sebebi sahabe ve tabiin neslinin meselelere vâkıf olmasıdır. Ancak bu neslin sona ermesi ve İslam devletinin hem coğrafi açıdan hem nüfus açısından genişlemesi günlük hayatta karşılaşılan yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Devamlı olarak değişen hayatın ihtiyaçları ise içtihat faaliyetleri ile karşılanarak toplumun beklentilerine cevap vermesine imkân tanımıştır.

İslam fıkıh düşüncesinin gelişmesi ile birlikte aile hukuku alanındaki ihtiyaçlar fıkıh metinleri ve fetva kitaplar gibi kaynaklarla giderilmiştir. İslam fıkıh ekollerinin kurumsallaşmasıyla da aile hukuku literatürü zenginleşerek el-Hidaye, Kenzu’d-Dekâik, el-Mebcut, el-Muğni gibi eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserlerde aile hukuku başta olmak üzere eşya, ticaret ve ceza hukuku gibi birçok konu müstakil olarak ele alınmıştır. Aile hukuku ise söz konusu eserlerde “münâkehât-mufârakât”, “nikâh-talak” başlıkları altında incelenmiştir.

Aile hukuku sahasında yapılan çalışmaların yazılı olarak tespit ve tedvin faaliyetlerinin kendi içinde bir sisteme kavuşturulmuş olması ile birlikte bu çalışmaların bir “kanun” şekline getirilmesi hususunda uzun süre herhangi bir teşebbüs olmamıştır. Nitekim İslam hukukunun ilahi kaynaklı olması, içtihat müessesine dayanması ve meseleci bir tarzda gelişimini sürdürmesi kanunlaştırma faaliyetlerini kısıtlamıştır. Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular döneminde aile hukuku sahasında birtakım kanunlaştırma çalışmaları olsa da asıl faaliyetler Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.

Altı yüzyıllık bir geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti’nde aile hukuku, Tanzimat öncesi ve sonrası olarak iki kısımda incelenmiştir. Tanzimat’a kadar

olan dönem içerisinde şer'i ve örfî hukuk uygulanarak; Hanefî mezhebî esaslarına göre yazılmış fıkıh metinleri ve fetva kitapları, kanunnameler, resmi mezhep uygulamaları, şer'îye sicil defterleri gibi kaynaklar aile hukuku sahasındaki kanunlaştırma çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Söz konusu bu çalışmalar ise Tanzimat Dönemi öncesinde aile hukukunun düzenlemelerini oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi ile birlikte batı hukuku etkisinin yoğunlaşması neticesinde aile hukuku alanında yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerden biri Mecelle'nin hazırlanmasıdır. Mecelle ile medenî hukuk alanında kanunlaştırma iddiaları olsa da özellikle aile ve miras hukukunu ihtiva etmemiştir. Bunun sonucunda ise aile hukuku alanında müstakil bir kanun hazırlama yolunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda yapılan en önemli çalışma ise 1917 tarihli Hukûk-i âile kararnâmesi olmuştur. Nitekim bu kanun İslam hukuk tarihinde aile hukuku alanındaki ilk kanunlaştırma çalışması olmuştur.

Modern ahvâl-i şahsiyye eserlerine göre kapsamı sınırlı olan Hukûk-i âile kararnâmesi'nde, İslam aile hukukunun yalnızca evlenme ve boşanmaya ilişkin esasları tedvin edilmiş ve dört mezhep dikkate alınarak tanzim edilmiştir. Bu kanun, İslam dünyasının geniş bir kesiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kısa bir süre yürürlükte kalmış olmasına rağmen Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin gibi birçok İslam ülkelerinde yapılması planlanan aile hukuku alanındaki kanunlaştırılma çalışmalarına öncülük ederek daha uzun süre yürürlükte kalması sağlanmıştır. Bununla birlikte kararnâme, bazı İslam ülkelerinde yakın tarihe kadar uygulanmaya devam etmiştir.

Tanzimat sonrası yapılan bu kanunlaştırma çalışmaları İslam aile hukuku açısından büyük önem arz etmektedir. Tarih boyunca içtihat hukuku olarak gelişen ve tatbik edilen İslam aile hukukunun kanuna dayalı bir uygulaması bulunmamaktaydı. Ancak Tanzimat ile birlikte içtihat hukukuna dayalı olan İslam aile hukuku, kanun hukukuna elverişli hale gelmiştir. Nitekim bu kanunlaştırma çalışmaları, İslam aile hukuku sahasında bir uyanışa vesile olmuştur.

Aile hukukuna dair malzemelerin çok oluşu, insanların bu alana daha fazla ihtiyaç duymaları ve en çok uygulanma imkânı bulunan saha olması, fıkıh bilginlerinin bu sahayı dikkatlice inceleyip eserler kaleme almasını sağlamıştır. XX. yüzyıl başlarından itibaren ahvâl-i şahsiyye başlığı altında aile hukuku

konularını içeren birçok eser kaleme alınarak müstakil bir literatür meydana gelmiştir. Konuyla ilgili ilk müstakil eser Mısır Adliye Nazırı M. Kadri Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Akabinde Zeyd el-İbyani ise M. Kadri Paşa'nın eserine üç ciltlik bir şerh hazırlamıştır.

Kadri Paşa'nın kaleme aldığı bu çalışma birçok fıkıh âliminin ahvâl-i şahsiyye sahasındaki eserlerinin oluşmasına öncülük etmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde de kronolojik olarak ele alınan bu eserlerde ahvâl-i şahsiyye bağlamında genel itibariyle şahıs, aile ve miras konularına yer verilmiştir. Bununla birlikte vakıf ve hibe konularına yer veren eserler de bulunmaktadır. İkinci bölümde zikredilen bu çalışmalarda, yalnızca Hanefi mezhebi ilkeleri esas alınarak kaleme alınan eserler olduğu gibi Şafi, Maliki, Hanbelî mezheplerine yer veren ve Şia, İmamiyye gibi diğer mezhep görüşlerine yer veren eserler de yer almaktadır. Aynı zamanda söz konusu bu ahvâl-i şahsiyye eserlerinde, yer yer mer'î hukuka ve yürürlükte olan ahvâl-i şahsiyye kanunlarına atıflar yapılmıştır.

Araştırmanın neticesinde, yalnızca içtihatlar ve şer'î hükümlerle gelişme gösteren aile hukuku sahası Tanzimat sonrasında büyük bir ilerleme kaydederek kanun hukukuna dönüşmüştür. Kanunlaştırma çalışmalarının akabinde ise bu alanda yoğun bir çalışma gerçekleşmiş ve bu sahada birçok eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Nitekim bu eserlerde ele alınan meselelerin aynı konu sıralaması ile eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Her fıkıh âlimi kendisinden önce kaleme alınan eserlerden istifade ederek zengin bir birikim elde etmiştir ancak günümüze kadar yapılan aile hukuku çalışmalarında bu durum tekrara düşmelerine sebep olmuş ve pek fazla ilerleme kaydedilemediği anlaşılmıştır.

XX. yüzyıldan itibaren aile hukuku sahasında başlayan köklü değişimler uzun süre kendi içinde belli bir yeknesaklık göstermiş ve bu sahada yaşanan günümüz problemlerinden uzak kalmıştır. Bu bağlamda, Müslüman bireyin hukuki ve ahlaki yapısının şekillenmesinde büyük bir rol oynayan naslar ve bu nasların hayata tatbiki olan içtihatlar üzerine, günümüz problemlerin titiz ve teferruatlı bir şekilde incelenerek, aile hukuku eserlerinde yer edinmesi gerekmektedir. Zira İslam Hukukunun en çok uygulama bulan sahası olması münasebetiyle insanlar bu alana daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülazîm, Ali, *Meşîhatü'l-Ezher*, Kahire, Mecmaül Buhusi'l İslamiyye, 1979.
- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *Ahvâli'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriatî'l İslamiyye*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, 2018.
- Akgündüz, A., "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009 S. 14, s. 13-48.
- Aktan, H., "Miras", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 143-145).
- "Tehârüc", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (C. 40, s. 319).
- Akyıldız, A., "Tanzimat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011,(C. 40, s. 1-10).
- Alhalalshah, I., *Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunun Osmanlı Hukuk-ı Aile Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Ali, Cevad, *el-Mufasssal*, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1993.
- Allâm, Muhammed, Mehdi, *el-Mecmaiiyyun fî Hamsîne Amen*, el-Hey'etü'l-Âmme Lişuûnil-Metâbii'l-Emîriyye, Kahire, 1986.
- Amir, Abdülaziz, *Ahvâlü'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriatî'l-İslamiyye*, Daru'l-Fikr El-Arabi, Beyrut, 1984.
- Atalar, M., "Şer'iy Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1980 S. 4, s. 303-328.
- Aybakan, B., "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, S. 31, s. 5-32.
- "Vekalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (C. 43, s. 1-6).
- Aydın, M., "Ahkâmü'sh-Şer'iyye fî'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 557).

- "Ahvâl-i Şahsiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C. 2, s. 192).
- "Ali el-Hafif", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C. 2, s. 395).
- "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, (C. 9, s. 387-388).
- "Hukûk-i Âile Kararnâmesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (C. 18, s. 314-318).
- "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, S. 1, s. 11-21.
- "Kanunnameler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, 2004, S. 14, s. 37-46.
- "Liân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, (C. 27, s. 172-173).
- "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003 (C. 28, s. 231-235).
- "Mecelle'nin Hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, S. 9, s. 32-50.
- "Muhammed Kadri Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005 (C. 30, s. 546).
- *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bakkaloğlu, A., Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa (1821-1888) : Hayatı ve Eserleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S.6, s.55-68.
- , *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- "Mustafa es-Sibâi ve Eserleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s.399-408.

- Suriye’de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Bardakoğlu, A., "Feraiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C. 12, s. 362-363).
- "Hanefi Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997 (C. 16, s. 1-21)
- Baygın, C., "Tanzimat’tan Günümüze Aile Hukukunun Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 3, s. 454-462.
- Bedran, Bedran Ebû'l Ayneyn, *Ahkâmu’z-Zevac ve’-Talak fi’l-İslam*, Matbaatu Dâru't-Telîf, Kahire, 1961.
- Bek, Ahmet İbrahim, Alaaddin, Vasıl, *Ahkâmü’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye fi’ş-Şeriatî’l İslamiyye ve’l-Kanun*, Matabiu Daru’l-Cumhuriyye li’s-Sahafe, Yy., 2003.
- Bostancı, A., "Ürdün Ahvâl-i Şahsiye Kanunlarında Osmanlı Tesiri", *Marife*, 2003, S. 2, s. 121-142.
- "Ürdün’de Müslümanlara ve Gayri Müslimlere Yönelik Dinî Yargı Sistemi", *Usul İslam Araştırmaları*, 2005, S.3, s. 108-138.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.
- Çeker, O., "Hukûk-i Âile Kararnâmesi Giriş ve Tarihçesi", Mehîr Vakfı *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1999, s. 19-21.
- "Hünsâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (Cilt 18, s. 491-492).
- Davud, Ahmet Muhammed Ali, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, Darü’s-Sekafe, Amman, 2009.
- Demir, Bayram, *İslam Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi*, Hiperyayın, İstanbul, 2018.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.

- Dönmez, İ., K., "Şahıs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, (C. 38, s. 270-273).
- Durmuş, İ., "Muhammed Muhyiddin Abdülhamid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 556-557).
- Ebussuûd, Ramazan, *Şerhu Ahkâm-ı Ahvâlî'sh-Şahsiyye ligayri Müslimin*, Daru'l Camiati'l-Cedide, İskenderiye, 2007.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Ahvâlî'sh-Şahsiyye*, Daru'l-Fıkr el-Arabi, Kahire, 2015.
- Akdü'z-Zevac ve Âsâruh*, Daru'l-Fıkr el-Arabi, Kahire, 1971.
- el-Cundi, Ahmet Nasır, *Ahvâl-i Şahsiyye fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, Kahire, 2001.
- el-İbyani, Muhammed Zeyd, *Şerhu'l Ahkâmi'sh-Şer'iyye fi'l Ahvâlî'sh-Şahsiyye*, Mısır, (1326/1908).
- Ellek, H., "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 6, s. 120-159.
- el-Mısırî, Sevham Tevfik, *İslam Hukukunda Şahsi Haller*, (Çev.: M.S. Aydın), İslami Neşriyat Yayınevi, Konya, 1972,
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Hindawi, Kahire, 2012.
- es-Sabuni, Abdurrahman, *Meda Hürriyeti'z-Zevceyn fi't-Talak fi'sh-Şeriatî'l-İslamiyye*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1968.
- es-Sibâî, Mustafa, *el-Mer'e Beyne'l-Fıkhı ve'l-Kânûn*, Darü's Selam, Kahire, 2010.
- et-Tekruri, Osman, *Şerhu Kanuni'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye*, Daru's-Sekafe Amman, 2009.
- ez-Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletuhu*, Daru'l-Fıkr, Dimeşk, 1985.
- Ferruh, Ömer, *İslam Aile Hukuku*, (Çev.: Y. Z. Kavakçı), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Furat, A., H., "Ali Himmet Berki (1882-1976) (Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuku'na Katkısı)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 503-514.
- Görgün, H., "Mısır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, (C. 29, s. 569-675).

- "Mustafa es-Sibâi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, (C. 31, s. 357-359).
- Gözübenli, B., "Mefkûd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, (C. 28, s. 353-356).
- Günay, H. M., "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (C. 42, s. 475-479).
- Hallâf, A., "Abdülvehhâb Hallâf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 286).
- Hallâf, Abdulvehhab, *Âhkâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriat'l İslamiyye*, Darü'l-Kalem, Kuveyt, 1990.
- Heyd, U., "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, S. 26, s. 633-652.
- İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*, (Çev.: A. Davudoğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1983.
- İnalcık, H., "İmtiyâzât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, (C. 22, s. 245-252).
- "Kanunname", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, (C. 24, s. 333-337).
- Kadri Paşa, Muhammed, *el-Ahkâm'üş-Şer'iyye fi'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye*, Daru'l İbnHazm, Beyrut, 2007.
- Kahraman, A., "İdealist Bir İslam Hukukçusu: Abdülvehhâb Hallâf", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 337-346.
- "Tâvûs b. Keysân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (Cilt 40, s. 185-186).
- Kahveci, Nuri, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kamhavi, Muhammed Hamid, *Ahkâmü'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye li'l-Müslimin*, Dârü'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, İskenderiye, 1986.
- Karaman, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

- Kenanoğlu, M., "Nizamiye Mahkemeleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, (C. 33, s. 185-188).
- Köse, M., "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003, S. 2, s. 207-217.
- Köse, S., "Muhammed Ebû Zehre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 519-522).
- "Muhammed Ebû Zehre: Hayatı, İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 479-496.
- "Netîcetü'l Fetâvâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, (Cilt 33, s. 26-27).
- Küçükçitir, Ahmet, Yasin, *Osmanlı Aile Hukuku Gelenek ve Modern Arasında Hukûk-i Âile Kararnâmesi ve Sadreddin Efendi'nin Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-i Âile Kararnâmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 26, s. 177-201.
- Küleyb, Ahmed, *Mukarene fi'l-Ahvâli'sh-Shahsiyye*, Daru'n-Nefais, Amman, 2009.
- Kamhavi, Muhammed Hamid, Abdullah, Ömer, *Ahkâmü'l- Ahvâlü'sh-Shahsiyye*, Daru'l-Matbuati'l-Camiiyye, İskenderiye, 1986.
- Karaman, Hayrettin, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Mahmasânî, S., "İslam Hukukunun Tedvini", (Düz.: İ. K. Dönmez,) *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, S. 4, s. 362-383.
- Okur, K., H., "Kelâm İlmi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul*, 2017, S. 8, s. 364-382.
- Onuş, M., Ü., "Abdülkerim Zeydan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, (C. EK-2, s. 699-701).
- Öğüt, S., "Fetâvâ-yı Feyziyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C. 12, s. 443).

- Örsten, S., "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2007, S. 4, s. 29-40.
- Özel, A., "Ahmet İbrahim Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, (C. 2, s. 92).
- Hanefi Fıkıh Alimleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- "Lübnanlı Hukukçu ve Devlet Adamı Subhi el-Mahmesani (1906-1986)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 537-544.
- Öztürk, M., "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku", 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması*, İstanbul, (Temmuz 20011).
- Sarıay, E., "Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi", *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2019, S. 1, s. 9-35.
- Sertavi, Mahmud Ali, *Fıkhü'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Daru'l-Fikir, Amman, 2013.
- *Şerhu Kanuni-l Ahvâli's-Şahsiyye*, Daru'l-Fikr, Amman, 2010.
- Seydişehri, Mahmud, Esad, *Nikah ve Talak Kitabı*, (Çev.: Ş. Saylan), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019,
- Sibâî, Mustafa, *Şerhu Kanuni'l-Ahvâli's-Şahsiyye : ez-Zevac ve İhlaluhu*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1997.
- Şa'ban, Z., *Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Câmiatu Karyunus, Bingazi, 1989.
- Şelebi, Muhammed, Mustafa, *Ahkâmü'l-Üsre fi'l-İslâm*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1977.
- Şemma', Muhammed, *el-Müfid mine'l-Ebhas fi Ahkâmi'z-Zevâc ve't-Talâk*, Daru'l Kalem, Beyrut, 1995.
- Şerefüddin, Abdülazim, *Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye Fi's-Şer'iyye'l-İslamiyye*, Daru'l Duveliyye, Kahire, 2004.
- Şimşirgil, A., Ekinci, E., B., *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2008.

- Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ünal, M., "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1977, S. 1-4, s. 195-231.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yaran, R., "Abdurrahman Tâc", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 175).
- "İslam Hukukunu Çağına Taşıyan Bir Fakih: Ali el-Hafif (1890-1978) ve Eserleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 515-536.
- Yavuz, Y., V., "Âyise", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, (C. 1, s. 253-254).
- Yavuz, Kemal, Saraç, Yekta, *Aşıkpaşazade Osmanoğulları'nın Tarihi*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- Yetkin, A., "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, S. 24, s. 380-413.
- Yurtseven, Y., "1917 Tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 1-2, s. 200-250.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim Fi'-Şeriatî'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	BÜŞRA ÖZDEMİR
Doğum Yeri-Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Ordu/Ünye Müftülüğü Kuran Kursu Öğreticisi
İletişim	
E-Posta Adresi	